

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

МУСИЧЕНКО ОЛЬГА МИХАЙЛІВНА

УДК 343.211.2:81

ДИСЕРТАЦІЯ
ЗРОЗУМІЛІСТЬ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНУ

081 – право

Подається на здобуття ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ О.М. Мусиченко

Науковий керівник – Козаченко Олександр Васильович
доктор юридичних наук, професор

Одеса – 2020

АНОТАЦІЯ

Мусиченко О.М. Зрозумілість кримінального закону. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право». – Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, 2020.

Дисертацію присвячено комплексному дослідженню зрозумілості кримінального закону як його якісної властивості та засобів її забезпечення, в результаті якого сформульовано низку пропозицій та рекомендацій щодо удосконалення змісту та форми КК України.

У першому розділі, присвяченому історичним та доктринальним засадам дослідження зрозумілості кримінального закону, встановлено, що вчення про вимоги до закону, в тому числі кримінального, бере свої витoki в роботах давніх європейських мислителів-правників. Головна теза, що простежується в їхньому науковому доробку наступна: закони мають бути простими, точними, доступними, зрозумілими для всього населення, саме тоді вони будуть справедливими. Погляди цих представників правової доктрини дали поштовх розвитку законодавчої техніки – окремого напрямку правових знань, у межах якого постали питання забезпечення належної якості закону, одним з проявів якої є зрозумілість. Для глибокого аналізу досліджуваного поняття зрозумілості в роботі звернено увагу на значення праць філософів, правників, теоретиків кримінального права, які займалися проблемами герменевтики, зокрема герменевтики кримінального закону, однією з яких є складна філософська категорія розуміння.

Проаналізовано нормативні акти, які містили кримінально-правові норми і діяли на території сучасної України, що дало змогу простежити розвиток юридичної техніки і виявити напрямки, які використовували укладачі для зрозумілого викладу кримінально-правових норм. Встановлено, що на перших етапах формування юридичної техніки прагнення до зрозумілості відображалось лише у наближеності мови актів (в першу чергу лексики) до живої народної

розмовної мови. Поступово усвідомлювалося, що не лише удосконалення термінології, але й специфіка синтаксису, стандартизованість побудови окремих статей кримінального закону, чітка структура і послідовність розміщення матеріалу як в межах статей, так і в цілому, є необхідними для зрозумілості кримінального закону.

Визначено, що законотворець у різні часи, переслідуючи власні, соціально шкідливі інтереси щодо створення правового підґрунтя для свавілля і репресій, використовував змістовно заплутані та незрозумілі кримінально-правові встановлення. Ознаки таких спроб викривити дійсний зміст кримінально-правових актів простежуються в плутаних польських передруках Литовських Статутів, які супроводжувалися внесенням великої кількості правок, Уложенні про покарання кримінальні та виправні 1845 р., перших радянських кримінальних кодексах 1922 р. та 1927 р.

Аналіз текстів Руської Правди (різних редакцій), трьох Литовських Статутів, «Прав, за якими судиться малоросійський народ» показав, що в часи існування та дії даних актів відбувався процес формування автентичної національної традиції законотворення, удосконалювалася юридична техніка викладу кримінально-правових норм. Дані акти, порівняно з тогочасними європейськими, що відзначалися складністю для сприйняття і розуміння, були легко застосовувані і в цілому були зрозумілими для широкого кола суб'єктів кримінально-правових відносин. Для цього використовувалися і згодом удосконалювалися мовностилістичні засоби: в умовах диглосії здійснювалось наближення мови нормативних актів до народної з обов'язковим використанням зрозумілих, відповідно до їх походження, юридичних лексем; намагання точно описати діяння шляхом казуїстичного викладу, і разом з цим усвідомлення необхідності абстрактного викладу (поки що лише доповненням переліків узагальнюючими словами); однотипність конструювання кримінально-правих заборон; більш логічна систематизація нормативного матеріалу, структурування як актів в цілому, так і окремих кримінально-правових положень. Разом з тим,

прагнення до точності і зрозумілості поступово нівелювали таку вимогу як лаконічність.

Аналіз актів Російської імперії вказує на певний відхід від напрацьованих засад української національної юридичної техніки кримінального закону. Однак, порівняльний аналіз мовних та структурних особливостей актів кримінально-правової спрямованості цього періоду (Уложення про покарання кримінальні та виправні 1845 р., Кримінальне уложення 1903 р.), виявив окремі позитивні напрямки удосконалення юридичної техніки кримінального закону через використання таких прийомів: перехід до більш лаконічного викладу нормативного матеріалу; поступова заміна казуїстичного викладу абстрактним; використання власне кримінально-правових термінів, які, однак, мали походження не україномовне, а російськомовне; поява норм-дефініцій; використання типових синтаксичних конструкцій; удосконалення композиційної структури та поява особливих прийомів систематизації кримінально-правового матеріалу, – все це стало передумовою того, що кримінальний закон став більш зрозумілим для всіх адресатів.

Встановлено, що кримінальне законодавство радянської доби виконувало зовсім інші завдання класового характеру, і це позначилося на мові перших радянських кодексів. Термінологія, яка використовувалася, була іноді далекою від чіткості, зрозумілості, що давало підстави досить вільно тлумачити кримінально-правові норми, навіть без використання передбаченої на той час аналогії закону. З прийняттям КК УРСР 1960 р. почався новий етап розвитку кримінального законодавства, який позначився акцентом на охороні, поряд з іншими цінностями, людини, її прав і свобод, скасуванням аналогії кримінального закону, що детермінувало увагу законодавця до його точності та зрозумілості. Це зумовило послідовне удосконалення використовуваних засобів юридичної техніки кримінального закону, що простежується в даному акті, і наступному – КК України 2001 р.

Другий розділ присвячений детальній характеристиці поняття зрозумілості кримінального закону. Визначено, що однією з незаперечних умов ефективності

правової норми є її якість, критерії якої знаходяться в загальносоціальній та спеціально-юридичній площинах. Якісні властивості загальносоціального характеру (внутрішні властивості) обумовлюють змістовне наповнення кримінального закону. Концептами їх відображення є соціальна справедливість, акцентування на повазі до людської особистості, відповідність кримінального закону моральним засадам, культурним, духовним цінностям суспільства та об'єктивним тенденціям суспільного генезису. Водночас дані змістовні ознаки реалізуються через такі фундаментальні спеціально-юридичні властивості кримінального закону як конституційність, вища юридична сила, правова визначеність та властивості прикладного (техніко-юридичного) характеру. Встановлено, що зрозумілість належить до якісних спеціально-юридичних властивостей кримінального закону, є складовою правової визначеності, та відноситься до прикладних (техніко-юридичних) властивостей кримінального закону.

З'ясовано, що поняття зрозумілості в науці і практиці, зокрема міжнародній, трактується з різних доктринальних позицій. По-перше, зрозумілість розглядають як складову принципу (загальної засади) правової визначеності, який у свою чергу є елементом принципу верховенства права. Зокрема, у проаналізованих рішеннях ЄСПЛ йде мова про зрозумілий, точний, чіткий закон в контексті тлумачення «передбачуваності закону», терміна, який вживається в КЗПЛ. Обґрунтовуючи свої рішення ЄСПЛ наголошує, що ступінь вияву цих характеристик залежить від важливості і сфери регулювання закону, звідси акцентується увага на їх обов'язковості для кримінального закону. По-друге, зрозумілість розглядається в межах проблем юридичної техніки: як засіб досягнення принципів словесної організації нормативно-правових актів, як одна з вимог до мови закону, як одне з правил формулювань нормативних приписів, як критерій для оцінки якісних характеристик нормативно-правових актів тощо. По-третє, поняття зрозумілості зводиться до необхідної якісної властивості закону. Саме останній підхід до зрозумілості закону отримав додаткові обґрунтування в проведеному дослідженні.

На основі аналізу окремих термінів, що утворюють терміносполуку «зрозумілість кримінального закону», а також суміжних понять, сформульовано дефініцію: зрозумілість кримінального закону – це якісна властивість кримінального закону, яка полягає у максимальній наближеності закладеного законодавцем змісту тексту кримінального закону, оформленого за допомогою відповідних засобів юридичної техніки, до внутрішнього інтерпретаційного тексту суб'єктів кримінально-правових відносин, а також тих суб'єктів, які є їх потенційними учасниками.

У третьому розділі роботи безпосередньо аналізуються засоби забезпечення зрозумілості кримінального закону, насамперед, мовні засоби, серед яких визначено відповідні мовні рівні, та структура кримінального закону. Встановлено, що компоненти законодавчої техніки кримінального закону є специфічними, можуть бути поділені на внутрішні та зовнішні, але саме останні (мова і структуризація кримінального закону) впливають на зрозумілість кримінального закону як його якісну властивість.

Компаративістський аналіз певних мовних та структурних особливостей кримінальних кодексів інших країн (Болгарії, Молдови, Польщі, Іспанії, ФРН, Швеції, Японії), застосований в третьому розділі роботи, дозволив виявити позитивні і негативні фактори, які впливають на зрозумілість кримінального закону, а також додатково обґрунтувати висновки щодо можливостей та особливостей роз'яснення спеціальних неправових термінів безпосередньо у самому кримінальному законі та пропозицію щодо можливостей застосування нового підходу до формулювання диспозицій в Особливій частині проекту КК України.

Визначено та проаналізовано такі принципи зовнішньої законодавчої техніки кримінального закону, які стосуються як мовних засобів, так і структуризації кримінального закону, та визначають вимоги, правила, прийоми зовнішнього оформлення законодавчої волі: принцип адекватного вираження правового матеріалу в кримінальному законі; принцип економного використання мовних конструкцій кримінального закону; принцип доступності кримінально-

правової норми, що дозволило об'єднати положення, які є подібними при описі вимог, правил оформлення кримінального закону.

Поділ лексики кримінального закону на групи: загальноповивана лексика, юридична термінологія, спеціалізована неправова термінологія, дозволив сформулювати правила слововживання для кожної з цих груп, спрямовані на забезпечення такої якісної властивості кримінального закону як його зрозумілість.

Доведено, що, крім лексики, граматика української мови суттєво впливає на зрозумілість кримінального закону. Неврахування особливостей словотворення, або правил об'єднання слів у словосполучення і речення без урахування функціонального призначення кримінального закону призводить до викривлення змісту законодавчої волі. З урахуванням впливу конкретних морфологічних категорій на розуміння тексту кримінального закону, сформульовано низку правил.

Зважаючи на виявлені недоліки словотворення, які впливають на зрозумілість кримінально-правових положень, запропоновано в процесі поточного законотворення замінити певні лексеми, зокрема в статтях 164, 165, 288, 302, 317, 222 КК України словоформу «утримання» – на ту, яка точно передає і не спотворює значення даного слова, а саме «утримування»; в ст. 120 КК України слово «схиляння» на «схилення»; в ст. 179 КК України слово «утримування» на «утримання»; в ст. 258-1 КК України «втягнення» замінити на «втягування» (останнє відповідатиме міжнародним зобов'язанням України).

Запропоновано при розробці нового КК України відмовитися від використаної в чинному кодексі метонімії шляхом формулювання статей Особливої частини КК України через іншу граматичну конструкцію – «Особа, яка...», що дасть змогу уникнути проблеми віддієслівних іменників, які не завжди точно передають завершеність чи незавершеність дії, враховуватиме особливості сучасної української мови і відновить національну традицію формулювання кримінально-правових норм.

Встановлено, що синтаксична організація тексту напряму впливає на сприйняття тексту, а отже, і на подальше з'ясування його змісту. Врахування типового розташування синтаксичних одиниць, спрощення складних синтаксичних конструкцій речення – один з шляхів до розширення меж демократизації кримінального закону. Аналіз певних синтаксичних структур КК України дав змогу сформулювати правила синтаксичної організації речення. Доведено, що синтаксичні конструкції, із застосуванням не лише розділових знаків, а й прийменників, сполучників, використані в санкціях статей, не можуть бути довільними, адже вони дозволяють адекватно тлумачити припис для правозастосовника, тому вони мають бути однотипними і підкорюватися певним, визначеним практикою правилам.

Дослідження структури КК України показало, що він є завершеною цілісною текстовою одиницею, яка має свої специфічні текстові ознаки, що доводить його висока структурна організація за допомогою чітко визначених структурних одиниць і правил їх розміщення, а також правила юридичної техніки внесення змін до кримінального закону, спрямовані на те, щоб він і після цього виглядав цілісним і завершеним, виступав єдиним джерелом кримінального права. Запропоновано обов'язкове цифрове позначення частин статей КК України, що сприятиме типовості внесення змін і доповнень до КК України, стандартизації при кваліфікації, спростить виклад статей 52, 53, 55, 65, 68, 69, 69-1, 70 КК України. Обґрунтовано необхідність типовості оформлення приміток і запропоновано розміщувати примітки наближено до норми (групи норм), для якої дається роз'яснення у примітках.

Аналіз текстового оформлення кваліфікованих/особливо кваліфікованих складів дозволив констатувати проблеми, які виникають на практиці і пов'язані з розумінням та наступною кваліфікацією злочинів. У зв'язку з цим також сформульовано низку правил щодо їх текстового оформлення, які враховують вимоги однотипності викладу кваліфікуючих ознак, однаковості використання мовних конструкцій, змістовну наповнюваність, що сприятиме не лише

стрункості побудови кваліфікованих/особливо кваліфікованих складів, але й їх зрозумілості.

Ключові слова: кримінальний закон, зрозумілість кримінального закону, юридична техніка кримінального закону, принципи зовнішньої законодавчої техніки кримінального закону, засоби юридичної техніки, мова кримінального закону, структура кримінального закону.

SUMMARY

Musychenko O.M. Intelligibility of the criminal law. – Qualifying scientific work on the rights of a manuscript. The dissertation for obtaining of a scientific degree of the doctor of philosophy on a specialty 081 Law. – National University "Odessa Law Academy", 2020.

The dissertation is devoted to a comprehensive study of the intelligibility of the criminal law as its qualitative property and means of its ensuring, resulting in a number of proposals and recommendations for improving the content and form of the Criminal Code of Ukraine are formulated.

In the first section devoted to the historical and doctrinal principles of the study of the intelligibility of the criminal law it is established that the study of the law requirements, including criminal law, takes its origins in the works of ancient European thinkers-lawyers. The main thesis that is traced in their scientific work is the following: laws should be simple, accurate, accessible, understandable to the entire population, then they will be fair. The views of these representatives of legal doctrine gave impetus to the development of legislative technique - a separate area of legal knowledge in which there were questions of ensuring the proper quality of law, one of its manifestations is intelligibility. For a thorough analysis of the concept of intelligibility, in the paper attention is paid the importance of the works of philosophers, lawyers, theorists of criminal law who dealt with hermeneutics, in particular the hermeneutics of criminal law, one of which is a complex philosophical category of intelligibility.

The normative acts that contained criminal law norms and operated on the territory of modern Ukraine were analyzed, which made it possible to trace the development of legal techniques and identify the directions used by the compilers for a clear statement of criminal law norms. It is established that at the first stages of formation of legal technique commitment for intelligibility was reflected only in the proximity of the language of acts (primarily vocabulary) to the living vernacular. It was gradually realized that not only the improvement of terminology, but also the specifics of syntax, standardization of individual articles of criminal law, clear structure and sequence of material both within articles and in general are necessary for intelligibility of the criminal law.

It is determined that the legislator at different times pursuing his own socially harmful interests in creating of legal basis for arbitrariness and repressions, used meaningfully confusing and incomprehensible criminal law regulations . Signs of such attempts to distort the true meaning of criminal law can be traced in the confused Polish reprints of the Lithuanian Statutes which were accompanied by a large number of amendments, the Criminal and Correctional Penal Code of 1845, the first Soviet criminal codes of 1922 and 1927.

An analysis of the texts of Russkaya Pravda (various editions), three Lithuanian Statutes, "Rights under which the Little Russian people are tried" showed that during the existence and validity of these acts there was a process of forming an authentic national tradition of lawmaking, legal technique of criminal law was improving. These acts, compared to the then European ones which were difficult to perceive and understand, were easily applied and generally understandable to a wide range of subjects of criminal law. For this purpose, linguistic and stylistic means were used and subsequently improved: in the conditions of diglossia the language of normative acts was brought closer to the vernacular with the obligatory use of clear, according to their origin, legal tokens; an attempt to describe accurately the action through a casuistic statement and at the same time an awareness of the need for an abstract statement (so far only by supplementing the lists with generalizing words); uniformity of construction of criminal law prohibitions; more logical systematization

of normative material, structuring both acts as a whole and certain criminal law provisions. At the same time the desire for accuracy and clarity gradually leveled such a requirement as conciseness.

An analysis of the Russian Empire acts indicates to a certain departure from the established principles of the Ukrainian national legal technique of criminal law. However, a comparative analysis of the linguistic and structural features of criminal law acts of this period (Criminal and Correctional Penal Code of 1845, Criminal Code of 1903), revealed separate positive directions for improving the legal technique of the criminal law through the usage of such techniques: conversion to more concise presentation of normative material; gradual replacement of casuistic presentation by abstract; the usage of actual criminal law terms, which, however, did not have Ukrainian origin, but the Russian one; emergence of norms-definitions; usage of typical syntactic constructions; improvement of the compositional structure and the emergence of special methods of systematization of criminal law material - all this became a precondition for the fact that the criminal law became more intelligent to all recipients.

It was established that the criminal legislation of the Soviet era performed completely different tasks of a class nature, and this affected the language of the first Soviet codes. The terminology that was used, was sometimes far from clarity, intelligibility, which gave grounds to interpret criminal law quite freely, even without using the analogy of the law provided at the time. With the adoption of the Criminal Code of the USSR in 1960 a new stage in the development of criminal law began, which affected the emphasis on protection, along with other values, of a man, his rights and freedoms, abolishing of the criminal law analogy, which determined the legislator's attention to accuracy and intelligibility. It led to the consistent improvement of the legal means used in the criminal law, which can be traced in this act, and the next - the Criminal Code of Ukraine in 2001.

The second section is devoted to a detailed description of the concept of intelligibility of the criminal law. It is determined that one of the indisputable conditions for the effectiveness of a legal norm is its quality, the criteria of which are

in the general social and special legal planes. Qualitative properties of general social character (internal properties) determine the content of the criminal law. The concepts of their reflection are social justice, emphasis on respect for the person, compliance of criminal law with moral principles, cultural, spiritual values of society and objective tendencies of social genesis. At the same time, these substantive features are realized through such fundamental special legal properties of criminal law as constitutionality, highest legal authority, legal certainty and properties of applied (technical and legal) character. It is established that intelligibility belongs to the qualitative special legal properties of the criminal law, it is the component of legal certainty, and refers to the applied (technical and legal) properties of the criminal law.

It was found that the concept of intelligibility in science and practice, in particular international, is interpreted from different doctrinal positions. First, intelligibility is seen as a component of the principle (general principle) of legal certainty, which is the element of the rule of law principle. In particular, the analyzed decisions of the ECHR refer to a intelligible, precise, clear law in the context of the interpretation of "predictability of the law", a term used in the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. In justifying its decisions, the ECHR emphasizes that the degree of manifestation of these characteristics depends on the importance and scope of regulation of the law, hence there is the emphasis on their obligations for criminal law. Secondly, intelligibility is considered within the problems of legal technique: as means of achieving the principles of verbal organization of regulations, as one of the requirements for the language of law, as one of the rules for formulating regulations, as a criterion for assessing the qualitative characteristics of regulatory legal acts, etc.. Third, the concept of intelligibility is reduced to the necessary qualitative property of the law. It is the last approach to the intelligibility of the law that received additional justification in the study.

Based on the analysis of certain terms that form the term "intelligibility of the criminal law", as well as related concepts, a definition is formulated: intelligibility of criminal law is a qualitative property of criminal law, which is the maximum proximity of the legislator's content of the criminal law, formalized with the help of

legal techniques, to the internal interpretation of the text of subjects of criminal legal relations, as well as those entities that are potential participants.

The third section directly analyzes the means of ensuring the intelligibility of the criminal law, first of all, the language tools, among which the relevant language levels are determined, and the structure of the criminal law. It is established that the components of the legislative technique of criminal law are specific, they can be divided into internal and external, but the latter (language and structuring of criminal law) affect the intelligibility of criminal law as its qualitative property.

The comparative analysis of certain linguistic and structural features of criminal codes of other countries (Bulgaria, Moldova, Poland, Spain, Germany, Sweden, Japan) used in the third section, revealed positive and negative factors that affect the intelligibility of criminal law, as well as substantiate the conclusions on the possibilities and features of clarification of special non-legal terms directly in the criminal law and the proposal on the possibilities of applying a new approach to the formulation of dispositions in the Special Part of the draft Criminal Code of Ukraine.

The following principles of external legislative technique of criminal law are defined and analyzed, which concern both language means and structuring of criminal law, and determine the requirements, rules, methods of external processing of legislative will: the principle of adequate expression of legal material in criminal law; the principle of economical use of language constructions of the criminal law; the principle of availability of criminal law, which allowed to combine the provisions that are similar in the description of the requirements, the rules of criminal law.

The division of the vocabulary of the criminal law into groups: common vocabulary, legal terminology, specialized non-legal terminology, allowed to formulate rules of word usage for each of these groups, aimed at ensuring such a qualitative property of the criminal law as its intelligibility.

It is proved that, in addition to vocabulary, the grammar of the Ukrainian language significantly affects the intelligibility of the criminal law. The omission of the peculiarities of word formation or the rules of combining words into phrases and sentences without taking into account the functional purpose of the criminal law leads

to misrepresentation of the legislative will content. A number of rules have been formulated taking into account the influence of specific morphological categories on the understanding of the text of the criminal law.

Considering the identified imperfections of word formation, which affect the clarity of the criminal provisions, it is proposed in the current legislation to replace certain tokens, in particular in Articles 164, 165, 288, 302, 317, 222 of the Criminal Code of Ukraine word form "maintenance" - the one that exactly conveys and does not distort the meaning of the word, namely " maintaining "; in Art. 120 of the Criminal Code of Ukraine, the word " incitement " to " inducement.

It is proposed to refuse the metonymy used in the current code by formulating articles of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine through another grammatical construction - "Person who...", which will avoid the problem of verb nouns, which do not always accurately convey the completeness or incompleteness of the action, it will take into account the peculiarities of the modern Ukrainian language and renew the national tradition of formulating criminal law.

It is established that the syntactic organization of the text directly affects the perception of the text, and hence the further clarification of its content. Taking into account the typical arrangement of syntactic units, simplification of complex syntactic constructions of a sentence is one of the ways to expand the boundaries of democratization of criminal law. The analysis of certain syntactic structures of the Criminal Code of Ukraine made it possible to formulate the rules of syntactic organization of a sentence. It is proved that syntactic constructions, using not only punctuation, but also prepositions, conjunctions, used in the sanctions of articles, can not be arbitrary, because they allow to adequately interpret the prescription for the law enforcer, so they must be the same type and submit the rules defined in practice.

A study of the structure of the Criminal Code of Ukraine showed that it is a complete integral text unit, which has its own specific textual features, as evidenced by its high structural organization through clearly defined structural units and rules for their placement, as well as rules of legal technique for amending criminal law, aimed to make it still look entire and complete, to act as the only source of criminal law.

Mandatory common numbering of parts of articles of the Criminal Code of Ukraine is proposed, which will promote the typical changes and additions to the Criminal Code of Ukraine, standardization in qualification, simplify the presentation of Articles 52, 53, 55, 65, 68, 69, 69-1, 70 of the Criminal Code of Ukraine. The necessity of typical processing of notes is substantiated and it is suggested to place notes close to the norm (group of norms), for which an explanation is given in the notes.

The analysis of the text processing of qualified / especially qualified structures allowed to identify problems that arise in practice and are related to the understanding and subsequent classification of crimes. In this regard, a number of rules have been formulated for their text processing, which take into account the requirements of uniformity of presentation of qualifying features, uniform use of language structures, content, which will contribute not only to the harmony of qualified / especially qualified structures, but also their intelligibility.

Key words: the criminal law, intelligibility of the criminal law, legal technique of the criminal law, principles of external legislative technique of the criminal law, means of legal technique, language of the criminal law, structure of the criminal law.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, у яких опубліковані основні наукові результати дисертації

1. Мусиченко О.М. Зрозумілість кримінального закону як один з факторів забезпечення ефективності кримінально-правового впливу. *Правовий вплив на неправомірну поведінку: актуальні грані* : монографія / за ред. проф. О.В. Козаченка, проф. Є.Л. Стрельцова. Миколаїв: Іліон, 2016. С. 320-344.
2. Мусиченко О. Щодо поняття зрозумілості кримінального закону. *Юридичний вісник*. 2014. №5. С. 257-262.
3. Мусиченко О. Зрозумілість і чіткість кримінального закону як складова частина принципу правової визначеності в практиці Європейського суду з прав людини. *Visegrad journal on human rights*. 2016. №1/2. С. 149-154.

4. Мусиченко О.М. Оцінні поняття в контексті зрозумілості кримінального закону. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*: Серія Право. 2017. Вип. 44. Т. 2. С. 98-101.

5. Мусиченко О.М. Досконалість засобів зовнішньої законодавчої техніки кримінального закону як інструмент його зрозумілості. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія «Юридичні науки». Випуск 4. Том 2. Херсон, 2018. С. 76-80.

6. Мусиченко О.М., Різун А.Ю. Проблеми нормативного визначення окремих видів покарань, альтернативних позбавленню волі. *Право та державне управління*: Збірник наукових праць. 2019. № 3 (36). Том 2. С. 49-55.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

7. Мусиченко О.М. Зрозумілість кримінального закону в фокусі міждисциплінарних зв'язків. *Наука кримінального права в системі міждисциплінарних зв'язків* : Матеріали Міжнар. наук.-практ. конфер., 910 жовтня 2014 року / редкол. В.Я. Тацій (голов. ред.), В.І. Борисов (заст. гол. ред.) та ін. Х.: Право, 2014. С. 459-463.

8. Мусиченко О.М. Забезпечення зрозумілості кримінального закону вимога сьогодення (на прикладі транспортних злочинів). *Аеро 2014. Повітряне і космічне право* : [Матеріали Всеукраїнської конференції молодих учених і студентів, м. Київ, Національний авіаційний університет, 20 листопада 2014 р.] С. 227-230.

9. Мусиченко О.М. Зрозумілість кримінального закону на лексичному рівні. *Юридична наука і практика: виклики часу*: [Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. Т. II, м. Київ, Національний авіаційний університет, 12 березня 2015 р.] С. 78-81.

10. Мусиченко О.М. Текстуальні ознаки кримінального закону. *Правові та інституційні механізми забезпечення сталого розвитку України*: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (15-16 травня 2015 р., м. Одеса) : у 2 т. Т.2 / відп. ред. М.В. Афанасьєва. Одеса: Юридична література, 2015. С.210-212.

11. Мусиченко О.М. Деякі особливості синтаксису кримінального закону. *Новітні кримінально-правові дослідження 2015* : збірник наукових праць / відп. ред. д-р юрид. наук, проф. О.В. Козаченко. Миколаїв : Іліон, 2015. С.186-190.

12. Мусиченко О.М. Співвідношення вимог зрозумілості, точності, лаконічності до тексту кримінального закону. *Проблеми науки кримінального права та їх вирішення у законотворчій та правозастосовній діяльності*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 8-9 жовт. 2015 р. / редкол.: В.Я. Тацій, (голов. ред.), В.І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. Х.: Право, 2015. С. 466-470.

13. Мусиченко О.М. Проблеми реформування кримінального законодавства. *Правова реформа в сучасних умовах: досягнення і перспективи*: [Матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, національний авіаційний університет, 26 лютого 2016 р.] Том 1. Тернопіль: Вектор, 2016. С. 344-346.

14. Мусиченко О.М. Окремі аспекти якості кримінального закону. *Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку держави та права в умовах євроінтеграції*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (20 травня 2016 р., м. Одеса) : у 2 т. Т.2. / відп. ред. М.В. Афанасьєва. Одеса: Юридична література, 2016. С. 213-215.

15. Мусиченко О.М. Деякі аспекти юридичної техніки викладу кримінально-правових норм в Руській Правді. *Новітні кримінально-правові дослідження – 2016* : збірник наукових праць / відп. ред. д-р юрид. наук, проф. О.В. Козаченко. Миколаїв : Іліон, 2016. С. 104-109.

16. Мусиченко О.М. Загальносоціальні критерії якості кримінального закону. *Соціальна функція кримінального права: проблеми наукового забезпечення, законотворення та правозастосування* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 12-13 жовт. 2016 р. / редкол.: В.Я. Тацій (голов. ред.), В.І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. Х. : Право, 2016. С. 504-508.

17. Мусиченко О. Термінологічна точність як один з критеріїв зрозумілості кримінального закону (на прикладі злочинів проти основ національної безпеки України). *Безпека людини в умовах глобалізації: сучасні правові парадигми*:

[Матеріали VII Міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, Національний авіаційний університет, 24 лютого 2017 року] Том 1. Тернопіль: Вектор, 2017. С. 331-334.

18. Мусиченко О. Оцінні поняття в Кримінальному кодексі України: до постановки проблеми. *Новітні кримінально-правові дослідження – 2017* : збірник наукових праць / відп. ред. д-р юрид. наук, проф. О.В. Козаченко. Миколаїв : Іліон, 2017. С. 109-112.

19. Мусиченко О. Зрозумілість закону у світлі принципу правової визначеності. *Традиції та новації юридичної науки: минуле, сучасність, майбутнє*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 19 травня 2017 р.) У 2-х т. Т. 1 / відп. ред. Г.О. Ульянова. Одеса: Видівничий дім «Гельветика», 2017. С. 136-138.

20. Мусиченко О.М. Якість Кримінального закону України в умовах глобалізації. *Концептуальні основи кримінальної законотворчості* : Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (19 жовтня 2017 р., м. Одеса) / відп. ред. В. О. Туляков, Є. Л. Стрельцов. - Одеса : НУ «ОЮА», 2017. С. 543-550.

21. Мусиченко О.М. Вплив гармонізації на якість кримінального закону (на прикладі криміналізаційних процесів). *Кримінально-правове забезпечення сталого розвитку України в умовах глобалізації*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 12-13 жовт., 2017 р. / редкол.: В.Я. Тацій, (голов. ред.), В.І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін.. Харків : Право, 2017. С. 509-513.

22. Мусиченко О.М. Герменевтичний підхід у дослідженні зрозумілості кримінального закону. *Сучасна університетська правова освіта і наука*: [Матеріали VIII Міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, Національний авіаційний університет. 23 лютого 2018 р.] Том 1. Тернопіль: Вектор, 2018. С. 350-352.

23. Мусиченко О.М. Вимоги до кримінального закону в світлі практики Європейського суду з прав людини. *Захист прав людини: національний та міжнародно-правовий виміри*: XIV міжнародна науково-практична конференція

«Від громадянського суспільства до правової держави»: Збірник тез доповідей. Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2018. С. 265-268.

24. Мусиченко О.М. Зрозумілість в контексті юридичних властивостей кримінального закону. *Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку України в умовах європейської інтеграції*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 18 травня 2018) У 2-х т. Т. 2 / відп. ред. Г.О. Ульянова. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2018. С.221-225.

25. Мусиченко О.М. Відновлення соціальної справедливості як мета кримінально-правових заходів. *Кримінальне право в умовах глобалізації*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, м. Одеса, 25 травня 2018 року. Одеса: НУ «Одеська юридична академія», кафедра кримінального права, 2018. С. 142-144.

26. Мусиченко О.М. Принципи зовнішнього оформлення кримінального закону як передумова його ефективності. *Кримінально-правове регулювання та забезпечення його ефективності*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Харків, 18-19 жовт. 2018 р. / редкол.: В.Я. Тацій, (голов. ред.), В.І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. Харків : Право, 2018. С. 503-507.

27. Мусиченко О.М. Проблеми нормативного визначення окремих видів покарань. *Концептуальні засади нової редакції Кримінального кодексу України* : матеріали міжнар. наук. конф., м. Харків, 17-19 жовт. 2019 р. / редкол.: В. Я. Тацій (голов. ред.), А. П. Гетьман, Ю. В. Баулін та ін. Харків : Право, 2019. С. 309-314.

28. Мусиченко О.М. Вплив граматичної організації тексту кримінального закону на його зрозумілість. *Правове життя сучасної України*: у 3 т.: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 15 трав. 2020 р.) / відп. ред. М.Р. Аракелян. Одеса : Видавничий дім «Гельветика». Одеса, 2020. Т.3. С. 169-171.

Наукові праці, які додатково відображають наукові результати дисертації

29. Мусиченко О.М., Козаченко О.В. Культуро-антропологічний вимір справедливості кримінально-правового впливу: світові здобутки та національні

надбання. *Гуманітарний дискурс: політика, управління, влада*: колективна монографія / За заг. ред. О.А. Івакіна, І.В. Шамши, Д.В. Яковлева. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2015. С. 120-135.

30. Мусиченко О. Визначальні засади оформлення кримінального закону. *Новітні кримінально-правові дослідження 2019* : альманах наукових досліджень / за ред. О. В. Козаченка, О. М. Мусиченко. Миколаїв : СПД Румянцева Г. В., 2019. С. 144-151.

31. Мусиченко О.М. Різномірні мовні засоби забезпечення зрозумілості кримінального закону. *Новітні кримінально-правові дослідження 2020* : Альманах наукових праць / за ред. професора О.В. Козаченка, О.М.Мусиченко. Миколаїв: Миколаївський інститут права Національного університету «Одеська юридична академія», 2020. С. 160-166.

ЗМІСТ

Перелік умовних позначень	4
ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1 ІСТОРИЧНІ ТА ДОКТРИНАЛЬНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗРОЗУМІЛОСТІ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНУ	16
1.1. Стан наукового вивчення проблеми зрозумілості кримінального закону..	16
1.2. Дотримання зрозумілості кримінально-правових положень за окремими нормативними актами, які діяли на території України.....	28
Висновки до першого розділу.....	61
РОЗДІЛ 2 ПОНЯТТЯ ТА ЗАГАЛЬНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЗРОЗУМІЛОСТІ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНУ	64
2.1. Роль та значення зрозумілості кримінального закону задля його ефективного застосування.....	64
2.2. Підходи до поняття зрозумілості в теорії права, нормативних актах та міжнародній судовій практиці	78
2.3. Дефініція зрозумілості кримінального закону.....	94
Висновки до другого розділу	117
РОЗДІЛ 3 ЗАСОБИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗРОЗУМІЛОСТІ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНУ	120
3.1. Засоби зовнішньої законодавчої техніки як інструмент формування зрозумілого кримінального закону.....	120
3.2. Забезпечення зрозумілості кримінального закону на лексичному рівні...	135
3.3. Вплив граматичних ознак на зрозумілість кримінального закону	157
3.3.1. Роль морфологічних ознак у зрозумілості кримінально- правових норм	158

3.3.2. Вплив синтаксичної організації тексту на зрозумілість кримінального закону	173
3.4. Структуризація кримінального закону як засіб його зрозумілості.....	186
Висновки до третього розділу	212
ВИСНОВКИ.....	216
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	222
ДОДАТКИ.....	259

Перелік умовних позначень

ВРУ – Верховна Рада України

ВС – Верховний Суд

ГПК України – Господарський процесуальний кодекс України

ЄСПЛ – Європейський суд з прав людини

ЗУ – Закон України

КАС – Кодекс адміністративного судочинства

КЗПЛ – Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод

КК – кримінальний кодекс

КК України – Кримінальний кодекс України

КПК України – Кримінальний процесуальний кодекс України

КСУ – Конституційний Суд України

ЛС – Литовські Статути

ООН – Організація Об'єднаних Націй

ППВСУ – Постанова Пленуму Верховного Суду України

РСФРР – Російська Соціалістична Федеративна Радянська Республіка

УРСР – Українська Радянська Соціалістична Республіка

ЦК України – Цивільний кодекс України

ЦПК України – Цивільний процесуальний кодекс України

п. – пункт

ст. – стаття

ч. – частина

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Основним джерелом сучасного кримінального права України є кримінальний закон, який виступає формою відображення змісту об'єктивних правових встановлень. Оскільки норми кримінального права є апріорі зрозумілими, іншими вони можуть ставати лише при їх належному викладенні в законі. Тому саме якісний закон, однією з техніко-юридичних властивостей якого є його зрозумілість, адекватно може передати об'єктивні закономірності суспільного розвитку, є гарантією правозаконності та стає ефективним механізмом реалізації кримінально-правових норм. Оскільки сучасний кримінальний закон може розглядатися як певний соціокультурний конструкт, спрямований на регулювання кримінальної активності, безсумнівно, його ефективність залежить від належного усвідомлення всіма суб'єктами дійсного змісту викладених у ньому встановлень. Зрозумілий кримінальний закон реалізує в повній мірі одне із основних завдань кримінального права – запобігання кримінальним правопорушенням (ч. 1 ст. 1 КК України). Більш того, зрозумілість закону є складовою правових засад – правової визначеності та законності, які співвідносяться з принципом верховенства права.

Кримінальне право є особливим регулятором суспільних відносин, а зрозумілість є фактором впливу на елементи цих відносин: по-перше, за умови зрозумілого кримінального закону суб'єкти права можуть регулювати власну поведінку, не порушуючи кримінально-правових заборон, адже презумпція знання закону у вигляді формули «Незнання закону не звільняє від юридичної відповідальності» (ч.2 ст. 68 Конституції України) не може зводитися лише до формального опублікування нормативно-правового акта, це і його осмислення, розуміння; по-друге, передбачуваність реакції держави на факт вчинення кримінальних правопорушень залежить від зрозумілості закону, яким визначаються форми і засоби такої реакції; по-третє, через чітке визначення прав, обов'язків, повноважень забезпечується формування змістовних характеристик кримінально-правових відносин. Крім того, зрозумілість закону є

важливою передумовою правильної й обґрунтованої кваліфікації кримінальних правопорушень, яка у свою чергу виступає обов'язковим елементом належного застосування норм кримінального права.

Слід вказати на наявність у кримінально-правовій науці досить великої кількості праць, присвячених кримінальному закону як специфічному нормативно-правовому акту, дослідженню його властивостей, у тому числі й техніко-юридичних, юридичній техніці кримінального закону, зокрема, це роботи П.П. Андрушка, Ю.В. Бауліна, В.І. Борисова, В.М. Бурдіна, В.К. Грищука, З.А. Загинеї, О.П. Гороха, Н.О. Гуторової, О.О. Дудорова, Д.О. Колодіна, О.В. Козаченка, М.Й. Коржанського, О.М. Костенка, М.Б. Кострової, С.Я. Лихової, Н.О. Лопашенко, П.І. Люблінського, М.І. Мельника, В.О. Меркулової, В.А. Мисливого, Н.А. Мирошніченко, А.А. Музики, В.О. Навроцького, Н.А. Орловської, О.В. Пичової, М.І. Панова, Є.Ю. Полянського, Ю.А. Пономаренка, І.О. Рощиної, Н.Л. Радаєвої, А.І. Ситнікової, О.С. Сотули, В.В. Сташиса, Є.Л. Стрельцова, В.Я. Тація, А.І. Трахова, В.О. Тулякова, П.Л. Фріса, М.І. Хавронюка, П.В. Хряпінського, М.Д. Шаргородського, О.О. Шкути, В.В. Шпілярович, В.Ф. Щепелькова та інших відомих учених.

У теорії права та правовій лінгвістиці якісні властивості нормативно-правових актів, особливості мови закону досліджували такі науковці як Н.В. Артикуца, П.М. Балтанджи, І.О. Биля-Сабадаш, Т.В. Губаєва, Т.В. Кашаніна, С.П. Кравченко, М.Б. Кострова, І.І. Онищук, А.С. Піголкін, Ю.Ф. Прадід, Р.О. Стефанчук, А.С. Токарська, Л.І. Чулінда та інші.

Безумовно, праці цих учених мають надважливе значення і цінність, але зрозумілість в них згадується лише дотично – або в контексті мовних вимог, в тому числі й до мови кримінального закону, або в розрізі проблем герменевтики кримінального закону, або як елемент правової визначеності. Комплексно поняття зрозумілості як якісної властивості кримінального закону в науці досі не досліджувалось. Це обумовлює актуальність і своєчасність даного дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема роботи відповідає п.2.8 примірного переліку та опису предметних напрямів досліджень в межах спеціальності 081 «Право», затвердженого Наказом Міністерства освіти і науки України від 28.12.2018 № 1477, за якими проводиться захист дисертацій, а саме – вчення про кримінальний закон: системність і якість кримінального закону, закономірності і тенденції його розвитку і удосконалення; термінологія кримінального закону; тлумачення кримінального закону.

Дисертація виконана в межах плану науково-дослідної роботи кафедри кримінального права та інших кримінально-правових дисциплін Миколаївського інституту права Національного університету «Одеська юридична академія» «Стратегія оптимізації правового впливу: юридичний та культурний вимір» на 2016–2020 роки як складової плану науково-дослідної роботи Національного університету «Одеська юридична академія» «Стратегія інтеграційного розвитку України: правовий та культурний вимір» (державний реєстраційний номер 0116Ш 01842) на 2016–2020 роки.

Мета і завдання дослідження. *Метою* дослідження є комплексний аналіз зрозумілості як якісної властивості кримінального закону та засобів її забезпечення.

Для досягнення цієї мети були поставлені такі *завдання*:

з'ясувати стан наукової розробки проблеми зрозумілості кримінального закону в доктрині;

проаналізувати можливості забезпечення зрозумілості кримінально-правових норм за нормативно-правовими актами, які діяли на території нашої держави, та визначити, яким чином формування юридичної техніки даних актів впливала на підвищення рівня їх зрозумілості;

довести вплив зрозумілості кримінального закону на його ефективність;

дослідити місце зрозумілості кримінального закону в системі інших якісних властивостей кримінального закону;

сформулювати поняття зрозумілості кримінального закону, враховуючи різні підходи до даної категорії;

проаналізувати відображення зрозумілості в міжнародних актах, національній та міжнародній судовій практиці;

визначити, які елементи законодавчої техніки є інструментом, що визначають зрозумілість кримінального закону, сформулювати принципи організації зовнішніх компонентів законодавчої техніки;

проаналізувати мовні рівні оформлення чинного КК України, зокрема, лексичні, граматичні засоби, та їх вплив на його зрозумілість;

проаналізувати структуру кримінального закону як засіб забезпечення його зрозумілості;

на основі аналізу зовнішніх компонентів законодавчої техніки кримінального закону, сформулювати правила, спрямовані на забезпечення підвищення рівня його зрозумілості.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що виникають в результаті прийняття та реалізації загальнообов'язкових приписів щодо визнання діяння кримінально протиправним і форм відповідальності осіб, які його вчинили.

Предметом дослідження є положення закону про кримінальну відповідальність, норми української мови, взаємозв'язки між ними.

Методи дослідження. Під час дослідження використано загальнонаукові та спеціальні методи пізнання правових явищ. *Історичний метод* застосовано під час аналізу історичних джерел щодо дотримання в них зрозумілості кримінально-правових норм (підрозділ 1.2); *порівняльно-правовий* – у рамках зіставлення термінології кримінального закону й інших законів України, кримінального законодавства деяких країн (підрозділи 3.2, 3.4); *системно-структурний* – для визначення місця зрозумілості у системі загальносоціальних та спеціально-юридичних властивостей кримінального закону (підрозділ 2.1); *логіко-семантичний* – застосовувався для проведення поглибленого вивчення понятійного апарата (підрозділи 1.1, 2.2, 2.3, 3.1); *логіко-юридичний* – з метою розроблення пропозицій щодо вдосконалення окремих положень КК України

(підрозділи 3.2 – 3.4); *конкретно-соціологічний* – використовувався при аналізі матеріалів судової практики (підрозділи 2.2, 3.3, 3.4) та проведенні анкетування (підрозділи 2.2, 3.2, 3.4).

Емпіричну основу роботи становлять результати вивчення судових рішень з Єдиного державного реєстру судових рішень, матеріалів кримінальних проваджень; огляди судової практики Верховного Суду; рішення ЄСПЛ; результати анкетування (124 респонденти) стосовно зрозумілості кримінального закону.

Теоретичну основу дисертації становлять наукові праці із загальної теорії права, правової лінгвістики, мовознавства, філософії, психології, кримінального права та інших галузей права, кримінології, а також енциклопедичні та довідкові видання.

Нормативна основа дослідження – міжнародні нормативно-правові акти, Конституція України, кримінальне, кримінальне процесуальне законодавство, інші закони та підзаконні нормативно-правові акти України, законодавчі акти деяких зарубіжних країн.

Наукова новизна одержаних результатів зумовлюється тим, що дисертація є одним з перших комплексних досліджень зрозумілості кримінального закону як його якісної властивості та засобів її забезпечення. Основні положення, що становлять новизну дослідження, полягають у тому, що:

уперше:

проаналізовано тексти нормативно-правових актів, які містили кримінально-правові норми і діяли на території сучасної України, з позицій їх мовно-стилістичних та структурних особливостей, які впливають на зрозумілість кримінального закону;

визначено поняття зрозумілості кримінального закону як якісної властивості кримінального закону, яка полягає у максимальній наближеності закладеного законодавцем змісту тексту кримінального закону, оформленого за допомогою відповідних засобів юридичної техніки, до внутрішнього

інтерпретаційного тексту суб'єктів кримінально-правових відносин, а також тих суб'єктів, які є їх потенційними учасниками;

доведено, що зрозумілість кримінального закону є його спеціально-юридичною якісною властивістю, що впливає з правової визначеності, однак має прикладний характер, оскільки кримінальний закон через структурно-логічне, мовно-стилістичне оформлення набуває зазначеної властивості;

визначено принципи зовнішньої законодавчої техніки кримінального закону – основоположні засади, які обумовлюють вимоги, правила, прийоми зовнішнього оформлення законодавчої волі мовними засобами та структуризацією кримінального закону, та дотримання яких визначає якість кримінального закону, зокрема його зрозумілість, до яких належать такі: принцип адекватного вираження правового матеріалу в кримінальному законі, принцип економного використання мовних конструкцій кримінального закону, принцип доступності кримінально-правової норми;

встановлено, що засоби забезпечення зрозумілості закону виявляються на лексичному, граматичному (морфологічному та синтаксичному) мовних рівнях, а також окремим засобом є структуризація та розміщення правового матеріалу в КК України;

досліджено текст кримінального закону на лексичному, граматичному, структурному рівнях і на основі виявлених недоліків, які впливають на зрозумілість кримінального закону, сформульовано пропозиції щодо покращення його якості;

удосконалено:

наукові погляди на поняття кримінально-правового впливу, зокрема значення первинного, інформаційно-правового, елемента механізму кримінально-правового впливу для загальної превенції;

наукове бачення категорії якості закону, на основі чого запропоновано визначення якості кримінального закону як системи притаманних йому соціальних властивостей, що відображають його соціальну адекватність, та

спеціально-юридичних властивостей, які в сукупності визначають ефективність кримінально-правового впливу;

наукове уявлення про роль та місце зрозумілості в системі правових принципів, встановлено, що зрозумілість закону є елементом принципу правової визначеності, який є складовою засади верховенства права;

уявлення про роль герменевтики для визначення зрозумілості, обґрунтовано, що вона наділена своєрідним інструментарієм, оскільки прийоми, способи, правила інтерпретації тексту кримінального закону виступають індикатором його зрозумілості, а також допомагає визначити прогалини законодавця при формулюванні кримінально-правових норм, а відтак і можливості їх виправити з тим, щоб текст кримінального закону став зрозумілим суб'єктам правозастосування;

науковий підхід до систематизації компонентів законодавчої техніки кримінального закону, відповідно до якої мову та структурування віднесено до зовнішніх компонентів, які й визначають зрозумілість кримінального закону;

дістали подальшого розвитку:

наукові погляди на розуміння поняття кримінального закону, що містить певні характерні ознаки загального характеру, що притаманні кримінальному закону як нормативному акту: письмовий акт, який має вищу юридичну силу, приймається в установленому порядку ВРУ або референдумом, відповідає Конституції України та міжнародним актам; та ознаки специфічного характеру: є єдиним джерелом норм кримінального права, містить кримінально-правові норми, що визначають, які суспільно-небезпечні діяння є кримінально протиправними та які кримінально-правові заходи слід застосовувати до осіб, винних у їх вчиненні, а також інші кримінально-правові наслідки вчинення кримінального правопорушення;

науковий підхід до систематизації якісних властивостей кримінального закону, відповідно до якого вони поділяються на загальносоціальні та спеціально-юридичні, з яких у свою чергу виокремлюються фундаментальні

(базові) властивості закону та властивості прикладного (техніко-юридичного) характеру;

наукові уявлення про категорію розуміння як складне явище, що є філософською одиницею, одним з елементів у герменевтиці, складовою психічної діяльності у психології, результатом смислового сприйняття мовного повідомлення у психолінгвістиці;

визначення та узагальнення загальних вимог до оформлення кримінального закону як виду нормативно-правового акта;

пропозиції щодо необхідності офіційного нормативного тлумачення кримінального закону, яке на сьогодні в Україні відсутнє;

пропозиції стосовно зміни початку викладу диспозицій статей Особливої частини КК України.

Практичне значення одержаних результатів. Теоретична і практична значущість одержаних результатів полягає в тому, що викладені в роботі висновки та пропозиції можуть бути використані:

у науково-дослідній сфері – для подальшого дослідження питань, пов'язаних із проблемами забезпечення зрозумілості кримінального закону, юридичної техніки (Акт про впровадження в науково-дослідну та освітню діяльність ДВНЗ «Прикарпатський національний університет ім. Василя Стефаника» результатів дисертації від 17 січня 2020 р.);

у нормотворчій діяльності – для уточнення та вдосконалення окремих норм кримінального закону (Лист Голови робочої групи з питань розвитку кримінального права Комісії з питань правової реформи, доктора юридичних наук, професора, академіка НАПрН України Бауліна Ю.В.);

у правозастосовній діяльності – для вдосконалення практики реалізації кримінально-правових норм (Акт впровадження Головного управління Національної поліції в Полтавській області від 3 серпня 2020 року (вих. №2728 від 05.02.2020); Висновок про можливість використання в діяльності Миколаївського апеляційного суду висновків, сформульованих в дисертаційному дослідженні від 26 серпня 2020 року (вих. №6-11/39/2020);

в освітньому процесі – під час підготовки навчально-методичних матеріалів для проведення занять із дисциплін: «Кримінальне право України», «Вчення про кримінально-правові заходи впливу», «Теоретичні та практичні проблеми кваліфікації злочинів», «Проблеми сучасного кримінального права», «Кваліфікація корупційних злочинів», «Кваліфікація злочинів у сфері економіки» (Акт про впровадження в навчальну діяльність Миколаївського інституту права Національного університету «Одеська юридична академія» від 02.09.2020); Акт про впровадження в науково-дослідну та освітню діяльність ДВНЗ «Прикарпатський національний університет ім. Василя Стефаника» від 17 січня 2020 р.).

Апробація результатів дослідження. Положення і висновки дисертації обговорювалися на засіданнях кафедри кримінального права та інших кримінально-правових дисциплін МІП НУ «ОЮА» та на засіданнях кафедри кримінального права Національного університету «Одеська юридична академія». Основні результати наукового дослідження оприлюднено на 24 міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях, засіданнях «круглих столів», зокрема: Міжнародній науково-практичній конференції «Наука кримінального права в системі міждисциплінарних зв'язків» (м. Харків, 9-10 жовтня 2014 р.); Всеукраїнській конференції молодих учених і студентів «Аеро-2014. Повітряне і космічне право» (м. Київ, 20 листопада 2014 р.); V Міжнародній науково-практичній конференції «Юридична наука і практика: виклики часу» (м. Київ, 12 березня 2015 р.); Міжнародній науковій конференції «Новітні кримінально-правові дослідження – 2015» (м. Миколаїв, 20 квітня 2015 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Правові та інституційні механізми забезпечення сталого розвитку України» (м. Одеса 15-16 травня 2015 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Проблеми науки кримінального права та їх вирішення у законотворчій та правозастосовній діяльності» (м. Харків, 8-9 жовтня 2015 р.); VI Міжнародній науково-практичній конференції «Правова реформа в сучасних умовах: досягнення і перспективи» (м. Київ, 26 лютого 2016 р.); Міжнародній науковій конференції «Новітні кримінально-

правові дослідження – 2016» (м. Миколаїв, 20 квітня 2016 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку держави та права в умовах євроінтеграції» (м. Одеса, 20 травня 2016 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Соціальна функція кримінального права: проблеми наукового забезпечення, законотворення та правозастосування» (м. Харків, 12-13 жовтня 2016 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Безпека людини в умовах глобалізації: сучасні правові парадигми» (м. Київ, 24 лютого 2017 р.); Міжнародній науковій конференції «Новітні кримінально-правові дослідження – 2017» (м. Миколаїв, 20 квітня 2017 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Традиції та новації юридичної науки: минуле, сучасність, майбутнє» (м. Одеса, 19 травня 2017 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Кримінально-правове забезпечення сталого розвитку України в умовах глобалізації» (м. Харків, 12-13 жовтня, 2017 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Концептуальні основи кримінальної законотворчості» (м. Одеса, 19 жовтня 2017 р.); VIII Міжнародній науково-практичній конференції «Сучасна університетська правова освіта і наука» (м. Київ, 23 лютого 2018 р.); XIV Міжнародній науково-практичній конференції «Від громадянського суспільства – до правової держави» (м. Харків, 20 квітня 2018 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку України в умовах європейської інтеграції» (м. Одеса, 18 травня 2018 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Кримінальне право в умовах глобалізації» (м. Одеса, 25 травня 2018 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Кримінально-правове регулювання та забезпечення його ефективності» (м. Харків, 18-19 жовтня 2018 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Концептуальні засади нової редакції Кримінального кодексу України» (м. Харків, 17-19 жовтня 2019 р.); міжкафедральному «круглому столі» «Мова кримінального закону» (м. Миколаїв, 15 листопада 2019 р.); міжкафедральному «круглому столі» «Перспективи реформування кримінального закону» (м. Миколаїв, 20 листопада

2019 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Правове життя сучасної України» (м. Одеса, 15 травня 2020 р.).

Публікації. За темою дисертації опубліковано 31 наукова праця, із яких: 2 опубліковані в колективних монографіях, 4 – у фахових виданнях з юридичних наук, перелік яких затверджено МОН України, 1 – у зарубіжному періодичному виданні та 24 тез доповідей – у збірниках матеріалів конференцій.

Структура дисертації. Робота складається з анотацій українською й англійською мовами, переліку умовних позначень, вступу, трьох розділів, які містять дев'ять підрозділів, висновків (до кожного розділу та загальних висновків до всієї роботи), списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг рукопису дисертації становить 281 сторінка, із яких основний текст – 221 сторінка, список використаних джерел – 37 сторінок (360 найменувань).

П'ять додатків розміщено на 23 сторінках.

РОЗДІЛ 1

ІСТОРИЧНІ ТА ДОКТРИНАЛЬНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗРОЗУМІЛОСТІ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНУ

1.1. Стан наукового вивчення проблеми зрозумілості кримінального закону

Вивченню питань, пов'язаних з поняттям і властивостями закону, в тому числі його якісними, технічними характеристиками, приділяли увагу дослідники ще здавна.

Зародки вчення про вимоги до закону можна віднайти ще в роботах давніх мислителів – Платона, Аристотеля. В подальші часи свій внесок в розробку правил конструювання законів внесли такі діячі як Т. Мор, Ф. Бекон, Т. Гоббс, Дж. Локк, Ш.Л. Монтеск'є, І. Бентам, Р. Ієрінг та ін. Саме в їх роботах вже йдеться про вимоги до закону, серед яких і така як зрозумілість. Крім того, визначаються правила конструювання закону, зокрема підкреслюється те, що їх дотримання має сприяти розумінню закону народом.

Ще у XVI столітті Т. Мор в своїй «Утопії» сформулював положення, яке потім розвинули такі мислителі більш пізнього періоду як Ч. Монтеск'є і Ш.Л. Беккарія. Так, він вважав «несправедливим зв'язувати будь-яких людей такими законами, чисельність яких перевищує можливість їх прочитання, або темнота – доступність розуміння їх для всякого... Вони [утопісти] визнають будь-який закон тим більш справедливим, чим простіше його тлумачення» [147, С. 141].

Відомий італійський мислитель, теоретик кримінального права Ч. Беккарія в роботі «Про злочини і покарання» (1764 р.) розкрив принципи створення і застосування (тлумачення) кримінальних законів [11]. Ч. Бекарія гостро висловлювався щодо необхідності дотримання «букви закону», вважав, що немає нічого більш небезпечного, ніж діяти згідно з духом закону, був прибічником жорсткого дотримання закону без будь-яких відступів.

Французький правник Ш.Л. де Монтеск'є в трактаті «Про дух законів» (1778 г.) сформулював такі правила формулювання закону як точність, визначеність, простота. Він підкреслював: «Стиль законів повинен бути простим ... Істотна умова – щоб слова закону викликали у всіх людей одні і ті ж поняття ... Закони не повинні вдаватися в тонкощі...» [146, С. 651-652]. Мислитель також підтримував думку про те, що суддя має дотримуватися самої букви закону, а рішення суду має бути «точним текстом закону»: зазначав, що «не можна використовувати закон на шкоду громадянину, коли мова йде про його майно, його честь або його життя» [146, С. 652]. Тим самим філософ підкреслював важливість законів, спрямованих на охорону саме кримінально-правових відносин. У своєму трактаті мислитель наголошував на тому, що безпека громадян буде забезпечена насамперед доброякісними кримінальними законами і правосуддям.

Англійський філософ-мораліст, відомий правник І. Бентам надавав значення мовним і структурним правилами техніки законодавства, прийомам формулювання, тлумачення і застосування правових понять. Досконалим він вважав той закон, який є «короткий, зрозумілий (курсив наш. – О.М.), недвозначний і доступний кожному» [12, С. 103]. Важливим є те, що І. Бентам вважав, що основною вимогою форми закону є доступність закону для розуміння кожної особи, від якої очікується дотримання цього закону.

Як і вищезитовані науковці, І. Бентам велику увагу приділяв саме писаному праву, «букві закону»: «При виданні кодексу законів бажано вберегти його від викривлень, яким він може піддаватися з точки зору як змісту, так і форми. З цією метою необхідно заборонити доповнення його яким-небудь неписаним правом» [12, С. 418].

Наявність таких категоричних тверджень про необхідність слідувати точній «букві закону», на нашу думку, є наслідком того, що в галузі кримінального права того часу мала місце певна правова невизначеність, яка давала привід для утисків громадян. Це дало поштовх таким досить радикальним поглядам щодо писаного закону. Разом з тим багато з яких положень у роботах

вказаних мислителів лягли в основу формування знань окремої галузі – законодавчої техніки, спрямованої на визначення принципів, правил, прийомів розробки і видання законодавчих актів. Крім того, в працях усіх вказаних діячів чітко проглядається їх позиція щодо того, що закон має бути зрозумілим для усіх людей.

На думку багатьох дослідників, родоначальником юридичної техніки слід вважати Ф. Бекона, а введення в науковий обіг терміна «юридична техніка» і його обґрунтування пов'язане з іменем Рудольфа фон Ієрінга (1818-1892). У роботі «Новий органон» (1620 р.) серед правил юридичної техніки Ф. Бекон аксіоматичним вважав точність і лаконічність юридичної мови з метою подолання неоднозначності розуміння закону [26].

Дослідники відмічають, що у Росії в XIX столітті був підвищений інтерес до законотворчості, однак переважала швидше «негативна» юридична техніка, яка будувала свої методи передусім через виявлення та аналіз недоліків у законодавстві. Основне розуміння юридичної техніки зводилось до системи найбільш влучних способів і правил записування [202, С. 17].

За часів радянської влади юристи висловлювалися щодо створення законів, простих і доступних усьому населенню. Більш того, в постанові Всеросійського центрального виконавчого комітету і Ради народних комісарів РРФСР спеціально зверталася увага на те, щоб закони були написані простою і зрозумілою для широких трудящих мас мовою [340, С. 52]. «У 1929 році було проведено спеціальне соціологічне вивчення питання про те, наскільки зрозуміла мова радянського закону народним масам ... При Секретаріаті ЦВК СРСР на початку 30-х років була утворена спеціальна комісія з вивчення і поліпшення мови радянських законів, в яку поряд з юристами увійшли лінгвісти та літератори» [331].

В кінці 50-х – 90-х рр. XX століття законодавча техніка стає предметом досліджень таких теоретиків як Д.А. Керімов [86; 87], О.О. Ушаков [332], С.С. Алексєєв [2], А.С. Піголкін [71; 356] та ін. В працях зазначених науковців формулюються вимоги логічно послідовного викладу змісту закону, його

професійного стилю і точності мови, яка при цьому повинна бути простою і доступною, а отже закон має бути зрозумілим широким верствам населення.

Слід виділити праці, які поклали початок створення окремого напрямку наукових досліджень на стику правознавства та мовознавства – юридичної лінгвістики, який активно розвивається в останні десятиліття. Саме в межах юридичної лінгвістики передусім розглядалися вимоги до юридичного тексту в цілому, до юридичних термінів, побудови речень зокрема.

Так, О.О. Ушаков сформулював нову для свого часу теорію законодавчої стилістики як одного з напрямку в юридичній науці. У своїй роботі «Нариси радянської законодавчої стилістики» [332], виданої у 1967 році, учений як методологічну засаду вивчення стилістичних основ правового тексту обирає філософію Гегеля – діалектику взаємодії форми і змісту, яка покладена в основу сучасних досліджень художньої літератури. Тому досить логічним є оригінальний підхід автора щодо визнання законодавства як особливого роду літератури, він детально аналізує низку таких питань: єдність змісту і форми законодавства; тема, ідея, проблема як компоненти змісту законодавчого твору; технічні засоби та форма законодавчої літератури; композиція законодавчого твору; мова як першоелемент права; функція мови в праві.

О.О. Ушаков виділяє специфічні риси законодавчого стилю як різновиду літературної мови, які полягають у принципах відбору і поєднання мовних засобів як в області лексики, так і в області граматики. Тому велика увага приділяється в роботі поняттю стилістичної законодавчої норми та її ознакам, лексиці і граматиці. На думку автора, найбільше значення для законодавчого стилю мають точність і доступність (зрозумілість). Він вважає, що ці якості визначають і всі інші (другорядні) ознаки законодавчого стилю, такі, як стислість, відома стандартність вживання мовних засобів, своєрідна естетичність і музикальність, слабо виражена індивідуальність мовного складу, послідовність і логічність мови та ін. [332, С. 157].

Автори роботи «Мова права» за редакцією А.С. Піголкіна [356] детально аналізують особливості граматики, стилістичної основи, мовних засобів

законодавчої мови, доводячи, що мова закону – особливий стиль літературної мови. Новим на той час є історичний аналіз становлення і розвитку мови закону. Лівову частку в роботі присвячено дослідженню лексики закону, а саме юридичній термінології: поняттю юридичних термінів, проблемам синонімії та омонімії юридичних термінів, науково-технічній термінології в тексті закону, іншомовним термінам, а також проблемам уніфікації та стандартизації юридичних термінів. Недарма критики в рецензії вказали, що в даній роботі «по суті розроблена теорія мовних засобів закону, що складає головний розділ майбутньої науки про юридичну мову» [61, С. 108], маючи на увазі юридичну лінгвістику, про що йтиметься далі.

У даній праці визначено систему вимог до вживання в законі термінів, серед яких такі як недопустимість використання неясних, багатозначних, розпливчатих і нечітко сформульованих термінів, вживання термінів у своєму прямому і загальновідомому значенні, їх простота і доступність розуміння та ряд інших, які в цілому забезпечують досягнення зрозумілості тексту закону.

Правнича лінгвістика (або юридична лінгвістика) як окремий міжгалузевий напрямок активно розвивається з кінця 90-х років XX – початку XXI століття. Саме в межах даного напрямку розглядаються питання, пов'язані з мовою, стилем нормативно-правових актів. Різні аспекти зрозумілості (або доступності, ясності, дохідливості) розглядаються в межах цього напрямку: як ознака, притаманна законодавчому тексту, як вимога до тексту нормативно-правового акта, як вимога до поняттєвого та термінологічного апарату законів, як вимога до речення – структурного елемента тексту.

Досить вагомий вклад у розвиток правничої лінгвістики здійснив російський науковець М.О. Власенко. Ряд його робіт та робіт за його редакцією присвячено мові закону, способів його вираження, точності та адекватності [39; 55; 72; 194].

У відомій праці «Мова права» професор розглядає лінгвистичні основи права, форми його вираження, характеризує нормативно-правовий текст як основну форму правової реальності, його мову і стиль [39]. Науковець виділяє

ознаки, які вирізняють нормативно-правовий текст від інших документальних (в тому числі юридичних) текстів, серед них такі загальні ознаки як відсутність експресивності (модальності), зв'язність і послідовність, точність і ясність, простота викладу, лаконічність і компактність [39, С. 19-23].

Важливим висновком, зробленим професором М.О. Власенком, є те, що лексичні, логічні основи тексту, графічні стандарти, граматики тексту наділяють його такою властивістю як прагматизм – цільовою спеціальною направленістю. Текст впливає на якість інформації, рівень прагматизму [39, С.17]. Звідси очевидно, що лексичні, граматичні засоби, логіка побудови кримінально-правових норм у сукупності мають сприяти тому, щоб вони були максимально зрозумілими для усіх з тим, щоб за допомогою текстового вираження досягти цілей кримінального закону, який поширюється на усіх громадян в суспільстві.

Активно розвивається правнича лінгвістика і з часів незалежності України. І це не дивно, оскільки створення нової держави зумовлює розвиток законотворчого процесу дуже швидкими темпами і теоретична розробка мовних правил формулювання правових норм є конче необхідною в таких умовах.

Серед робіт українських вчених слід відзначити ті, які присвячені загальнотеоретичним проблемам юридичної техніки, зокрема і мови закону: Н.В. Артикуци [6; 7; 8], Г.П. Проценко, В. Артеменка [5], С.М. Гусарова [246], В.С. Ковальського та І.П. Козінцева [90], А.В. Красницької [118], І.І. Онищука [198], Т.С. Подорожньої [209; 210], Ю.Ф. Прадіда [224], Л.І. Чулінди [345], І.Д. Шутака [352; 353; 354] та інші.

Із зазначеної проблематики в Україні захистили ряд дисертацій: І.О. Биля [17], С.П. Кравченко [117], Т.С. Подорожня [210], Л.І. Пригара [225], В.І. Риндюк [253], І.І. Онищук [199] тощо.

Серед наукових досліджень слід назвати дисертацію вченого одеської правової школи С. П. Кравченка «Мова як фактор правоутворення та законотворення» (2000 р.), в якій науковець розкриває співвідношення мови і права, звертається до характеристики правничого тексту як результату правничого мовотворення, до питань законодавчої стилістики та лінгвістики,

юридичної термінології, вказує на шляхи вирішення проблеми поліпшення мови законів у законотворчій діяльності України, удосконалення термінології. С.П. Кравченко підкреслює, що точність і ясність правничих формулювань, якісне і чітке їх мовне втілення, правильне й однозначне використання термінології сприяє належному розумінню нормативно-правових актів [117, С. 1]. Важливим для нашого дослідження є те, що автор у межах герменевтики здійснив аналіз категорії «розуміння», відзначив, що пізнання правничого тексту виступає як проблема розуміння тексту, як його сприйняття суб'єктом [117, С. 9].

Співвідношення понять «нормотворча техніка», «правотворча техніка», «законодавча техніка» досліджує у своїй роботі І.О. Биля, доводячи те, що більш вдалим є термін «нормотворча техніка». Не вдаючись до дискусій щодо даного питання, відмітимо оригінальність визначення нормотворчої техніки, сформульованої І.О. Билею, під якою вона розуміє систему «вироблених теорією і практикою правил і нематеріальних засобів вираження змісту нормативного правового акта, використання яких забезпечує визначеність та доступність нормативно-правового матеріалу, системні зв'язки між нормативними правовими актами та їх приписами» [17, С. 4]. Якраз одним з елементів правової визначеності є зрозумілість закону.

Про доступність і простоту мови для усіх суб'єктів, на яких розповсюджується правозастосовний акт, вказує і Л.І. Пригара [225, С. 13]. В роботі йдеться про мовну доступність, як одну з вимог до нормативного акта, притому не вказуються критерії цієї доступності.

У дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук «Техніка юридичного письма в нормативно-правових актах» І.І. Онищук на загальнотеоретичному рівні дослідив юридичне письмо, розробив концепцію техніки юридичного письма в нормативно-правових актах як сегмента юридичної техніки та складової юридичних технологій [199].

Цікавим для нашого дослідження є зміст сформульованих автором трьох принципів словесної організації нормативних висловлювань, а особливо два з

них – принцип стабільності, який полягає, на думку І.І. Онищука, в тому, щоб використовувати загальноприйняті та зрозумілі словосполучення й стандартні мовні звороти, які традиційно вживаються в юридичному письмі та мають чітко визначене тлумачення; а також принцип інформативності – полягає в тому, щоб точним словам відповідали ясні ідеї щодо запропонованої, дозволеної чи забороненої поведінки [199, С. 76]. З указаних вченим принципів вбачається, що словесно норма має бути оформлена так, щоб була зрозумілою усім, кому вона адресована. Крім того, зрозумілість І.І. Онищук прямо відносить до техніко-юридичних критеріїв якості юридичного письма поряд з такими як критерій стислості, ясності, точності, простоти, ефективності [199, С. 86].

Окремо слід виділити наукові роботи, присвячені аналізу власне кримінального закону, вимогам до його тексту, проблемам законотворчої техніки.

Спершу відмітимо, що проблеми форми і юридичної техніки кримінального закону цікавили дослідників вже на початку ХХ століття: П.І. Люблінського, М.М. Полянського, М.М. Гродзинського (в Україні, Росії), К. Штоса (в Швейцарії), А. Ваха (в Німеччині).

На точність виразів, лаконічність, простоту і ясність викладу як обов'язкові умови юридичної мови вказував у своїй роботі «Техніка, казуїстика і тлумачення Кримінального кодексу» П.І. Люблінський [140]. Щодо простоти і ясності учений зауважує: «Обидві властивості є необхідними для того, щоб дати можливість кожному громадянину *безпосередньо розуміти* (курсив наш. – О.М.) закон, а не знайомитися з ним через інший переказ, коментарі і т.д. Ця вимога особливо важлива для кримінальних законів, що погрожують тяжкими особистими наслідками за невиконання їх» [140, С. 9].

Німецький дослідник А. Вах також наголошував: «Естетика і практичність юридичної мови полягає не в привабливій різноманітності, а в міцності, простоті і ясності» [цит. за: 140, С.9]. Професор К. Штос, укладач проекту швейцарського кримінального уложення, підкреслював: «Чим простіше законодавець викладає свої думки, тим більша впевненість, що його зрозуміють» [цит. за: 140, С. 10].

У своїй роботі П.І. Люблінський не тільки на декларативному рівні визначив необхідність простоти та ясності мови кримінального закону для забезпечення його розуміння, а й сформулював правила вибору термінів, зважаючи на ці вимоги, правила визначення понять, правила законодавчої «систематики» кримінального закону. Цих правил, за його словами, необхідно дотримуватися «для ясності законодавчої волі».

За часів радянської влади простота, зрозумілість, доступність законів було одним із завдань законотворення і на це зверталась увага влади, щоправда, на декларативному рівні, оскільки все ж раннє радянське кримінальне законодавство свідчить про зворотнє. У роботах видатних науковців того часу можна віднайти конкретні рекомендації, правила, яких слід дотримуватися при створенні актів кримінально-правового характеру, і які спрямовані на забезпечення в кінцевому рахунку їх зрозумілості і ясності.

Одним з учених, який досить детально і комплексно проаналізував кримінальний закон, є професор М.Д. Шаргородський. Його фундаментальну працю можна назвати одним з перших монографічних досліджень якості кримінального закону в радянський період. Професор М.Д. Шаргородський у своїй роботі «Кримінальний закон» [347] проаналізував в окремих главах джерела кримінального права, систему і структуру кримінального закону, діюче радянське кримінальне законодавство, тлумачення, питання аналогії, дію кримінального закону. Особливий інтерес для даного дослідження становлять параграфи 2 глави 1, 6 і 7 глави 2: «Кримінальний закон», «Техніка кримінального законодавства» та «Термінологія кримінального закону», де автор вказує на ознаки розмежовування законів від інших актів, виводить поняття кримінального закону, вказує на важливість знання закону населенням як умову забезпечення законності. Крім того, учений наголошував на тому, що форма кримінального закону нерозривно пов'язана з його змістом. Від неї, від технічних якостей закону залежить те, як буде сприйнято зміст закону, як він застосовуватиметься [347, С. 98].

Слід вказати, що М.Д. Шаргородський як на загальновідоме положення вказував на те, що «...закони повинні писатися простою і усім зрозумілою (курсив наш. – О.М.) мовою» [347, С.100], разом з тим наголошуючи на тому, що цієї аксіоми не завжди дотримуються, закони пишуться з використанням складних стилістичних формул, іноді з використанням слів, які вийшли з вжитку, тому розуміння їх є вкрай складним. Цю обставину, посилаючись на М.М. Полянського, учений пояснював тим, що такі формулювання допомагають темним політичним махінаціям і використанню закону проти трудящих [347, С. 100]. А отже, недотримання зрозумілості мови закону призводить до порушення принципу законності.

Багато з яких наведених професором М.Д. Шаргородським правил складання статей кримінального закону, технічних прийомів формулювання його норм, критика англійського статутного права, італійського кодексу того часу щодо їх заплутаності та неясності, вимоги щодо термінології кримінального закону, вкладені в роботі «Кримінальний закон», свідчать про те, що вчений був переконаний у тому, що даний закон повинен бути зрозумілий для всіх, це одна з властивостей дієвого кримінального законодавства.

На жаль, фахівці на такому рівні більше 20 років не зверталися до проблеми якості кримінального закону, хоча окремі її аспекти були предметом наукового аналізу багатьох дослідників. І лише в 70-х роках ХХ ст. науковці стали приділяти певну увагу кримінальному закону, зокрема і його якісним характеристикам [25]. На думку Л. Демидової, саме в цей час настала суспільна й політична потреба перейти від значної кількості прийнятих законодавчих актів до покращання їх якості [51, С. 125].

Як і у вищезгадуваній роботі М.Д. Шаргородського, у підручниках з кримінального права саме цих часів радянського періоду приділялася увага в окремих параграфах, розділах саме мові, стилю, термінології кримінального закону. Так, у курсі лекцій «Радянське кримінальне право» М.І. Ковальова, випуск 2 якого присвячений кримінальному закону [292], у главі IV «Проблеми удосконалення техніки кримінального законодавства» автором визначені

правила формулювання норм кримінального права. Разом з тим учений наводить приклади численних порушень даних правил, опираючись на текст Кримінального кодексу РФСР.

Наводячи принципи побудови диспозицій та санкцій кримінального закону, в параграфі 2 зазначеної глави М.І Ковальов аналізує поміж інших принцип стислості, простоти і послідовності викладу, наголошуючи на випадках порушення цього принципу в кримінальному законодавстві: а) двозначність, коли вжито такий вислів, що його можна зрозуміти в різних значеннях; б) темнота, тобто випадки, коли вживаються такі вирази, що з них не можна зрозуміти, чого хотів законодавець; в) громіздкість – вживання багатьох виразів, при яких втрачається можливість охопити їх увагою в цілому [292, С. 204-205]. На наш погляд, усі зазначені перераховані порушення впливають на таку властивість кримінального закону як його зрозумілість.

Після 90-х років ХХ століття у кримінально-правовій науці з'явилася низка робіт, присвячених проблемам кримінального закону, зокрема і його законодавчої техніки, текстології, мовним питанням. У монографічних працях таких вчених як: А.В. Іванчин [79], О.І. Бойко [21], З.А. Загинеї (Тростюк) [65; 311], Т.Г. Понятковська [213], К.К. Панько [201], Н.Л. Радаєва [249], О.К. Романов [263], О.І. Ситникова [279], С.С. Тихонова [308], А.І. Трахов [309], Н.С. Трет'якова [310] та ін. так чи інакше досліджуються питання зрозумілості кримінального закону, щоправда здебільшого в контексті дослідження мови кримінального закону як елемента законодавчої техніки.

Слід вказати, що дослідження зрозумілості кримінального закону передбачає усвідомлення категорії розуміння, що є цариною герменевтики – і як філософського напрямку, і як напрямку наукової діяльності. Тому слід вказати на необхідність звернення до таких джерел як філософські праці Е. Бетті [27], Г.-Г. Гадамера [43], С.М. Квіта [84], В.Г. Кузнецова [131], П. Рікера [252], автори яких в межах власного бачення поняття герменевтики дали змогу виявити багатосторонній характер, різні вияви категорії розуміння у філософії.

Крім того, проблеми поняття розуміння права, юридичного тексту, піднімали такі теоретики як А.М. Бернюков [15], Т.І. Дудаш [57], В.В. Дудченко [58], О.І. Овчинніков [197]. Слід особливо відмітити роботи З.А. Загинеї [65; 67], О.В. Пичевої [248], які визначили окремий напрямок досліджень в царині юридичної герменевтики – герменевтики кримінального закону.

Фундаментальною працею, в якій вперше в Україні здійснене комплексне дослідження герменевтики кримінального закону є дисертація на здобуття ступеня доктора юридичних наук З.А. Загинеї «Герменевтика кримінального закону», захищена у 2016 році. Досить детально в роботі висвітлено розуміння й тлумачення кримінального закону як елементи герменевтики, що є цікавим для даного дослідження. Так, категорія розуміння, за визначенням ученої, – це мисленнєва діяльність суб'єкта, спрямована на осмислення нормативного змісту тексту кримінального закону України на основі попередніх знань особи, а також результат такої діяльності, який полягає у власне розумінні або нерозумінні нормативного змісту цього закону [66, С.13], дало змогу осмислити поняття зрозумілості кримінального закону як його властивості. Крім того, вченою сформульовано поняття змістовної еквівалентності тексту кримінального закону, латентності та інформаційної надмірності як недоліків еквівалентності тексту, які багато в чому пересікається з досліджуваною в даній роботі властивістю.

Отже, незважаючи на досить таки високу зацікавленість у науковій спільноті до проблем мови нормативно-правових текстів, зокрема й мови кримінального закону, на поширеність у наш час проблем герменевтики кримінального закону, комплексні монографічні дослідження, присвячені зрозумілості кримінального закону, на сьогодні відсутні. Крім того, одностайно погоджуючись з тим, що кримінальний закон повинен бути якомога більш зрозумілим, науковці не виробили критерії, за допомогою яких можна було визначити зрозумілість кримінального закону та яких слід дотримуватися при конструюванні нових кримінально-правових норм.

1.2. Дотримання зрозумілості кримінально-правових положень за окремими нормативними актами, які діяли на території України

Аналіз нормативно-правових актів, що діяли на території сучасної України, з точки зору особливостей технічного викладу їх кримінально-правових норм дозволять виявити, чи прагнув тодішній законотворець до того, щоб приписи були зрозумілими для тих, кому вони призначалися, якщо так, то які засоби використовувались для цього. Крім того, історичні нормативно-правові акти дадуть змогу простежити як змінювалася юридична техніка в часовому вимірі, яким чином мовно-стилістичні особливості, структура сприяли зрозумілості закону чи навпаки, заважали розумінню кримінально-правових норм суб'єктами, яким вони адресувалися.

Звернемо увагу на найбільш визначні правові пам'ятки, які мали суттєве значення для становлення українського кримінального права. В контексті нашого дослідження при їх аналізові здебільшого зосередимося на мовних аспектах викладу тогочасних норм та структурі досліджуваних актів, оскільки саме це насамперед визначає зрозумілість того чи іншого нормативного акта.

Прагнення до зрозумілого викладу проглядалося в найперших писемних правових пам'ятках, що діяли на території сучасної України. Руська Правда – кодифікований акт, що складений у XI столітті в Київській Русі. Усі списки Руської Правди (а їх близько 100 знайдених) прийнято поділяти на три редакції: Коротка Правда, Просторова (Широка, Розширена) Правда, Скорочена Правда. У свою чергу в Короткій Правді виділяються такі частини: Правда Ярослава (Найдавніша Правда) (ст.1-18), Правда Ярославичів, або Статут Ярославичів (ст.19-41), Покон вірний (ст.42) та Урок мостників (ст.43). Просторова редакція укладена значно пізніше на основі Короткої Правди, складається зі 121 статей.

Дослідження мовних особливостей Руської Правди є досить специфічним, оскільки дана пам'ятка є недрукованою, вона налічує велику кількість списків, що свідчить про її активне використання та практичну спрямованість. Аналіз фундаментальних студій, присвячених історичним та лінгвістичним аспектам цієї пам'ятки, дозволив зробити певні висновки і стосовно правових питань,

зокрема щодо становлення юридико-технічних вимог до мовного вираження кримінально-правових заборон та відповідних наслідків за їх порушення [163], в тому числі зрозумілості.

Говорячи про мову Руської Правди, слід згадати, що найстарший рукопис – це новгородський рукопис, що, звичайно, зберіг в собі діалектичні особливості новгородського діалекту. Тому досить важко визначати особливості давньої київської мови за тими оригінальними списками, що збереглися. Однак, один з перших дослідників мови Руської Правди за Синодальним списком Є. Карський, вважаючи його найдавнішим, робить висновок, що чим старша редакція Руської Правди, тим яскравіший у ній народний колорит, бо переписувачі Руської Правди часів Ярослава ще не встигли виробити строго стилізованої літературної мови [82, С. 20].

Відомі мовознавці, зокрема Л.А. Булаховський, В.В. Виноградов, Г.П. Півторак, говорять про те, що писемна мовна ситуація за часів Київської Русі характеризувалася білінгвізмом (зокрема, диглосією [143, С. 141]), тобто паралельно існувало дві мови – церковнослов'янська та давньоруська¹, які виконували різні функції. На переконання дослідників історії тексту Руської Правди, дана пам'ятка, на відміну від інших літературних пам'яток, писана давньоруською мовою, характеризується «зниженим» стилем тогочасної писемної мови, відрізняється від *Leges Barbarorum* народністю мови, повнотою змісту [19, С. 120-125; 136, С. 136; 269, С. 12].

Зазначене переконує в тому, що вже у XI столітті виявлялась тенденція до використання при написанні нормативно-правового акта мови, зрозумілої для адресатів акта, якими відповідно до першого новгородського літопису, були воїни – новгородська дружина, якій Ярослав Мудрий, відпускаючи додому, дав, окрім винагороди за допомогу в перемозі, «правду і устав», сказав: «По сей

---

¹ «Давньоруська мова» – умовний термін, оскільки в мовознавстві також використовують «давньоруськоукраїнська мова» (В.В. Німчук), «давньокиївська» (Г.П. Півторак, В.М. Русанівський), з чим слід погодитись, зважаючи на те, що за давньоруськими писемними пам'ятками, знайденими на території сучасної Наддніпрянщини вже можна спостерігати зародки становлення власне майбутньої української літературної мови з праслов'янської, а гіпотеза про існування спільної для усіх східних слов'ян мови на сьогодні вважається спростованою.

грамоте ходите, яко же списах вам, тако же держите. А се есть Правда Русска» [267, С.37], вказуючи на обов'язкове дотримання писаних норм Правди.

Звертає увагу на себе точність формулювань норм у Руській Правді, зокрема, кримінально-правових. Так, професор Університету св. Володимира в Києві М.Д. Іванишев, досліджуючи Руську Правду у порівнянні із законодавством германських народів, визнавав те, що, наприклад, стаття 1 Короткої Правди, де визначено, хто саме має право помсти за вбитого, точно встановлює коло таких осіб «мстити брату брата, либо сынови отца, либо отцу сына, либо брато чаду, ли сестрину сынови», на відміну від порівнюваних германських норм, відповідно до яких право помсти має увесь рід [77, С. 45]. Відповідно до звичаєвого права, на основі якого і формувалась Руська Правда, право помсти було у родичів вбитого, коло яких також було точно не визначеним. Ярослав легалізував це право, надавши державі вирішувати дане питання хоча б конкретною вказівкою на фізичних осіб, які мали право помсти.

Якщо в 1 статті вважаємо за виправданий такий виклад норми з конкретним переліком осіб, які мають право помсти, то в інших статтях Короткої правди, що містять кримінально-правові заборони, помічаємо тенденцію до казуїстичного викладу: вказівка на знаряддя, якими наносяться побої: батіг, жердь, долоня, чаша, ріг, тупий бік знаряддя (ст. 3); удар мечем в ножнах чи рукояткою меча (ст. 4); вказівка на органи, при пошкодженні яких настає покарання (нога, рука, палець), з конкретним переліком наслідків (кульгавість, усихання) (ст. 5-7); крадіжка коня, корови, качки, гуся, яструба, сокола тощо (ст. 31, 36, 37). Звичайно, це стародавній акт, який складався на основі звичаєвого права, нормативно закріплював найбільш поширені конкретні випадки з юридичної практики, і саме такий спосіб викладу притаманний першим кодифікованим актам. Однак, слід вказати на намагання наступних редакторів Руської Правди удосконалювати юридичну техніку. Як приклад переходу від казуїстичного до абстрактного викладу кримінально-правових норм, можна назвати заміну конкретних вказівок на предмет викрадення «конь», «говяда»,

«корова» (ст. 21 Короткої Правди) до узагальненого «у которое татьбы» (як-небудь крадіжка) (ст. 40 Широкої Правди) [163, С. 106].

Звертають на себе увагу особливості синтаксичних конструкцій кримінально-правових норм в Руській Правді. Це в основному конструкції із підрядно-сурядним сполучниковим зв'язком, причому з підрядним зв'язком умови (якщо – то), який передається сполучниками *аще, аже, оже* *ли*. Трапляється і безсполучниковий сурядний зв'язок. Характерним є однотипність синтаксичних конструкцій, що є однією з основних рис Особливої частини сучасного КК. Підкреслимо, що синтаксичні зв'язки у реченнях, де викладені кримінально-правові норми, більш прості, ніж процесуальні норми, чи норми спадкового права. Для прикладу наведемо ст. 99 Широкої Правди «А се о Заднице» (Про спадщину). У ньому виділяємо аж 6 сурядних частин із сполучниковим зв'язком, в більшості з'єднані давніми сполучниками «а», крім того, майже в кожній частині – підрядні однорідні зв'язки умови чи з'ясувальні підрядні зв'язки [163, С.106-107].

З погляду становлення й розвитку юридичної техніки викликає інтерес робота І. Білецького стосовно історії тексту Руської правди. Так, учений вказує, що зміна статті завжди йшла поряд з редакційною або кодифікаційною переробкою тексту [19, С. 45]. Так, якщо в тексті копії були незрозумілі слова, речення, а то й цілі періоди, переписувачі виправляли їх на зрозумілі для них. Наприклад, первісне слово «безаю» (у значенні без потомства), що траплялось у ранніх списках, у списках XIV-XV століть був змінений на словосполучення «без дѣтей», який був більш зрозумілим для переписувачів. Часто зміни первісного тексту були спричинені впливом місцевої говірки переписувача, для якої змінене слово вважалось більш правильним, ніж в оригіналі.

Отже, бажання зробити ще більш зрозумілим текст через зміну окремих слів характерне для переписувачів цієї найдавнішої пам'ятки українського права.

Стосовно структури, також можна прослідкувати певний прогрес, аналізуючи редакції Руської Правди. Дана пам'ятка першочергово поділялася на окремі пронумеровані статті, акт мав назву – Правда Роськая (І редакція за

академічним списком). У Широкій Правді вже з'являються заголовки: «О убийстве», «Оже станеть без вины на разбои», «А придет кровав муж», «О татбе» тощо, що свідчить про вдосконалення техніки юридичного письма, адже наявність заголовків статей допомагають краще орієнтуватися в нормативному матеріалі, Широка Правда містила вже більшу кількість норм і заголовки були доцільними.

Зміни відбулися і в назві акта. Дослідники звертають увагу на те, що використання у назві Скороченої Правди «указ» чи «оустав» замість «суд» у назві Широкої Правди і «правда» Короткої Правди, свідчить про зміну правової свідомості, адже слово «правда» носило вже в той час соціальний відтінок, а «устав» вказувало на наказовий характер назви акта [19, С. 32-32]. У зв'язку з цим, зазначимо, що в науковій літературі на основі текстуального аналізу пам'яток давньоукраїнської та староукраїнської писемності обґрунтовується думка про синонімізацію лексем «правда», «право», «закон», «суд», «устав» [6, С. 42-43]. Отож, із синонімічного ряду редактор Скороченої Правди обирає більш вдалішу і зрозумілішу назву, враховуючи владно-розпорядний характер документа.

Крім зміни в назві, деякі моменти свідчать про вдосконалення укладачем Скороченої Правди законодавчої юридичної техніки, зокрема впорядкування структури: відкидання усіх історичних екскурсів про синів Ярослава та їх в'їзд (ст. 19 Короткої Правди і ст. 2 Широкої Правди), про з'їзд Володимира Всеволодовича (ст. 53 Широкої Правди) як зайві; відкидання усіх статей, що говорять про класову чи соціальну різницю, відкидання деталей; тенденція до впорядкування статей одного змісту; відкидання частин статей «через їх попсованість і розтягненість» тощо [19, С. 34-36].

Зміни тексту даного акта можуть вказувати лише на розвиток певних мовних процесів, як спершу здається, адже списки Руської Правди датуються з XII аж по XVII століття, і, відповідно, це досить великий період для відтворення генезису лінгвістичних явищ. Однак, як бачимо, в перетвореннях виражається й

розвиток юридичної техніки в цілому, зокрема, зосередження на тому, щоб закон ставав більш точним, чітким, зрозумілим.

Таким чином, аналіз Руської Правди дозволяє визнати, по-перше, що дана кодифікована пам'ятка українського права писана мовою, наближеною до живої розмовної мови, зрозумілою для тих, кому призначалась, по-друге, історія тексту Руської Правди вказує на намагання переписувачів самостійно зробити текст акта доступнішим і зрозумілішим відповідно до вимог свого часу, на розвиток певних кодифікаційних процесів, а також на визначення напрямків вдосконалення юридичної техніки; по-третє, при оформленні норм кримінально-правового характеру вже використовуються засоби, подібні до сучасних засобів вираження кримінально-правових норм, зокрема, однотипний синтаксичний зв'язок, заголовки статей тощо.

Наступні правові пам'ятки, які потребують аналізу, є ті, що діяли на території Великого князівства Литовського: Судебник короля Казимира IV 1468 року та ЛС 1529, 1566 та 1588 років. Ці акти діяли, крім етнічних литовських, також на українських та білоруських землях і князівствах.

Аналіз Судебника 1468 р. має важливе значення в контексті нашого дослідження, оскільки його вважають першим кодексом кримінального права (як матеріального, так і процесуального). У наукових джерелах іноді говориться про певний «примітивізм», обмеженість змісту Судебника Казимира Ягайловича. Така думка існує через те, що в ньому зосереджені здебільшого норми, які встановлюють відповідальність за крадіжку, привласнення. Однак, поділяємо точку зору С.Г. Ковальнової, яка в своєму монографічному дослідженні переконливо доводить, що обмеження змісту Судебника передусім пов'язана з його призначенням – для потреб вотчинного судочинства, це була своєрідна практична інструкція для правозастосовців-землевласників, при складанні Судебника законодавцю не було потреби згадувати про тяжкі злочини, оскільки доменіальні суди їх не розглядали, в Судебнику йдеться тільки про ті суди, чия юрисдикція поширювалася на населення вотчин та їхніх власників [89, С. 19-20]. Цікавою є наступна думка дослідниці: «оскільки призначенням кодексу було

надати землевласникам – литовським і руським магнатам і шляхті – інструкції для відправлення правосуддя... логічним було систематизувати в основному знайомі, звичні норми, які не входили у протиріччя зі свідомістю населення» [89, С. 25]. Дане твердження переконує в тому, що лише такі приписи є дієвими, ефективними, які відповідають колективній свідомості, є знайомими, тобто зрозумілими населенню.

Оскільки даний правовий акт був своєрідним практичним інструментарієм для здійснення правосуддя землевласниками, він мав бути зрозумілим насамперед їм. Призначення Судебника, кримінально-правовий характер його норм, які спрямовані на охорону найбільш поширених відносин, обумовлюють специфічні риси мови та структури даного нормативного акта, які у сукупності вказують на прагнення до зрозумілого викладу правового матеріалу в Судебнику.

По-перше, використання руських термінів замість іншомовних на позначення нових видів покарань (ув'язнень, побиття, тортур замість традиційних давньоруських штрафів), запозичених з римського, канонічного, магдебурзького права: «в неволю взяти», «смертною раною казнити», «домучатся татбы», «сказнити и пробити», «узвесети». На думку С.Г. Ковальнової, це є ще одним свідченням призначення Судебника для широкого загалу – навряд чи пересічні провінційні землевласники були добре обізнані з тонкощами латини [89, С. 40]. Однак, можна також стверджувати, що дані норми повинні були бути зрозумілими і тим, на кого вони поширювалися – простому люду, тим більше, що за твердженням цієї ж дослідниці судочинство у вотчинних судах велося усно, цим вона пояснює відсутність посилок на Судебник у судових актах другої половини XV – першої половини XVI ст. (з часів його появи до видання I Литовського Статуту).

По-друге, він відрізняється лаконічністю. Уже на той час структура законодавчого акта (формуляр) набула усталеної форми. В Судебнику ця структура є спрощеною. Більш того, щоб не гаяти час на переписування тих

мість, що не мають суто практичного значення, при переписуванні пропускалися і ті елементи, які містились в оригіналі (компоненти протоколу).

По-третє, чітко простежується систематизація норм Судебника. В основній частині можна виділити групи норм: відповідальність злодія, його співучасників, членів його родини, осіб, які тримали у себе лежнів, за крадіжку (статті 1-8); організація суду та судочинства (статті 9-12); кваліфіковані крадіжки і відповідальність за них (статті 13-19); розгляд земельних суперечок і їх відповідальність за наїзди і поруби (статті 20-22); відповідальність за інші правопорушення: привласнення речей, невільників, урок мостникам (статті 23-25). Прагнення до систематизації правового матеріалу присутній в аналізованій вище Руській Правді, Судебник продовжує цю традицію. Додамо, що в привілеях, які є вагомим пластом законодавства того часу, норми є здебільшого хаотичними та несистематизованими.

«Статут Великого князівства Литовського» – так переписувачі та перекладачі на латинську мову стали називати Статут 1529 року, який укладачі спершу називали просто «Права писані». Вказаний Статут, як і його наступники – 1566 р. та 1588 р., не схожі на інші ранньофеодальні судебники Європи за своїм обсягом, який у них у декілька разів менший, за змістом, за завершеністю правових формулювань, досконалістю правової мови. Досконала кодифікація зумовлена багатьма причинами, зокрема такими: взаємодія через конфлікт норм місцевого звичаєвого і римського права, що призвело до інтенсивного запозичення у супротивника значних культурних елементів; мирне співіснування релігійних груп, жодна з яких не переважувала, що пояснює світський характер Статутів; високий рівень правової думки та офіційної мови ВКЛ [148, С. 8-11]. Довершеність ЛС, як для того часу, підтверджує те, що на деяких українських землях вони діяли аж до 40-х років XIX ст.

Слід вказати, що як і Руську Правду, спершу ЛС не друкували, а переписували, а ті, хто робили копії намагалися наблизити писані закони до населення, тому виражали їх тим діалектом, яким і самі добре володіли, і люди в тій місцевості, для якої переписувався Статут. Як відомо, Статут 1566 р. діяв на

власне литовських і білоруських землях досить короткий час – лише до 1588 р., а от основний ареал його розповсюдження – українські землі, і саме його називають «Волинським». Мову списків Другого Статуту, які дійшли до нас дослідники називають староукраїнською [251, С. 70]. Ще І. Данилович у 40-х роках ХІХ ст. підкреслював, що Статут 1529 р. був написаний «простонародним литовсько-руським наріччям».

Звертаючись до проблеми мови ЛС, яку в самих Статутах названо «руською мовою» (1 арт. розділу IV III ЛС), зазначимо те, що литовці у той час своєї писемності не мали, і ця мова отримала статус державної, що визнали і укладачі Третього Статуту. Один з його кодифікаторів Лев Сапега писав: «А вже якому народу і соромно прав своїх не знати, поготів і нам, адже не *чужою* (курсив наш. - О.М.) якою мовою, але своєю власною права писані маємо...» [295, С. 23]. Зазначимо, що іншу, чужу мову вважав латинську, якою було написано більшість законів у феодальній Європі.

Стосовно основи «руської» мови ЛС думки дослідників розділилися. Одні (Р.Лашенко, А. Яковлєв, І. Огієнко) називають українською мовою мову ЛС, інші – називають її білоруською (В. Ластовський, В. Дружниц, Є. Карський). Білоруський історик В. Пічета дійшов висновку, що не можна говорити про окрему національну мову, оскільки і українська, і білоруська літературні мови знаходилися у процесі формування, і мова ЛС була досить далекою від істинно народної мови [205, С. 492]. Втім, як вже зазначалося в роботі вище, мова наближалася чи до української, чи до білоруської *розмовної* мови в залежності від того регіону, де віднайшли списки ЛС, тому писані закони були доступними, зрозумілими для населення. В самих же Статутах (у вступі до Статуту 1529 р.) вказано адресатів: «всім прелатам, княжатам, панам хоруговним, вельможам, благородним лицарям, шляхті і всьому поспольству та їх підданам, корінним мешканцям земель нашого Великого князівства Литовського, якого б стану та походження вони не були...» [297, С. 207].

На користь так званої «народності» законів Великого князівства Литовського, в тому числі ЛС, свідчить також особливість законодавчої

процедури їх прийняття, на яку звертав увагу професор П.П. Музиченко [149, С. 151-155]. По-перше, чолобитні могли подавати представники населення міст, волостей, купці, ремісники, селяни. Такий характер прояву волі населення сприяв вияву національного характеру в правових актах, перетворенню старих народних правових звичаїв на правові норми, санкціоновані органами державної влади [149, С. 153]. По-друге, готуючи проект закону, створювалися спеціальні комісії, до яких включалися, крім практиків і фахівців, які мали спеціальну юридичну освіту, депутати сеймів, які відображали в законі запити з місць. По-третє, хоча при прийнятті законів створювалася видимість спільного рішення сейму (насправді вирішальну роль відігравала правляча верхівка), затяжні засідання сейму служили швидше для обнародування і пропаганди законів. По-четверте, передбачалась чітка процедура обнародування. Після приїзду депутати сейму повідомляли старосту або воєводу про повернення, після чого скликався місцевий сеймик, на якому повідомлялися рішення сейму. В арт. 6 розд. III Статуту 1588 р. було вказані конкретні строки повідомлень – два тижні, крім того, посадовці на місцях були зобов'язані повідомляти усіх людей [296, С. 87]. Такі особливості законодавчої процедури свідчать про спробу забезпечити реалізацію такої властивості закону як його доступність усім громадянам.

При порівняльному аналізі оформлення кримінально-правових норм ЛС, особливо текстів 1529 р., 1566 р., 1588 р. (далі – I, II, III Статуту) звертає на себе факт їх поступового техніко-юридичного удосконалення за допомогою мовних засобів та структури, прагнення до більш зрозумілого, чіткішого, систематизованішого текстуального викладу.

Передусім слід підкреслити наявність реєстру в усіх Статутах – своєрідного змісту, де вказується номер розділу (наприклад, «реєстр розділу 1-го»), назва розділу, номери і заголовки артикулів. Такий підхід в першу чергу слугував кращому орієнтуванню в правовому матеріалі тих, хто користувався Статутами.

Окремо слід охарактеризувати назви артикулів². Спосіб формулювання назв статей, що містять кримінально-правові норми, є не однаковий. Їх можна поділити на такі види: описовий спосіб (наприклад, «Про зґвалтування жінок і дівчат», «Про сварки», «Про вбивць батька та матері» тощо; короткий опис умови дії правової норми (наприклад, «Якби слуга вбив або поранив свого пана», «Яка б худоба або пес сусідам шкоду вчинив»); короткий припис (наприклад, «Людина вільна за жодний злочин у неволю віддана бути не має», «Невільники мають бути з трьох причин»). Звичайно, більш досконаліший з позиції техніко-юридичних вимог, є перший, описовий спосіб формулювання назв. Це розуміли і укладачі наступних статутів після Статуту 1529 р. Тому спостерігаємо скорочення назв, сформульованих шляхом опису умови дії норми. Так, приміром, якщо в розділі 7 Статуту 1529 р. таких було 21 з 30 артикулів, то в аналогічному за змістом розділі 11 Статуту 1566 р. їх залишилося 18 з 35 артикулів. Причому не лише кількість, а й назви у Статуті 1588 р. стали більш лаконічними. Порівняймо, наприклад, назви аналогічних норм «Якби хтось вчинив напад на іншого або вкрав щось, або чиясь людина перейшла до іншого, а потерпілий буде мовчати протягом десяти років» (арт. 27 розділу 7 Статуту 1529 р.) і «Про строк давності на гвалт або злодійський напад» (арт. 32 розділу 11 Статуту 1566 р.).

Прагнення до більш виразної структуризації спостерігається на прикладі доопрацювання законотворцями структури у II Статуті. Якщо у I Статуті кримінально-правові та кримінально-процесуальні норми своє відображення знайшли у 7, 11-13 розділах, то вже у II Статуті кримінально-правові та процесуальні приписи були розміщені в 11-14 розділах. Таке ж розміщення збереглося і в ЛС 1588 р.

Крім того, деякі норми, які розміщувалися в різних артикулах, а то й розділах, були логічно об'єднані в одному артикулі. Для прикладу, арт. 4 розділу 7 «Якби хто убив насильника і його співучасників у своєму домі або під час

² До речі, в I Статуті слово «артикул» поряд з назвою не використовувалося, хоча в самому тексті воно зустрічалося. В II, III Статутах у заголовках вже наявний термін «артикул».

нападу» і арт. 21 розділу 13 Статуту I «Якби хто у своєму домі поранив злодія, коли той обкрадав» містили правила щодо необхідної оборони, вони були об'єднані однією нормою (арт. 6 розділу 13 II Статуту, арт. 19 розділу 11 III Статуту).

Більш логічним стало переміщення артикулів, які регулювали інститут пособництва (арт. 30 розділу 7 I Статуту, 5 розділу 11 II Статуту). Крім того, норма сформульована більш чіткіше – вказується на «іншу *свідому* (курсив наш. – О.М.) допомогу на шкоду державі» (II Статут) замість «давали якісь поради, або допомагали, завдаючи цим шкоди суспільству» (I Статут).

Про намагання до абстрактного викладу свідчить використання узагальнюючих слів після казуїстичного викладу: «при костелі, на торгу або у полі, *будь-де* (курсив наш. – О.М.), і теж побоїв не наніс» (арт. 3 розділу 13 II Статуту), «вбивши когось у домі, у господі, на вулиці, на дорозі *чи де інде* (курсив наш. – О.М.)» (арт. 4 розділу 11 II Статуту, арт. 4 розділу 11 III Статуту), чого не спостерігалось в I Статуті.

Велика увага в ЛС приділялася мовній точності. Очевидно, що доповнення, уточнення у ЛС різних редакцій аналогічних артикулів було пов'язано з певними прогалинами, з якими зустрічалися при правозастосуванні. Містили уточнення окремі диспозиції: «якби чийсь пес коня, вола або яку-небудь іншу скотину вкусив» (арт. 14 розділу 12 Статуту I) змінилося на «коли б кого пес неприв'язаний укусив з чийогось цькування» (арт. 13 розділу 13 Статуту II). Як приклад, також наведемо те, що п. 8, 9 розділу 7 I Статуту, які встановлювали відповідальність декількох осіб за вбивство одного шляхтича та за тілесні ушкодження шляхтича, були у арт. 12 та 13 розділу 11 Статуту II доповнені вказівками «у такий же спосіб і щодо вбивства шляхтянок слід розуміти» (арт. 12), «таким же чином... виплачувати за жон і дітей шляхетських, якщо вінчаних жон мають» (арт. 13). Дані приклади ілюструють те, що «буква закону» в ЛС відігравала велику роль. У певних випадках застосування аналогії закону не допускалася, тому вносились подібні уточнення.

Однак, прагнення до мовної точності призводило до занадто зайвої деталізації, що нівелювало вимогу мовної стислості закону та не робило припис зрозумілішим (можна порівняти аналогічні за змістом арт. 14 розділу 7 I Статуту з арт. 16 розділу 11 II Статуту та арт. 7 розділу 11 III Статуту).

Викладені та інші факти свідчать про поступове удосконалення юридичної техніки ЛС, про визнання таких вимог до формулювання норм як системність, точність, чіткість, зрозумілість. Очевидно, що оскільки як I Статутом, так і наступними ЛС активно користувалися, зверталася увага на певні прогалини при правозастосуванні, які в подальшому усувалися шляхом удосконалення як структури, так і власне тексту правових встановлень. Як негативний момент, артикули, які мали загальний, абстрактний характер (в I Статутах) в деяких випадках занадто деталізовувалися, законодавець часто переходив до казуїстичного викладу матеріалу. При намаганні зробити закон точним і зрозумілим часто втрачалася лаконічність викладу правового матеріалу. Особливо яскраво це простежуємо в III Статуті.

Про важливість дотримання такої властивості якості закону як його зрозумілість вказують факти історії існування III Статутів Великого князівства Литовського. Після Люблінської унії «правова система залишалася єдиною інституцією, що вказувала на незалежність Литви в конфедеративному об'єднанні, яким була Річ Посполита» [296, С. 86]. Цього не могла простити польська шляхта, тому усіяко не допускала, не давала привілею на наступний передрук Статутів руською мовою³, тому інші передруки (1614 р., 1619 р., 1648 р., 1693 р.) були польські, причому внаслідок додавання витягів з інших польських законів начебто для задоволення усіх інтересів, «плутанина виросла до неймовірних розмірів» [13, С. 77], така незрозумілість стала в кінцевому рахунку ефективним засобом для того, щоб зробити Статут непридатним для його використання, витягами з польських законів маскувалися зміни, а то й скасування положень Статуту 1588 р., але власне саме його існування заспокоювало литовців, які пишалися національним кодексом.

---

³ Зауважимо, що саме III Статут було вперше надруковано 1588 р.

Примітно також те, що III Статут діяв на всій території Речі Посполитої, використовували його і на Лівобережній Україні, і саме на українських територіях головним чином використовували рукописні копії видання 1588 р. руською мовою, суспільство міцно трималося за свій національний закон, ЛС переписувалися, навіть коли окремі положення вже не діяли.

З приєднанням України до Росії у 1654 р. на території України продовжував діяти вищевказаний правовий акт, однак стало поширюватись і російське законодавство. Одним з таких є «Соборне уложення» 1649 р.

З техніко-юридичної точки зору Уложення як кодекс феодального права став значним кроком вперед у Росії, в порівнянні з судебниками і книгами наказів. З прийняттям Соборного Уложення лише у 1649 р. вперше в історії російської державності була зроблена спроба створити звід всіх діючих правових норм, тоді намічається поділ норм за галузями та інститутами. У ХХІ «Про розбійні і татині (татебні) справи», ХХІІ «Указ, за які провини кому чинити смертну кару і за які провини смертю не карати, а чинити покарання» і ХХV «Указ про корчми» главах (в останній йдеться про кримінальні правопорушення, пов'язані з вмістом корчми, продажем вина, торгівлею тютюном) були викладені переважно норми кримінального права.

Щодо загальної характеристики мовних особливостей Уложення влучним є висловлювання П. Я. Чорних: «витвір суто світського характеру, який написаний мовою, дуже близькою до розмовної (філологічної) мови міського населення Москви, орієнтоване на масового читача і слухача ... » [344, С. 141]. Тобто, філологи підкреслювали, що мова даного акта була така, щоб він був зрозумілим якомога більшому колу читачів.

У самому Уложенні було вказано, що його основою є різні джерела [306, С. 68], щоправда серед них не названо ЛС, хоча здавна дослідники доводили той факт, що вони є одним з досить важливих його джерел [38; 302, С. 169-170]. Відповідно, порівнявши окремі норми, що стосуються згаданих правових джерел, можна зробити деякі висновки щодо дотримання зрозумілості їх шляхом мовностилістичного оформлення та структури.

Звернемо увагу, що ЛС є краще структурованими: розділи містять артикули, кожен з яких має номер та назву. При цьому саме слово «артикул» ще не зазначалося в I Статуті 1529 р., однак названі вони вже були. На відміну від цього, у Соборному Уложенні глави також пронумеровані, але у назвах глав міститься вказівка на кількість статей: наприклад, глава XXI «О розбойных и о татиных делех, а в ней 104 статьи», при цьому статтям присвоєно лише номер арабськими цифрами, назви відсутні.

Викладені норми Соборного Уложення є набагато стислішими порівняно з Литовськими Статутами, особливо з III Статутом 1588 р. Наприклад, відповідно до статей 1-2 Глави XXII Соборного уложення «1. Будет которой сын или дочь учинит отцу своему или матери смертное убийство, и их за отеческое или за матерне убийство казнити смертию же безо всякия пощады» [291]. А от арт. 7 Розділу 11 III Статуту 1588 р. є занадто деталізованим як в плані викладу диспозиції: «якби син або дочка батька або матір свою умисно з якогось приводу вбив, чи яким-небудь іншим чином когось з батьків своїх умертвив...», так і санкції з це діяння: «...тоді такий син або дівчина, що з якої-небудь причини когось із батьків своїх умертвили, не тільки страчені мають бути, але і поштивість, і всі маєтки і маєтність втрачають на користь інших братів і сестер або рідних своїх, непричетних до того злочину...» [296, С. 272]. Як бачимо, використовується багато зайвих слів, повторів, які не несуть смислового навантаження, а лише обтяжують виклад, ускладнюють розуміння. У цьому ж артикулі йде мова про покарання співучасників за це кримінальне правопорушення та про вбивство батьками дитини. У Соборному Уложенні ці норми окремо написані в 1, 2 та 3 статтях глави XXII.

Занадта деталізація, використання численних повторів, не відокремлення навіть абзацами кримінально-правових приписів зумовила неефективність і непридатність III Статуту, що, як уже зазначалось, було вигідно польській шляхті. Однак відзначимо, що в Соборному Уложенні артикули є більш схожими з нормами I Статуту в контексті їх мовностилістичного оформлення,

вони є більш зрозумілими завдяки простоті, стислості, викладу. Втім, недоліком є відсутність назв статей, що притаманно Статутам.

Позитивним в Соборному Уложенні є більше відокремлення суто кримінально-правових норм, адже ЛС було притаманне поєднання в одному артикулі кримінальних та процесуальних норм, що також їх ускладнювало.

Таким чином, Соборне уложення стало ще одним кроком до забезпечення належного рівня зрозумілості кримінального закону, однак, даний акт не врахував окремі здобутки Руської правди та ЛС.

«Права, за якими судиться малоросійський народ» 1743 р. (далі – «Права...») [222] визнаний одним з найдосконаліших нормативно-правових актів для свого часу. Відомо, що мета створення даного акта – кодифікація усіх правових норм, які діяли на території Лівобережної України, після її приєднання до Російської імперії. Створена спеціально для цього комісія у складі відомих українських правників, тривала й кропітка 15-річна робота над актом дали свій результат, адже повнота й чіткість викладу норм, використовувана юридична термінологія дозволили створити кодекс, який був набагато досконалішим, ніж тогочасні акти. На жаль, «Права...» так і не набули законної сили через те, що на час завершення роботи над ними Україна втратила рештки автономії і на неї поширилося російське законодавство. Втім, даний акт використовували довгий час і як підручник з українського права, і як своєрідний коментар до ЛС.

«Права...» мають чітко виражену структурованість: поділені на 30 глав, які регулюють або охороняють однорідні відносини, що яскраво ілюструють назви глав. Кримінально-правові та ще повністю не відмежовані від них кримінально-процесуальні норми зосереджені в главах 20-24 «Прав...». У 25 главі зібрані суто кримінальні процесуальні норми. Кожна з глав поділена на відповідну кількість артикулів, більшість з яких складається з пунктів, що не спостерігаємо у попередніх аналізованих нормативних актах. Артикули переважно містять декілька норм, а пункти – одну. Своєрідною і досить цікавою є побудова артикулів. Так, вони пронумеровані з 1-ї в кожній главі, далі міститься назва артикула, а потім – пронумеровані пункти з назвами кожного, і лише після назв

пунктів міститься зміст кожного з пунктів, знову з нумерацією, при цьому з вказівкою «пункт 1», а далі – лише номери пунктів і їх зміст. Така структура, наявність назв пунктів – новела для того часу, яка допомагала орієнтуватися у правовому матеріалі, що, до речі, не спостерігалось в законодавстві імперського та радянського періодів аж до 1960 р.

В артикулах аналізованих глав кримінально-правового характеру можна виділити типові конструкції, частини норми відокремлені своєрідними словами-маячками. Так, починаються словами «Если бѣ же тотъ...», «когда бы тотъ...», «который бы...», «если бы который», «буде же бы кто» і под., санкцію можна виділити за словами «такой убійца...», «такового...», «тогда же..», «то такого...», «то с нимъ поступать...», «оного жъ...» тощо.

У тексті використовуються відсилки на інші норми, наприклад: «надлежить в суде поступать какъ главы 27 в артикуле 4 в пункте 4 показано», «в артикулах главы 10 о вдовахъ венованныхъ и детехъ ихъ написано» [222, С. 349, 352]. На відміну від попередніх актів, які дослівно або наближено повторювали матеріал інших статей, відсильні диспозиції в «Правах...» зустрічаються дуже часто, що вказує на врахування мовностилістичної вимоги стислості закону, яка робить текст доступнішим для сприйняття і відповідно розуміння.

Зауважимо, що «Правам...» так само, як і попереднім актам, притаманний здебільшого казуїстичний виклад диспозицій. Наприклад, в п. 2 арт. 1 главы 20 місце посягання вказується шляхом перерахування: «на чій шляхетскій или воинскаго званія человека домъ, гумно, загородный дворъ, или хуторъ, где скотъ и иные его пожитки содержатся, или на мелници, или плуги, и прочее» [222, С. 349], в п.1 арт. 19 главы 24 деталізується предмет крадіжки: «пожатый хлебъ в снопах, въ копахъ, или в стогахъ сложенный тайно бралъ, или хлебъ молоченный изъ гумна, либо лесъ чужій на строение уготованный кралъ или из пня рубалъ...» [222, С. 434]. Це пояснюється намаганням зробити припис якомога точнішим.

Крім зазначених, «Права...» характеризуються й іншими позитивними моментами, які забезпечують зрозумілість даного акта: намагання абстрактного викладу окремих статей: «за каждый гвалтъ или насиліе, от кого бъ кому ни учинилось» (п. 1 арт. 1 глави 20), «кто чію скотину нарочно и безъ всякой поричини убеть» (п. 1 арт. 2 глави 22), закріплення тогочасних термінів, які потім зустрічаються в тексті часто: «Прелюбодей есть всякъ тотъ, который имея законную жену свою с чужими мужатими, или хотя с безмужными женами, такожь и всякая жена, которая имея мужа законного с чужими женатыми мужами или хотля и зъ безженными телесно совокупляется» (арт. 1 глави 23) [222, С. 412], використання кримінально-правових термінів: «судимъ и приговариванъ», «с умышленіемъ», «в смерть убить», «воровство» тощо.

Звичайно, «Права...» ще не містили визначень таких узагальнених кримінально-правових понять як злочин, покарання, вина, необхідна оборона, був відсутній чіткий поділ на матеріальні та процесуальні норми, однак, усі вищезазначені позитивні моменти дозволяють зробити висновок про те, що кримінально-правові приписи, які містив даний акт, відповідали розвиткові тогочасного національного кримінального права, а то й були на щабель вище європейських законів, оскільки недоліком тогочасного кримінального законодавства Європи була його складність. На думку М.І. Колоса, є всі підстави стверджувати, що їх положення можна було б застосовувати і вони були зрозумілі всім суб'єктам правових відносин [100, С. 150]. Цю думку підтверджує і наш, навіть побіжний, аналіз тексту глав 21-24 даної пам'ятки національного права.

З кінця XVIII століття Україна втрачає залишки автономії і українські землі стають складовими Російської та Австро-Угорської імперій. За словами дослідників історії кримінального права Російської імперії, російські правителі здебільшого запозичували правові ідеї й акти в інших народів. Зокрема, М.Ф. Владимирський-Буданов стверджував, що кримінально-правові положення древніх уставних, Псковської та Новгородської судних грамот були дуже подібними з нормами Руської Правди [38, С. 330]. А запозичення у європейців,

приміром Петром I призвело до того, що прийняті акти («Військовий статут» 1716 р., «Морський статут» 1720 р.) містили значну кількість іноземних слів, особливо «в описі окремих злочинів і в системі страт» [302, С. 171-176], що також викликало незрозумілість і недоступність актів для населення.

З приходом до влади Катерини II (1729-1796) розпочалося активне перейняття не законодавчо-текстуальних, а філософських та правових західноєвропейських ідей та поглядів. У «Наказі комісії про складення проекту нового уложення» ставилося завдання відділити норми матеріальних законів від процесуальних, визнавався також принцип *Nullum crimen sine lege* (немає злочину без вказівки в законі). Саме останній зумовив підвищений інтерес до вимог закону. Закріплювалося думка про те, що закони повинні бути простими, доступними, зрозумілими й імператриця прямо на це вказувала: «153. Законы должны быть писаны простымъ языкомъ, и уложеніе, всѣ законы въ себѣ содержащіе, должно быть книгою весьма употребительною и которую за малую цѣну достать можно было, на подобіе букваря. Въ противномъ случаѣ, когда гражданинъ не можетъ самъ собою узнать слѣдствій, сопряженныхъ съ собственными своими дѣлами и касающихся его особы и вольности, то будетъ онъ зависѣть отъ нѣкоторого числа людей, взявшихъ себѣ въ храненіе законы и толкующие оныя» [302, С. 9]. Тобто, підкреслювалося значення доступності закону, який мали розуміти усі громадяни, для того, щоб влада не могла їх тлумачити на свою користь.

Зазначений Наказ Катерини II визнавався вченими-істориками першою в історії Росії теоретичною працею з кримінального права [302, С. 671], однак стосовно російського законодавства лише з часу опублікування «Повного зібрання законів Російської імперії» 1830 р. в 45 томах почався новий період його розвитку, яке вже поширювалося на українські землі, що на той час були у складі Російської імперії. На підставі нього розпочалося складання Зводів законів Російської імперії за окремими частинами законодавства, серед яких том XV – це Звід законів кримінальних, що складався з 2-х книг, перша яких – «Уложення про покарання кримінальні та виправні» (далі – Уложення), проєкт

якої був розглянутий Загальними зборами Державної ради і санкціонований 15 серпня 1845 р. Уложення – це пам'ятка кримінального законодавства Російської імперії, яка зі змінами, внесеними редакцією 1885 р., діяла аж до 1917 р. З поширенням дії даного акта на територію України втратили чинність норми ЛС. Так до решти ліквідовано автономію України.

По суті Уложення можна вважати першим КК в його сучасному розумінні, який діяв на території нашої держави. Перший розділ «Про злочини, проступки та покарання взагалі» – це своєрідна загальна частина КК. У всіх наступних розділах (з II по XII) встановлювалася кримінальна відповідальність за певні кримінально карані діяння, причому розділи об'єднані за об'єктом посягання: послідовно за розділами – це злочини та проступки проти віри, держави, порядку управління, службові злочини, у сфері повинностей, проти майна і доходу казни, проти громадського благоустрою і благочиння, проти законів про стани, проти життя, здоров'я, свободи і честі, проти сімейних прав, проти власності приватних осіб.

Щодо вимог до мови, якою мають бути писані закони, на які вказувала ще Катерина II, а саме точності, чіткості, доступності, в Уложенні вони не дотримувалися. На підтвердження цього стосовно аналізованої пам'ятки М.С. Таганцев писав, що відсутність узагальнень, спосіб обробки матеріалу виявилися вкрай незадовільними, і це призводило до неймовірної багатостатейності, яка перевищувала кількість статей рази в чотири будь-якого тогочасного КК. Крім того, науковець вказував: «...укладачі Уложення 1845 р. зовсім не надавали значення цій умові [мається на увазі точності], включаючи, так би мовити, для краси або висоти стилю в статті цілу низку непотрібних слів і виразів, фіоритур, які затемнюють їх зміст; вони не тільки не дбали про точність термінології, але наче навмисне протидіяли цьому, прагнучи багатством омонімів виказати всю міць нашої мови» [301, С. 91].

Слід зауважити, що особливо нечіткими формулюваннями відзначалися державні кримінальні правопорушення. Однак, причиною цього, на думку дослідників, була «не в низькому рівні розвитку законодавства, а в прагненні

забезпечити у випадку необхідності широту і свавілля судово-адміністративних репресій» [250, С. 176].

Даному акту притаманна чітка структурованість: він складався з 12 розділів, які у свою чергу поділялися на глави, ті – на дрібніші структурні одиниці – відділення (усі зазначені структурні одиниці мали назви). У свою чергу ці одиниці наповнювалися статтями, які мали наскрізну нумерацію (всього 1711 статей), однак не мали назв, а деякі статті супроводжувалися примітками. Також в Уложенні містився додаток [328].

Статті не були поділені на частини в сучасному розумінні, однак використовувалися пункти, причому з різною метою: відокремлювалися кримінально карані діяння в межах однієї диспозиції (статті 510, 657, 699, 969, 1004, 1007, 1008 та ін.); перераховувалися спеціальні правила накладення стягнень (статті 740, 799, 972); виокремлювалися різні суб'єкти кримінального правопорушення, оскільки для них передбачалися різні покарання (статті 673, 1341); відокремлювалися прості склади від кваліфікованих (статті 412, 447, 604, 715, 1171 та ін.) [328]. Крім того, вживалися і підпункти, на їх позначення використовувалися маленькі букви за алфавітом з дужкою. Наприклад, в ст. 972 для викладу різних винятків з п. 3 зазначеної статті. Використання пунктів та підпунктів сприяло різноплановій диференціації, кращій структурній організованості тексту, що допомагало кращому сприйняттю і розумінню статті.

Якщо стаття передбачала кваліфікуючу(і) ознаку(и) (наприклад, у ст. 666, кваліфікуюча ознака «Но въ случае, когда при такомъ противозаконномъ провозъ соли будетъ виновными въ ономъ оказано соединенное съ насиліемъ...» [328, С. 288]), вона також могла виокремлюватися в тій же статті за допомогою абзацу. Загалом частіше не пунктами, а абзацами відокремлювалися кваліфіковані та особливо кваліфіковані склади (статті 195, 197, 199, 212, 214, 242-248 та багато інших).

Абзаци також використовувалися для того, щоб відокремити диспозицію від санкції (таке ж правило юридичної техніки кримінального закону, як і при конструюванні статей Особливої частини чинного КК України). Однак, існували

й специфічні норми. Так, в ст. 275 вказувалося, що є державною зрадою, без визначення санкції, а в ст. 276 встановлювалося покарання за види державної зради, перераховані в попередній статті [328, С. 107].

Втім, така структурна організованість акта, яка не була характерна для попередніх досліджуваних документів, використовувані нові прийоми юридичної техніки побудови статей, які й натеper використовує законодавець, говорять про те, що законодавець намагався зробити кримінальний закон таким, щоб він був легким для орієнтування в ньому, відповідав вимозі однаковості його оформлення.

Уложення 1845 р. зазнало дві редакції 1866 р. та 1885 р. З точки зору удосконалення юридичної техніки, викликає інтерес використаний в редакції 1885 р. новий прийом – якщо раніше при виданні чергової редакції Уложення 1845 р. і зміні числа статей їх номери змінювалися і тексти статей часто супроводжувалися редакційними посиланнями на номери відповідних статей за попередньою редакцією, то на момент складання, прийняття і видання редакції 1885 р. в Уложенні використовувався новий прийом юридичної техніки, що дозволяв зберігати колишню нумерацію статей при додаванні нових. Новим статтям присвоювався номер попередньої статті з додаванням крапки і порядкового номера доданої в текст закону статті [42, С.31]. Новий прийом, що використовується й досі, свідчив про позитивний розвиток юридичної техніки, що був спрямований на уникнення плутанини, чіткішу структуризацію, спрямовану на можливість уникнення особливих складнощів при внесенні змін до кримінального законодавства.

Кримінальне уложення 1903 р. стало останнім за часом прийняття актом матеріального кримінального права дореволюційного періоду, який, втім, повністю в дію так і не був введений. Однак, за твердженням дослідників, на його змісті та долі відобразилися як особливості останніх десятиліть існування Російської імперії, так і організація законотворчої діяльності в той час [266, С. 240]. Серед причин, які зумовили необхідність укладання проекту нового Уложення, виділялися такі як: відсутність єдиних принципів побудови

кримінального закону, порушення співрозмірності між кримінальним правопрушенням і покаранням, величезний обсяг Особливої частини та казуїстичний спосіб формулювання кримінально-правових заборон [59, С. 193].

Сам імператор Микола II в Указі Правлячому Сенату висловлювався: «законъ этотъ,... послужитъ къ ... укрѣпленію въ народѣ чувства законности, которое должно быть постояннымъ руководителемъ каждого...» [192, С. 4]. Створеному Комітету з розробки проекту нового кримінального уложення між іншим поставлене і завдання розробити проект, який мав бути зрозумілим для народу, визначати межі забороненої і дозволеної поведінки для життя кожного.

З точки зору юридичної техніки, Кримінальне уложення 1903 р. зробило крок вперед порівняно з Уложенням 1845 р. і його наступними редакціями (1866 р. та 1885 р.). Воно містило 687 статей, у той час коли попередній акт налічував більш як у 2,5 рази більше, що свідчить про те, що зміст і кількість норм у новому акті стали значно уніфікованими. Багато яких статей було об'єднано в статті за певними ознаками (наприклад, за предметом, місцем, обставинами розкрадання (ст. 582 Уложення 1903 р.; часом, озброєністю (ст. 583), повторністю, судимістю (ст. 586)). Таким чином, вдалося набагато скоротити кількість статей.

Дослідники підкреслюють, що дане Уложення вирізнялося стислістю викладу, точністю визначеної термінології, відповідало сучасним йому кодексам інших країн [189, С. 317]. Також було розширене коло кримінальних правопорушень, а деякі склади об'єднані, удосконалені формулювання.

Про те, що мова Уложення 1903 р. характеризується стислістю, точністю, єдністю та удосконаленням термінології, досконалішими синтаксичними конструкціями, порівняно з Уложенням 1845 р., свідчить наступний приклад. Так, диспозиція ст. 585 Уложення 1903 р. така: «Виновный въ похищеніи, тайно или открыто чужаго движимаго имущества, съ целью присвоенія за сіе воровство наказуется...» [192, С. 186]. Для порівняння наведемо тексти відповідно ст. 2139 і ст. 2146 Уложення 1845 р.: «Грабежемъ признается: во первыхъ, всякое у кого-ибо отнятіе принадлежащаго ему или же находящагося у

него имущества, съ насиліемъ или даже съ угрозами, но такого рода, что сіи угрозы и самое насильственное дѣйствіе не представляли опасности ни для жизни, ни для здоровія, или свободы того лица; во вторыхъ, всякое, хотя безъ угрозъ и насилія, но открытое похищеніе какого-либо имущества, въ присутствіи самага хозяина или другихъ людей»: «Воровствомъ – кражею признается всякое, кавимъ бы то ни было образомъ, но въ тайнѣ, безъ насилія, угрозъ и вообще безъ принадлежащихъ къ свойству разбоя или грабежа обстоятельствъ, похищеніе чужихъ вещей, денегъ, или инаго движимаго имущества...» [328, С. 846, 850]. Не зважаючи на те, що у даних двох актах було не однакове розмежування таких кримінальних правопорушень як крадіжка, грабіж, впадає в око багатослівність даних статей Уложення 1845 р. за рахунок «зайвих слів» (наприклад, всякое, кавимъ бы то ни было образом), казуїстичного викладу. Натомість у визначенні Уложення 1903 р. чітко сформульовані ознаки розкрадання: спосіб (таємне чи відкрите), предмет (чуже рухоме майно), мета – привласнення, без зайвого обтяження складними словесними конструкціями. Звичайно, такий виклад відповідає правовій визначеності, оскільки закон стає більш зрозумілим громадянам.

Впадає в око однаковість мовних конструкцій при формулюванні статей, які встановлюють кримінальну відповідальність. Так, простий склад розпочинається словами: «Виновный въ...», далі – описується саме діяння і після – слово: «наказывается:...», а з абзацу вказується вид і міра покарання. Для кваліфікованих складів використовується інша усталена конструкція: спершу слово «Если...» з наступним описом кваліфікуючої ознаки, а далі – «...то виновный наказывается:...», і з абзацу – встановлена санкція. Нумерація частин статей ще не використовується, але однакові словесні конструкції, використання абзаців сприяють виокремленню частин статті. Часто для опису альтернативних діянь основного чи кваліфікованого складу використовуються пронумеровані пункти, відокремлені крапкою з комою (наприклад, ст. 80, 94, 104, 108, 129, 139, 166, 331, 333, 351, 356, 364, 380, 401, 431, 433, 445, 590, 593, 615, 633 та багато ін.). Пунктами також розмежовуються ознаки потерпілих (ст. 471, 499, 505, 515,

516, 522 та ін.), предмет кримінального правопорушення (ст. 211, 550, 553, 558, 563, 566, 582, 655 та ін.) [192].

Усе вищевикладене дає висновок стверджувати, що Кримінальне уложення, порівняно з попереднім Уложенням про покарання кримінальні та виправні 1845 р. за рахунок удосконалення юридичної техніки в цілому, зокрема за рахунок дотримання вимог стислості, доступності, простоти викладу, заміні казуїстичного викладу на абстрактний, використання чітких термінів, типових мовних конструкцій, стало більш зрозумілішим для громадян.

В період з 1917 р. до 1921 р. розвиток кримінального законодавства був досить кволим. За даними істориків, в період функціонування Центральної Ради «в галузі кримінального законодавства діяли Кримінальне уложення 1903 р., Тюремний статут і різні додаткові інструкції до них, а також постанова російського Тимчасового уряду» [133, С. 198-199]. Не відзначалося інтенсивного розвитку кримінального законодавства в Україні і за правління Гетьмана П.П. Скоропадського та діяльності Директорії УНР в межах Українських земель [133, С. 504-516]. Кримінально-правові закони в період громадянської війни в їх вже усталеному розумінні фактично не укладалися що, однак, не означає, що кримінальній відповідальності не підлягали особи, які вчиняли найбільш небезпечні на той час кримінальні правопорушення. Професор П.П. Михайленко свідчить: «Ради робітничих, солдатських і селянських депутатів ... нерідко видавали акти, що визначали, які діяння у конкретному повіті чи волості є злочинними, і міри покарання за їх вчинення» [144, С. 8]. Звичайно, такими несистематизованими актами неможливо було вирішити питання «охорони завоювань революції» [100, С. 186]. Тому російський революційний уряд почав роботу над кодифікацією кримінального права.

У законотворчому процесі радянського періоду зберігся підхід, відповідно до якого декларувалися вимога до простоти мови закону, його доступності для широких мас. Так, у Декреті РНК від 6 лютого 1925 року зазначалося: «Визнати за необхідне встановлення найсуворішого спостереження за більш *зрозумілим* (курсив наш. - О.М.) для селянських мас викладом законів». У Постанові РНК

СРСР від 9 жовтня 1928 р. підтверджувалася вимога до відомств і установ точно, ясно і конкретно опрацьовувати формулювання в законопроектах, що вносяться до законодавчих органів. У Постанові ЦВК і РНК РРФСР «Про роботу з кодифікації законодавства Української РСР» від 29 липня 1929 р. вказувалося на необхідність «супутного спрощення викладу законів, оскільки це можливо в межах кодифікаційної роботи ... особливо звернути увагу на те, щоб закони викладалися *зрозумілою* (курсив наш. - О.М.) для широких трудящих мас мовою» [1]. У 1931 р. при Президії ЦВК СРСР була створена комісія з вчених-юристів і філологів, в число завдань якої входило розробка науково обґрунтованих рекомендацій з мови закону та виявлення недоліків в мові законопроектів [1].

Втім, безпосередній аналіз мови актів радянського періоду свідчив про те, що термінологія, яка використовувалася, була іноді далекою від чіткості, зрозумілості, що давало підстави досить вільно тлумачити кримінально-правові норми.

В «Керівних засадах з кримінального права РСФСР» від 1919 р., які за Циркуляром Народного Комісаріату УРСР від 4 серпня 1920 р. були без жодних змін рецепційовані в Україні, використовувалися терміносполуки, які мали політичний підтекст, в них не вкладалися конкретні поняття, наприклад, для характеристики строку, протягом якого діяв даний нормативний акт використовувалося словосполучення «перехідний від капіталізму до комунізму період диктатури пролетаріату» [339, С. 64.]. Це словосполучення вказувало на не визначений в часі період, що мав в своїй основі не календарну, а політичну основу. Також завданням кримінального права (ст. 3) визначалася охорона відносин, що відповідала «інтересам трудящих мас» [339, С. 64]. Не зовсім зрозуміло, кого влада вважала суб'єктом кримінально-правової охорони.

З 15 вересня 1922 р., коли почав діяти КК УРСР, в основі якого лежав КК РСФРР від 1922 р., припинилася дія всіх кримінальних законів, які діяли у радянський час. Згадуваний в Керівних засадах період дії даного акта дуже схожий за суттю – «перехідний до комуністичного устрою період часу»

(ст. 6) [128], але це словосполучення вже вживалось в контексті політизованого визначення власне злочину. Завданням закону проголошувався захист не лише від злочинів, а й «суспільно небезпечних елементів» (ст. 5) [128], термін, який також позбавлений чіткого змісту, дав в подальшому змогу встановлювати репресії до будь-кого. Загалом дотримання вимог точності, чіткості, а отже і зрозумілості формулювань кримінально-правових заборон у даному нормативному акті не було вже таким важливим, оскільки в ст. 10 проголошувалася допустимість застосування аналогії кримінального закону, від якої відмовилися вже навіть в монархічному режимі Російської імперії. Тому не дивно, що в КК УСРР 1922 р. при описі кримінально-караних діянь були використані слова «і тому подібними засобами» (ст. 57), «в чому б це сприяння не виявилось» (ст. 59), «або всяким іншим шляхом в явний збиток диктатурі робочого класу і пролетарської революції» (ст. 62) [128], особливо часто подібні звороти використовувалися у главі «Державні злочини».

З точки зору юридичної техніки, спрямованої на простоту, єдність оформлення кримінально-правових заборон багато в чому використовувані засоби й прийоми були такими ж, як і в Кримінальному уложенні 1903 р. Так, частини статей ще не виділялися нумерацією, були відсутні заголовки статей, залишалося таке саме оформлення кваліфікованих складів в статті через сполучники умови «якщо», «якщо ж»; часто кваліфіковані склади передбачалися не в частині статті, а в окремій статті.

Вперше в КК УСРР 1922 р. використано при формулюванні диспозицій прийом метонімії – перенесення відповідальності з особи на саме діяння. Такий прийом, який використовується і досі в чинному КК України, є досить двояким: з одного боку, допомагає усунути повторення «винний у...», але з іншого пов'язаний з певними україномовними проблемами адекватного розуміння віддієслівних іменників, утворених від дієслів доконаного і недоконаного виду, про що йтиметься у розділі 3 дисертації.

Позитивним було, порівняно з раніше розглядуваним Кримінальним уложенням 1903 р., структурне виокремлення в КК УСРР 1922 р. Загальної (ст.

1-56, 5 розділів) та Особливої (ст. 57-227, 8 глав, деякі поділені на розділи) частин; скорочення кількості статей шляхом об'єднання схожих за об'єктом посягання; більш простий виклад; подальший розвиток поняттєвого апарату.

Так, наприклад, розділ 4 глави V КК УРСР «Злочини у сфері статевих відносин» містив всього 6 статей (статті 166-171), серед них і ті, злочини, які утворювали основний та кваліфікований склад (ст. 166 і 167 відповідно), а глава 22 «О непотребстве» Кримінального уложення, що ставила під охорону також статеві відносини, містила аж 17 статей (статті 513-529), багато з яких ще й були поділені на пункти. Якщо в Уложенні законодавець використовував терміни «мужеложство», «любодеяние», не пояснюючи їх, то в КК 1922 р. вже дається визначення згвалтуванню, «тобто статеві зносини із застосуванням фізичного чи психічного насильства або шляхом використання безпорадного стану потерпілої особи» (ст. 169) [128].

Наступний етап розвитку кримінального законодавства радянського періоду пов'язаний з прийняттям Основних начал кримінального законодавства СРСР і союзних республік у 1924 р., що фактично набували статусу Загальної частини кримінальних кодексів республік, у зв'язку з чим в 1927 р. був прийнятий в новій редакції КК УСРР. Дані зміни були спрямовані не на удосконалення кримінально-правових норм, а, в першу чергу, на посилення кримінальних репресій. Продовження аналогії кримінального закону (ст. 7), використання в даному кодексі певних «нових» понять, або відмова від усталених принципів та понять кримінального права успішно виконували поставлені перед владою завдання.

Так, приміром, у КК УРСР 1927 р. остаточно відмовилися від поняття «покарання», натомість використовувалося «заходи соціального захисту», які об'єднували судово-виправні заходи (фактично покарання), медичні та медично-педагогічні [127, С. 6-8]. Підміна усталеного поняття дозволяла застосовувати їх, як було проголошено в ст. 5, не лише до осіб, які вчинили суспільно-небезпечні дії, але й до осіб, які є «небезпечні своїм зв'язком з злочинним оточенням чи своєю колишньою злочинною діяльністю» [127, С. 3]. І.С. Ной вбачає в тому, що

«заміна покарання заходами соціального захисту була не тільки невдала в термінологічному відношенні, оскільки замість всім зрозумілого слова «покарання» застосовувався незрозумілий народу термін «заходи соціального захисту», а й невірна по суті» [193, С. 12].

Новий для національної і світової практики суб'єкт кримінальної відповідальності «куркульські елементи» (ст. 58, 58-1), ознак якого в жодному законі прописано не було, дозволяв владі будь-якого селянина визнавати злочинцем і притягувати до кримінальної відповідальності.

Таким чином, використання в КК «нових» надуманих термінів, без чіткого визначення їх ознак, створювало можливість свавілля заради досягнення визначеного в ст. 1 завдання кримінального закону. Звичайно, про зрозумілість даного акта для народу мова не йшла, оскільки не можна було ставити знак рівності між тим, який зміст заклав законодавець і зміст, який сприймав реципієнт, адже смисл уже першочергово закладений був багатозначний і прихований завдяки використовуваним прийомам. Крім того, досліджуючи юридичну техніку КК УРСР 1927 р., Б.В. Кіндюк зробив висновок про недосконалість юридичної техніки КК УСРР 1927 р. із причин несистематичності і відсутності логіки у викладі матеріалу, пов'язаного з конкретними видами кримінальних правопорушень, нерівномірності внутрішньої будови, відсутності єдиної нумерації та нечіткості у формулюванні деяких статей та санкцій [88, С. 152-153].

Про необхідність зрозумілості кримінального закону мова не йшла, адже суди, правоохоронні органи, створювані радянською владою неконституційні репресивні органи могли тлумачити його у своїх інтересах, на користь збереження проголошуваних ідей.

Зміни, які відбувалися в часи радянської влади, а саме індустріалізація, колективізація, стан війни, повоєнне становище, перехід до мирного розвитку держави тощо зумовлювали численні зміни до кримінального законодавства. Вже доходило до того, що, наприклад, у 1957 р. у зміненому кодексі 1927 р. були статті з номерами 206-14«в», 206-31. Звичайно, назріла потреба створювати

новий КК, який, за словами сучасників, був би спрямований на подальший розвиток радянської демократії, розширення прав і гарантій людей, всебічного зміцнення соціалістичної законності. Вони ж вважали, що необхідно зберегти всі численні, перевірені життям норми діючого законодавства, які відповідають вимогам часу [305, С. 60].

Прийнятий КК УРСР 28 грудня 1960 р. істотно відрізнявся тим, що в ньому держава вперше взяла на себе обов'язок охороняти нормами кримінального права, поряд з іншими об'єктами «особу, права і свободи громадян». Однак, у своїй основі він мав норми, які сформульовані були за межами України, адже за традицією радянського законотворення Верховна Рада СРСР уповноважила всі республіки, в тому числі й Україну, узгодити республіканське законодавство з Основами кримінального законодавства СРСР і союзних республік, прийнятими 25 грудня 1958 р. Тому, виправдовуючи наявну некоректну термінологію сучасного кримінального права часто дослідники вказують на «традиційність, усталеність». На наш погляд, це пов'язано, навпаки, з відсутністю збереження національної традиції законотворення через історичний розвиток нашої держави, про використання певних трафаретів, кальок у наступних прийнятих КК.

Звичайно, вже в 1960 р. можна було говорити про досить розвинений понятійний апарат, розроблений радянською юридичною наукою, яка активно проводила дослідження, в тому числі й щодо проблем юридичної техніки кримінального закону. Законодавець відмовився від аналогії як способу притягнення до кримінальної відповідальності за діяння, які є лише схожими з тими, що передбачені в кодексі. Звичайно, це також вимагало точності і зрозумілості виписаних у законі кримінально-правових положень.

Щодо термінів, вживаних в Особливій частині КК 1960 р., дуже багато вживалося не властивих українській літературній мові, що пов'язано з неправильним перекладом, використанням при перекладі кальок з російської мови (масові безпорядки (ст. 71), неподання допомоги (ст. 112), халатність (ст. 167), вимагательство (ст. 144), підлог (ст. 172), утаювання (ст. 182), глум (187-2,

212), доми розпусти (ст. 210) та ін. [126], що свідчить про низьку культуру мовного оформлення даного акта. Через неправильний переклад з російської мови і досі в чинному КК залишилися нам у спадок невдалі власне кримінально-правові терміни і терміносполуки (наприклад, «позбавлення волі» замість правильного «позбавлення свободи», «тягне за собою відповідальність» замість «передбачає кримінальну відповідальність»). Цікаво, що у своєму Рішенні КСУ, визнаючи неконституційність ст. 375 КК України, прямо вважає статтю і використаний в ній термін «завідомо неправосудне» «невдалим наслідуванням юридичної практики радянської держави», що «уможливлювали використання такої норми для контролю над суддями і впливу на них» [256]. Через використовуваний невірно перекладений термін «міра покарання» стосовно смертної кари та позбавлення батьківських прав у статтях 24, 55 КК 1960 р. до сих пір не припиняється дискусія щодо правильності вживання україномовного слова «захід» замість «міра» [130, С. 12-13]. Дані недоліки не лише стосуються культури мови, але й «негативно впливають на зміст закону як об'єктивного інструменту точного регулювання суспільних відносин та на правильність його сприйняття, розуміння і застосування суб'єктами суспільних відносин» [100, С. 321].

Щодо структури, то вона була вже традиційною – частини-глави-статті, іноді вказувалися пункти, КК містив також додаток у форму переліку майна, що не підлягає конфіскації; статті КК УРСР 1960 р. були вперше забезпечені заголовками, що розглядалося сучасниками «як відоме досягнення радянської юридичної техніки» [331, С. 135], однак ще не передбачалася нумерація частин статей, хоча із загальних правил випадали ті військові злочини (статті 232-263), які передбачали основний та кваліфікований склад, і при формулюванні яких пунктами, позначеними буквою за алфавітом та дужкою виокремлювалися частини статей. Однаковістю відзначався виклад кваліфікованих складів – через початок «ті самі діяння», «ті ж дії». Диспозиція сформульована через віддієслівні іменники, а санкція розпочиналася однаково – «карається», «караються», на відміну від попереднього кодексу 1927 р., де диспозиція розпочиналася словами

«за..» і далі віддієслівні іменники в родовому відмінку, а санкція не була відмежована словом «карається», а лише з абзацу вказувався вид покарання в називному відмінку, в котрреволюційних злочинах та злочинах проти порядку управління вживалося іноді слово «застосовується» та «карається». Тобто, мовні конструкції кримінальних правопорушень Особливої частини були не однаковими.

Проголошення незалежності нашої держави, зміна суспільно-політичного та економічного ладу, прийняття Конституції України – це ті чинники, які зумовлювали основоположні зміни до КК 1960 р., однак потреба у прийнятті нового кодексу була очевидною, і це сталося 5 квітня 2001 р.

Не зважаючи на те, що однозначно кодекс на той час можна було назвати новим, вітчизняний дослідник-криміналіст В.О. Навроцький його вважає наступником КК 1960 р. [183], оскільки були збережені основні ознаки, які визначають формальні та змістовні характеристики кримінального закону. Так, такі моменти, які вказують на наступництво, визначає С.Я. Лихова: «збережено структуру та назву кодифікованого нормативного акта про кримінальну відповідальність; норми та інститути, які містилися в Загальній та Особливій частинах закону, в цілому збережені, хоча слід відзначити зміни в структурі Особливої частини – замість глав з'явилися розділи, хоча це не відобразилося на змістовому елементі структури кримінального закону. До принципів змін у структурі Особливої частини слід віднести переосмислення значення родового об'єкта кримінальних правопорушень, про що свідчать зміни в розташуванні тих чи інших розділів. Більшість розділів Загальної частини змінили свою назву та частково зміст, з'явилися нові інститути, які раніше розглядалися тільки на теоретичному рівні (наприклад, види вини, види замаху на кримінальне правопорушення, обмежена осудність, уявна оборона та багато інших); істотно не змінився об'єм криміналізації суспільних відносин; кримінальна відповідальність, як і раніше, глибоко диференціюється» [137, С. 13].

Детальний аналіз чинного КК України з точки зору його зрозумілості, визначення шляхів удосконалення юридичної техніки як засобу досягнення

зрозумілості закону буде здійснено в даній роботі в наступних розділах. Але сьогодні вже можна говорити про новітній етап розвитку кримінального законодавства. Указом Президента України № 584/2019 від 7 серпня 2019 року [327] затверджено положення про Комісію з питань правової реформи та її склад, до якої входить робоча група з питань розвитку кримінального права в числі відомих українських науковців-криміналістів Ю.В. Бауліна, М.І. Хавронюка, П.П. Андрушка, В.М. Бурдіна, О.П. Гороха, Н.О. Гуторової, В.О. Навроцького, Ю.А. Пономаренка, Є.Л. Стрельцова, яким доручена підготовка нової кодифікації кримінального законодавства України, і які активно на сьогодні займаються даним питанням. На засіданнях даної робочої групи, які проводяться в тому числі і в межах міжнародних конференцій із залученням наукової спільноти з України та зарубіжжя, обговорюються важливі питання реформування кримінального законодавства. Так, на Міжнародній науковій конференції «Концептуальні засади нової редакції Кримінального кодексу України», яка відбулась 17-19 жовтня 2019 року в Харкові, був представлений робочий варіант Проекту Концепції реформування КК України та інших актів законодавства про відповідальність за правопорушення в публічній сфері, в якому серед засад реформування законодавства названо те, що «нове кримінальне законодавство має бути побудоване з використанням сучасних досягнень законодавчої техніки, що забезпечить підвищення доступності його для сприйняття і розуміння населенням та істотно знизить можливості помилок чи зловживань при його застосуванні правоохоронними органами» (п. 7). Отже, в самій концепції реформування кримінального законодавства підвищення рівня доступності і розуміння кримінально-правових норм названо однією із засад майбутнього кримінального закону. Це вказує на те, що на сьогодні дані властивості не в повній мірі виявляються в чинному КК України через недостатнє використання засобів юридичної техніки.

Висновки до першого розділу

Вчення про вимоги до закону, в тому числі кримінального, бере свої витoki в роботах давніх європейських мислителів-правників. Головна теза, що простежується в їх роботах наступна: закони мають бути простими, точними, доступними, зрозумілими для громадян, саме тоді вони будуть справедливими. При цьому велика увага приділялася формі закону, «букві» закону. Погляди даних мислителів дали поштовх розвитку законодавчої техніки – окремого напрямку правових знань.

Здебільшого про необхідність розробки зрозумілого закону йдеться в роботах теоретиків права, які вивчали питання правничої лінгвістики, юридичної техніки, і визначаючи принципи, правила, прийоми розробки та видання законодавчих актів, підкреслювали, що всі вони мають бути спрямовані на розуміння закону усіма громадянами.

Особливо на даній вимозі наголошували учені, які займалися вивченням кримінального права. У кінці ХХ століття виокремлюються окремі напрямки досліджень – законодавча техніка кримінального закону, текстологія кримінального закону, представники яких зрозумілість розглядали в контексті формулювання вимог до мови кримінального закону як елемента законодавчої техніки.

Для глибокого аналізу досліджуваного поняття зрозумілості слід підкреслити важливість праць філософів, правників, теоретиків кримінального права, які зверталися до проблем герменевтики, зокрема герменевтики кримінального закону, однією з яких є складна філософська категорія розуміння.

Аналіз окремих актів, які відображали кримінально-правові норми і діяли на території сучасної України дали змогу простежити поступовий розвиток юридичної техніки кримінального закону та виявити, якими засобами автори намагалися передати законодавчу волю так, аби її розуміли.

Необхідність зрозумілого викладу кримінально-правових заборон та наслідків за їх порушення теоретично усвідомлювали не лише автори законів, але й представники влади, особи, які поширювали нормативні акти (до появи

друку – переписувачі). Разом з тим незрозумілий виклад кримінально-правових заборон як в XVI, так і в XX ст. міг служити іншим, соціально негативним цілям правлячої верхівки.

Аналіз текстів Руської Правди (різних редакцій), трьох Литовських Статутів, «Прав, за якими судиться малоросійський народ» показав, що поступово формувалася автентична національна традиція законотворення, удосконалювалася юридична техніка викладу кримінально-правових норм. Дані акти, порівняно з тогочасними європейськими, що відзначалися складністю для сприйняття і розуміння, можна було б застосовувати і вони були зрозумілі суб'єктам правових відносин. Для цього використовувалися і згодом удосконалювалися мовностилістичні засоби: власне мова актів в умовах диглосії наближалася до народної; заміна в процесі редагування слів на більш зрозуміліші населенню; намагання точно описати діяння шляхом казуїстичного викладу, і разом з цим усвідомлення необхідності абстрактного викладу (поки що лише доповненням переліків узагальнюючими словами); однотипність конструювання кримінально-правих заборон; більш логічна систематизація нормативного матеріалу, структурування як актів в цілому, так і окремих кримінально-правових заборон. Разом з тим, прагнення до точності і зрозумілості поступово нівелювали таку вимогу як лаконічність.

Акти Російської імперії свідчать про певний відхід від становлення національної юридичної техніки кримінального закону, особливо що стосується Соборного уложення в порівнянні з Литовськими Статутами. Порівняльний аналіз мовних та структурних особливостей актів власне кримінально-правової спрямованості пізнішого періоду (Уложення про покарання кримінальні та виправні, Кримінальне уложення), свідчать про удосконалення юридичної техніки кримінального закону через такі прийоми: перехід до лаконічного викладу; поступова заміна казуїстичного викладу на абстрактний; використання кримінально-правових термінів; поява норм-дефініцій; використання типових синтаксичних конструкцій; удосконалення композиційної структури та поява особливих прийомів систематизації кримінально-правового матеріалу, – все це

стало передумовою того, що кримінальний закон став більш зрозумілішим для громадян.

Радянське кримінальне законодавство виконувало зовсім інші завдання і це позначилося на мові перших КК 1922 р. та 1927 р., тому термінологія, яка використовувалася, була іноді далекою від чіткості, зрозумілості, що давало підстави досить вільно тлумачити кримінально-правові норми та створювало можливість кримінально-правовим шляхом обґрунтовувати свавілля і репресії. З прийняттям КК УРСР 1960 р. почався новий етап розвитку кримінального законодавства, зроблений акцент на охорону, поряд з іншими цінностями, людини, її прав і свобод, відмінена аналогія кримінального закону, що вимагало точності і зрозумілості виписаних у законі кримінально-правових заборон усім громадянам. Звичайно, це зумовило удосконалення засобів юридичної техніки кримінального закону, що простежується в даному акті, і наступному – КК України 2001 р.

На сьогодні вже мова йде про новітній етап становлення кримінального законодавства, на якому підвищення рівня доступності для сприйняття і розуміння населенням кримінально-правових норм, зниження можливості помилок чи зловживань при його застосуванні визначається однією з засад реформування законодавства.

РОЗДІЛ 2

ПОНЯТТЯ ТА ЗАГАЛЬНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЗРОЗУМІЛОСТІ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНУ

2.1. Роль та значення зрозумілості кримінального закону задля його ефективного застосування

Ефективність кримінально-правового впливу залежить від багатьох факторів, але передусім від змістовності кримінально-правової норми та якості кримінального закону.

Ефективність (дієвість, результативність) норми нами розуміється як здатність впливати на суспільні відносини у корисному для суспільстві спрямуванні [170, С. 324-325]. Про справжню ефективність кримінально-правової норми можна вести мову при її реалізації, однак, слід визначити критерії потенційної її ефективності, які знаходяться передусім у площині правотворчості, у визначенні якісних характеристик кримінального закону, однією з яких є його зрозумілість.

Перш ніж розкрити якісні характеристики кримінального закону як передумови його ефективності, розглянемо поняття й складові кримінально-правового впливу, який і забезпечує відповідний закон.

Підходи до визначення кримінально-правового впливу неодноразово ставали предметом наукових досліджень. Втім, єдиного погляду на дану проблему в науці кримінального права так і не склалося.

Прихильники так званого «вузького підходу» до розуміння даного поняття ототожнюють кримінально-правовий вплив виключно із кримінально-правовими заходами (Г.О. Єсаков, О.І. Рарог, А.П. Фірсова, А.І. Чучаєв та інші). Дана група науковців вважає синонімічними поняття «кримінально-правовий вплив», «заходи кримінально-правового впливу», стверджуючи, що всі засоби, регламентовані кримінальним законом, виступають заходами кримінально-правового характеру і утворюють кримінально-правовий вплив [346, С. 1334]. У

роботах прихильників такого підходу до досліджуваної проблематики іноді кримінально-правовий вплив звужується аж до понять кримінальної відповідальності, форм кримінальної відповідальності, і навіть покарання.

Друга група дослідників розуміє поняття кримінально-правового впливу значно ширше (А.А. Березовський, В.К. Дуюнов, О.В. Козаченко, Н.О. Лопашенко, К.К. Панько та ін.). Їх позиція опирається на здобутки теорії права, де розмежовуються поняття правового впливу та правового регулювання. Опираючись на позиції теоретиків права відносно того, що правове регулювання є завжди правовим впливом, однак не будь-який правовий вплив є правовим регулюванням, Н.О. Лопашенко підкреслює, що загальна превенція як одна з основних функцій кримінального права реалізується саме в межах правового впливу, а не правового регулювання [138, С. 17].

Російський науковець В.К. Дуюнов, визначає поняття кримінально-правового впливу як «цілеспрямований карально-виховно-превентивний вплив на осіб, які вчинили злочин, і превентивний вплив на так званих нестійких громадян з метою утвердження соціальної справедливості, зміцнення законності і правопорядку, попередження злочинів, а також виховання громадян у дусі неухильного дотримання Конституції та інших законів» [60, С. 28], при цьому вважаючи кримінально-правовий вплив зовнішнім вираженням кари. Така позиція науковця вже неодноразово критикувалася (М.В. Бавсун, А.А. Березовський), втім, позитивним є вказівка у визначенні на єдності карального, виховного та превентивного впливу. Крім того, з позиції нашого дослідження цікавою є вказівка в роботі автора на найпершу стадію реалізації кримінально-правового впливу – прийняття кримінально-правової норми і виникнення юридичної підстави кримінально-правового впливу. В.К. Дуюнов підкреслює: «на цій стадії кримінально-правовий вплив має односторонній характер, він адресований невизначеному колу осіб – потенційних правопорушників (деякі автори вважають, що всім громадянам) і складається в оціночно-негативному, а також попереджувальному і виховному впливові на зазначених осіб... Кримінально-правовий вплив нами розуміється не просто як

реакція держави на акт злочину і застосування передбачених кримінальним законом заходів щодо конкретного злочинця, але і ширше» [60, С. 48].

Прихильником широкого підходу є й К.К. Панько, який досліджував законодавчу техніку кримінального права. Учений підкреслює, що реальний кримінально-правовий вплив має не окремо взятий нормативний припис, а їх комплекси в цілому, в дії того чи іншого положення (Особливої частини КК) у прихованому виді проявляється і дія нормативних положень більш високого порядку. Мова йде, зокрема, про принципи кримінального права, про особливий кримінально-правовий режим, встановлений Загальною частиною КК, який відображається на конкретному нормативному приписі Особливої частини КК [201, С. 60].

Професор М.В. Бавсун у своїй дисертації на здобуття наукового ступеня доктора наук розглядає кримінально-правовий вплив у широкому розумінні, по-новому підходить до визначення змісту поняття кримінально-правового впливу за рахунок його функціонального призначення і використання державою не лише для придушення злочинності, але як одного із засобів формування суспільної свідомості у напрямку неприйняття і недопустимості суспільно небезпечної поведінки суб'єктами правовідносин [9, С. 11]. Не зважаючи на те, що до основних засобів кримінально-правового впливу М.В. Бавсун все ж відносить заходи кримінально-правового характеру, визначальну роль в механізмі кримінально-правового впливу науковець відводить його інформаційно-правовому елементові, його називає первинним елементом механізму такого впливу [9, С. 30].

Представниками широкого підходу до розуміння кримінально-правового впливу є також учені одеської правової школи є А.А. Березовський, О.В. Козаченко. Так, професор О.В. Козаченко, порівнюючи поняття кримінально-правового впливу, кримінальної відповідальності та кримінально-правових заходів, зазначає, що кримінально-правовий вплив за обсягом є набагато ширшою категорією, аніж інші порівнювальні поняття, і «включає в себе правосвідомість і правову культуру, які формуються в умовах впливу

кримінального закону на суспільні відносини, свідомість суб'єктів, які в них вступають або потенційно здатні це зробити» [130, С.10]. А.А. Березовський також підкреслює, що варто брати до уваги та зазначати велику роль, яку відіграють у механізмі кримінально-правового впливу кримінально-правові норми, правовідносини, правозастосовні акти та правова культура [14, С. 38].

Поділяючи позицію науковців, які є прихильниками широкого підходу до розуміння кримінально-правового впливу, підкреслимо, що перша стадія реалізації кримінально-правового впливу починається із прийняттям кримінально-правової норми, яка має впливати на свідомість будь-якого громадянина. При цьому слід вказати на відмінний ступінь психічного усвідомлення і дії кримінально-правової норми на особу, яка добровільно дотримується (не порушує) кримінально-правових приписів, і особу, яка вчинила кримінальне правопорушення чи суспільно-небезпечне діяння. Попереджувальний кримінально-правовий вплив на ці дві категорії осіб буде відмінним, а то й протилежним. На наш погляд, для законодавця більш важливим є попереджувальний ефект саме при дотриманні кримінально-правових приписів [170, С. 324]. У цьому випадку найбільша суспільна користь кримінально-правової норми (її ефективність) полягає у загальному попередженні кримінальної протиправності.

Часто загальну превенцію в науковій літературі пов'язують лише із попереджувальним впливом кримінального закону на «нестійких» осіб, потенційно здатних вчинити кримінальне правопорушення. Втім, праві ті дослідники, які вказують на існування сьогодні такої політики криміналізації діянь у поєднанні із великою кількістю так званих «штучних кримінальних правопорушень», передбачених переважно бланкетними нормами, що по суті розмиває поняття «юридично нестійкої» або криміногенної особи. На сьогодні достатньо великий ризик так чи інакше переступити кримінальний закон має доволі значна частина загальнослухняного населення [314, С. 56]. Тому не лише через опублікування законів (їх доступність), але їх роз'яснення для пересічних

громадян, з тим, щоб вони зрозуміли суть встановлених заборонених діянь, є засобом досягнення загальної превенції.

Важливе значення для реалізації загальної превенції кримінального закону має не тільки просте ознайомлення з його текстом, а й глибоке засвоєння сенсу закону, його справедливості, необхідності [314, С. 56], саме таким чином, формуванням відповідно правосвідомості, і кримінально-правовий вплив буде досягати своїх позитивних результатів, тобто буде ефективним.

На думку науковців, факторами ефективності кримінально-правової норми є її соціальна зумовленість, відсутність протиріч у її формулюванні (як у самій нормі, так і щодо інших норм та інститутів права), зрозумілість як для громадян, так і для суб'єктів правозастосування [313, С. 9], загалом якість кримінального закону [53, С. 339].

Загальновизнаним є те, що одна з умов ефективності правової норми – це її якість її оформлення. Якість кримінального закону є проблемою більш масштабною, аніж якість будь-якого іншого нормативного акта, адже це найбільш дієвіший регулятор суспільного життя. Незаперечним є факт, що якість закону підвищує не лише його ефективність, а й престижність у суспільстві. Однак, проблема якості закону, яка неодноразово порушувалась в авторських публікаціях [160; 171; 175; 180], не вирішена в повній мірі, оскільки прийняті закони не завжди відповідають рівню розвитку суспільних відносин, реально не відображають інтереси та потреби суспільства, досить часто вони характеризуються колізійністю, декларативністю тощо.

У теорії права учені по-різному підходять до визначення якості закону, що залежить від того, що покладене в поняття якості – філософське значення як внутрішньої визначеності предмета, яка становить специфіку, що відрізняє його від усіх інших, чи загальноприйняте – як ступінь вартості, цінності, придатності чого-небудь для його використання за призначенням [284, С. 638].

На нашу думку, доцільне поєднання цих підходів, а прикладна інтерпретація якості закону має ґрунтуватися на філософській категорії якості. Саме такий підхід використовує М.Г. Кравченко, який запропонував наступне

визначення: «якість закону – це комплексна категорія, яка полягає в поєднанні ознак закону, які у своїй сукупності визначають його як окремий вид нормативно-правових актів, що посідає особливе місце в системі законодавства держави, а також вимог, яким він має відповідати» [116, С. 15]. Хоча й у цьому визначенні ігнорується, на що мають бути спрямовані такі вимоги.

Професор В.І. Червонюк вказує на інтегративний характер якості закону: «Якість закону – інтегративна властивість, що відображає внутрішню притаманну змісту і формі закону сукупність соціальних і юридичних характеристик (властивостей), що визначають його правову природу, тобто соціальну адекватність державних встановлень, досконалість їх юридичної форми, і як наслідок – здатність при відповідних умовах і відносинах адресатів (громадян та їх об'єднань) забезпечити правомірний характер їх діяльності, сприяти конструктивному досягненню фактичних результатів, що витікають із цілей закону» [343, С. 490-491]. Щодо цього хочеться зауважити надлишковість вказівки на «відповідні умови і відносини», адже правомірний характер діяльності адресатів закону залежить від власне якості закону, а не від умов і відносин адресатів, які склалися. Позитивним є акцент на обов'язковості результативності та досягнення цілей якісним законом, а отже, його ефективності.

Вдалим, на наш погляд, видається підхід професорки Л.М. Демидової, яка дає наступну дефініцію: «якість закону – це правовий стандарт, сукупність властивостей, яким притаманна потенційна здатність забезпечити ефективне державне правове регулювання та задовольнити певні інтереси держави та суспільства» [51, С. 128], в якій у повній мірі відображено, що сукупність властивостей якості характеризують закон передусім як ефективний регулятор суспільних відносин.

Розглядаючи якість насамперед як філософську категорію, дозволило Л.М. Демидовій визначити, що якість законодавства України про кримінальну відповідальність становить системну сукупність притаманних йому властивостей (ознак), які визначають і підкреслюють унікальність цього законодавства

порівняно з будь-яким іншим, яке потенційно здатне забезпечити його ефективність як правового інструментарію в боротьбі з кримінальною протиправністю [50, С. 221]. Слід погодитися з Н.О. Лопашенко, що якість кримінального законодавства як позитивна теоретична категорія включає в себе достатній рівень законодавчої техніки, узгодження окремих частин закону, узгодженість кримінального закону з законодавчими актами інших галузей права, і забезпечується повнотою і обґрунтованістю проведених криміналізації і пеналізації, своєчасністю і безпомилковістю здійснених декриміналізації і депеналізації [138, С. 190].

Не зважаючи на досить таки схожий підхід до власне визначення якості закону, науковці по-різному визначають властивості, які притаманні якісним законам, або критерії якості закону. Тут слід зазначити, що поняття властивостей та критеріїв якості закону часто ототожнюються. На наш погляд, це є неправильним, оскільки властивість – це характерна ознака, особливість, що відрізняє предмет, явище від інших чи подібних предметів, явищ, а критерій – це своєрідне мірило, показник, за допомогою якого оцінюється певний предмет, явище, його рівень досконалості.

Оскільки немає єдності щодо стандартів якості законодавства, ряд країн, а також Організація з безпеки і співробітництва в Європі, визначили перелік стандартів якості законів, який включає: а) стандарти користувача: чіткість, простота і доступність закону для простих громадян та бізнесу; б) стандарти оформлення: гнучкість та узгодженість з іншими законодавчими актами та міжнародними стандартами; в) юридичні стандарти, зокрема структура законодавчого акта, впорядкованість закону, чіткість викладу норм, термінологія та наявність чіткого юридичного обґрунтування певної дії; г) стандарти дієвості: відповідність норм конкретним проблемам і реальним життєвим умовам; д) економічні та аналітичні стандарти: співмірність користі та витрат, а також оцінка впливу на малий бізнес, конкуренцію, торгівлю; е) стандарти впровадження – практичність, здійсненність, надійність дотримання закону, його

сприйняття суспільством і наявність необхідних адміністративних ресурсів [145].

Відповідно до критеріїв якості закону можна визначити ступінь якості закону. Видається, що найбільшим ступенем якості [3, С.12] володітиме закон, якщо в його основу покладені правові норми, які будуть містити конкретні соціальні цілі і засоби для їх досягнення, а сам закон буде відповідати юридичним, мовним, логічним, соціальним і політичним ознакам (критеріям).

На відміну від критеріїв, властивості – це базові характеристики, характерні ознаки якісного закону. На підставі усвідомлення цих визначальних характеристик, *якість кримінального закону* розуміємо як систему притаманних йому соціальних властивостей, що відображають його соціальну адекватність, та спеціально-юридичних властивостей, які в сукупності визначають ефективність кримінально-правового впливу.

Отже, властивості, що визначають якість закону, можна поділити на дві групи: соціальні (або ще їх називають загальносоціальні, сутнісно-правові, змістовні) та спеціально-юридичні (їх поділяють на групи: фундаментальні або базові та властивості техніко-юридичного характеру).

Якість закону у соціальному ракурсі – це його здатність максимально враховувати суспільні, групові, індивідуальні потреби та інтереси, чітко визначати цілі правового регулювання, ресурсозабезпеченість закону, включаючи засоби правового регулювання. З юридичної точки зору також важливе значення має конституційність, системність, пряма дія, техніко-юридична досконалість закону [244, С. 522]. Останні – це якраз інші, юридичні властивості закону. Якісні властивості кримінального закону є взаємопов'язаними і взаємозалежними.

Щодо властивостей кримінального закону, слід зазначити, що вони є дещо відмінними від якісних властивостей закону загалом, знаходять інший вираз, оскільки кримінальний закон має свої особливості, притаманні лише йому. При аналізі якості кримінального закону не достатньо уваги приділяється його загальносоціальним властивостям, а наголошується здебільшого на юридичних

[168, С. 222]: конституційності, формальній визначеності, системності і узгодженості з нормативно-правовими актами інших галузей права, ступеню наукової обґрунтованості, структурованості КК України тощо.

Водночас соціальні властивості кримінального закону – сукупність тих характеристик, які відображають його соціальну адекватність (зміст) є не менш важливими для якісного і ефективного закону. Слід погодитись з тим, що соціальній адекватності відповідає той закон, що володіє властивістю виступати виразом права [343, С. 491]. Беручи до уваги теоретичні розробки визначення загальносоціальних властивостей закону, визначимо якісні загальносоціальні (змістовні, внутрішні) властивості кримінального закону.

Що є мірилом соціальної адекватності, які концепти є відображенням змістовних властивостей кримінального закону, нами висвітлювалося на конференції «Соціальна функція кримінального права: проблеми наукового забезпечення, законотворення та правозастосування», що проходила в Харкові [167, С. 504-508].

По-перше, це соціальна справедливість [95; 159]. Професор О.В. Козаченко, досліджуючи соціальну справедливість як мету кримінально-правових заходів вказує, що соціальна справедливість характеризується відповідністю між протиправними діями і примусовими заходами кримінально-правового впливу, між правомірною постзлочинною поведінкою і реабілітаційно-заохочувальними заходами, між заподіяними збитками і заходами по їх відшкодуванню [94, С. 414]. Соціальна справедливість в кримінальному законі має таке вираження: наявність в кримінальному законі різноманітних кримінально-правових заходів, застосовуючи які, є можливість реагувати на вчинене діяння і за допомогою яких досягається баланс інтересів учасників кримінально-правових відносин; справедлива санкція за діяння, яке заборонене кримінальним законом; справедливість при формуванні кола кримінально-караних діянь тощо.

Однак, для досягнення соціальної справедливості наявності лише якісного кримінального закону буде недостатньо. Академік О.М. Костенко підкреслює,

що ефективність застосування справедливого кримінального закону залежить від досконалості усієї системи забезпечення кримінальної відповідальності за кримінальні правопорушення, яку називають кримінальною юстицією [111, С. 258]. Крім того, зазначає, щоб справедливі кримінальні закони застосовувались ефективно, вони повинні «зчіплюватися» із законами про податкову систему, декларацію доходів, державну службу та іншими законами, які мають демаскуючі властивості, інакше кримінальні закони повиснуть у повітрі [111, С. 258]. Тобто йде мова про соціальну справедливість усього законодавчого поля і всієї кримінальної юстиції.

По-друге, загалом гуманітарна природа права визначає те, що центром кримінального закону повинна бути особистість. При тому це не тільки особистість того, хто вчинив кримінальне правопорушення чи об'єктивно протиправне діяння, як це прийнято вважати, це і потерпіла особа [273, С. 104].

По-третє, відповідність кримінального закону моральним засадам [316, С. 257-261], культурним, духовним цінностям українського народу. Жодна кримінально-правова норма не може називатися якісною, якщо вона не відповідає тим цінностям, традиціям, що склалися в певний культурно-історичний період на визначеній території. За словами професорів В.І. Борисова, П.Л. Фріса, «діяння, що забороняються, повинні не тільки бути небезпечними, шкідливими в реальній дійсності, але і відображатися як такі у правовій свідомості суспільства... Кримінальне право виконує свої політичні завдання тоді, коли... воно враховує менталітет народу і разом із цим виховує громадян у дусі дотримання законів, тим самим попереджаючи можливість вчинення ними правопорушень» [23, С. 10].

Критично підходить професор Є.Л. Стрельцов до того, що в національне кримінальне законодавство механічно, без адаптованих змін, в повному обсязі «залучаються» тексти кримінально-правових норм, або ознаки тексту, які прийнятті (існують) в зарубіжному або міжнародному законодавстві без урахування основних ідей, сутності, принципів та головних ознак кримінально-правових заборон відповідних вчинків (процесів), які визначають змістовну

характеристику. Тому при запозиченні міжнародного досвіду слід не просто копіювати, а зберігати їх змістовну насиченість норм, приводити тексти у відповідність до вітчизняних реалій [300, С. 85].

Окреслений соціальний якісний критерій кримінального закону знімає проблему протистояння закону й адресатів, є доволі сильним рушієм їх правомірних дій. Тут можна навести приклад законів 16 січня 2014 року, що призвели до соціального супротиву.

По-четверте, відповідність кримінального закону об'єктивним тенденціям суспільного розвитку. Сьогодні ми можемо спостерігати те, що результатом розвитку певних суспільних відносин, стала поява в КК України нових кримінально-правових заходів: спеціальної конфіскації, заходів щодо юридичних осіб, обмежувальних заходів, з'явилися норми, що посилили кримінальну відповідальність за кримінальні правопорушення проти журналістів тощо. Разом з тим, слід вказати на те, що необхідність реагувати на зміни у суспільстві, не повинна перешкоджати й іншим юридичним критеріям якості кримінального закону, наприклад, його стабільності. Іноді законодавець, приймаючи закон, як реакцію на певні суспільні процеси, робить це поспішно, і маємо те, що до нього вносяться зміни відразу після набрання ним чинності, а то й до того. Такі тенденції є вкрай негативними і позначаються на ефективності кримінального закону. Попередження таких негативних проявів є продумана концепція та мета законопроектів [167, С. 507-508].

У розглядуваному контексті слід також звернути увагу на те, що, як буде показано далі в даній роботі, у юридичній герменевтиці останній етап розуміння називають соціальним, який пов'язаний з усвідомленням значення тексту через набуті і сприйняті власні соціальні категорії. Тому соціальна адекватність закону є важливою для його сприйняття і розуміння.

Отже, яким би технічно досконалим не був кримінальний закон, якщо він не наділей переліченими загальносоціальними властивостями, навряд чи він може називатися якісним. Разом з тим соціальні характеристики кримінального

закону втрачають своє значення без належного його юридичного оформлення, тому юридичні властивості закону рівноцінні загальносоціальним.

У теорії права зміст юридичних (або як іще їх називають спеціально-юридичних) властивостей закону здебільшого пояснюються досить обмежено, через характеристику вимог, що пред'являються до юридичної стилістики закону, узгодженості його приписів тощо. Так, наприклад, М.Г. Кравченко, характеризуючи якість закону, розкриває його через такі вимоги до закону: 1. вимога щодо змісту приписів закону, яка виявляється в потребі адекватного відображення й узгодження в законі прав, свобод та інтересів різних суб'єктів права; 2. адекватний розподіл прав та обов'язків між суб'єктами права; 3. своєчасність закону та відповідність його рівню розвитку суспільних відносин; 4. оптимальність рішення, покладеного в основу нормативно-правового регулювання; 5. ресурсне забезпечення закону; 6. правильно сформульовані мета і завдання закону; 7. правильний вибір методу нормативно-правового регулювання; 8. гарантованість правових можливостей суб'єктів права; 9. дотримання вимог законодавчої техніки при створенні закону тощо [116, С.15].

Нам імпонує чіткий поділ спеціально-юридичних властивостей закону на фундаментальні (базові) властивості закону та властивості прикладного або техніко-юридичного характеру, який здійснив професор В.І. Червонюк. До фундаментальних юридичних властивостей він відносить: конституційність закону, верховенство закону, пряма його дія, правова визначеність, структурно-функціональна відокремленість, ресурсно-гарантійна достатність (забезпеченість); до властивостей прикладного характеру (техніко-юридичних) належать: техніко-конструктивні властивості, структурно-логічні, лінгвістичні [343, С. 497-502].

Юридичні властивості будь-кого закону набувають своєрідного вияву в кримінальному законі. Розуміння юридичних властивостей, що утворюють його якість [160; 171; 180], дає уявлення і про відповідні вимоги до нього, і критерії визначення даних якісних характеристик.

Так, *конституційність* є однією з юридичних ознак кримінального закону. Логічно, що вимога до якості кримінального закону – це відповідність кримінально-правових норм Конституції України [105]. Дана властивість кримінального закону забезпечується дієвим механізмом конституційного контролю. Так, відповідно до ст. 152 Конституції України закони, інші акти або їх окремі положення, що визнані неконституційними, втрачають чинність з дня ухвалення КСУ рішення про їх неконституційність. У чинному КК України визнано було неконституційним положення ч. 1 ст. 69 КК України в частині, яка унеможлиблювала призначення особам, які вчинили злочини невеликої тяжкості, більш м'якого покарання ніж передбачено законом [257], у зв'язку з порушенням конституційно визначеної процедури розгляду, ухвалення та набуття чинності законів визнано неконституційним Закон України «Про тимчасові слідчі комісії, спеціальну тимчасову слідчу комісію і тимчасові спеціальні комісії», згідно з яким вносилися зміни до статей 384 і 385 КК України [299], відповідно до рішень КСУ [256; 261] визнано такими, що не відповідають Конституції України ст. 368-2 КК України та ст. 375 КК України (щоправда в останньому рішенні ст. 375 КК України втрачає чинність через шість місяців з дня його ухвалення КСУ).

Слід також погодитися з М.І. Хавронюком, що певні положення КК України є сумнівними з точки зору відповідності Конституції України (конституційності) [336]. Наприклад, перенасиченість КК України оціночними поняттями, або формулювання диспозицій таким чином, що звичайна особа може бути притягнута до кримінальної відповідальності, приміром, за порушення правил, яке було зумовлене незнанням особою положень підзаконних актів, порушують положення ч. 2 ст. 68 Конституції України, згідно з яким незнання законів не звільняє від юридичної відповідальності.

Інша властивість – *вища юридична сила кримінального закону*, яка пов'язується з двома моментами: співвідношення правових актів між собою (ієрархічність) і обов'язковість виконання. Кримінальний закон, будучи офіційним документом, характеризується вищою юридичною силою, оскільки приймається вищим законодавчим органом – ВРУ, ґрунтується на Конституції

України, обов'язковістю для виконання тими особами, на яких покладені обов'язки з виконання його вимог, заборон, дозволів і приписів. Правий є М.Г. Іванов, який визначає найвищу юридичну силу кримінального закону як породження обов'язкових юридичних наслідків для всіх громадян і організацій, що знаходяться на території держави [78, С. 65].

Досить своєрідно О.К. Романов пояснює сутність вищої юридичної сили кримінального закону: «Авторитетність будь-яких текстів, в тому числі тих, які представлені кримінальним законом, визначається не стільки властивостями самих текстів, скільки авторитетністю їх адресата,...право ... виступає в якості адресата тих текстів, які містяться в законопроектах... Авторитетністю адресата – права, що виступає в образі законодавця, – пояснюється найвища модальність кримінальних законів» [263, С. 38]. Через дуалізм адресатів тексту кримінального закону – законодавця і саме право – науковцю вдалося підкреслити важливість і авторитетність тексту кримінального закону, відповідно і необхідність підвищених вимог до нього.

Через *правову визначеність* як фундаментальну властивість закону можна пояснити іншу, що слід віднести до властивостей техніко-юридичного характеру, властивість кримінального закону – його *зрозумілість*. Стосовно правової визначеності це поняття також вживається як принцип права, щоправда, як зазначає В.І. Червонюк, «будучи імплементоване в законодавчу «тканину», даний принцип набуває іманентно притаманну законові властивість» [343, С. 499].

Саме на правову визначеність як якісну властивість вказує К.К. Панько, оскільки закон має змогу максимально точно фіксувати у формалізованому вигляді необхідні ознаки ситуацій, що вимагають свого вирішення з позицій права, визначає межі зовнішньої поведінки осіб, деталі їх дій (вчинків), межі зовнішньої свободи дій і наслідків порушення цих меж (санкції) [201, С. 58].

Як зазначає Л.Л. Богачова, правова визначеність розкривається «через такі концепції, як непорушність і нескасовуваність набутих законних прав (vested rights); незворотність закону й неможливість застосування закону до особи, яка

не могла знати про його існування (non-retroactivity); законні очікування (legitimate expectations) – право особи у своїх діях розраховувати на сталість існуючого законодавства» [20]. Отже, правова визначеність як фундаментальна властивість закону дає можливість виокремити такі характеристики кримінального закону як його стабільність, зрозумілість.

Друга із визначених Л.Л. Богачовою концепцій означає те, що учасники правових відносин повинні мати можливість знати про існування закону, а отже в розумних межах передбачати наслідки своєї поведінки. Однак, знати про існування закону ще не означає, що він має бути оприлюднений, доступний для ознайомлення, він має бути таким, щоб його розуміли особи, бути зрозумілим для них. Особливо важливою є зрозумілість кримінального закону, оскільки порушення кримінально-правових норм найсуттєвіше обмежує права людини.

Отже, з одного боку зрозумілість впливає із такої фундаментальної спеціально-юридичної властивості кримінального закону як формальна визначеність, а з іншого – ми відносимо її до техніко-юридичних (прикладних) властивостей кримінального закону, оскільки через структурно-логічне, лінгвістичне оформлення кримінального закону він набуває такої властивості як його зрозумілість.

2.2. Підходи до поняття зрозумілості в теорії права, нормативних актах та міжнародній судовій практиці

Поняття зрозумілості в науці розглядалося і розглядається, притому думки науковців, на наш погляд, можна об'єднати в такі групи: по-перше, зрозумілість в контексті аналізу формальної визначеності як складової принципу верховенства права, по-друге, як одна з вимог до мови закону в контексті дослідження окремих аспектів юридичної техніки, по-третє, як одна з необхідних якісних властивостей нормативно-правового акта, яка досягається за допомогою різноманітних засобів.

Перший підхід характеризується тим, що при дослідженні характеристик принципу правової визначеності як складової принципу верховенства права вказується на зрозумілість, точність права, що виражається у сформульованих нормах позитивного права.

Зазвичай як одну із складових принципу верховенства права науковці розглядають принцип правової визначеності, який розуміють у вузькому та широкому сенсі. У якому б розумінні не розглядався зазначений принцип – як визначеність нормативно-правових актів (під час правотворчості) або як визначеність не лише на етапі правотворчості, але й на стадії правозастосування, одним з перших завдань реалізації цього принципу вважаємо дотримання зрозумілості, несуперечливості правових приписів, виражених в нормативно-правових актах.

Учені, які присвячували свої роботи аналізу принципу правової визначеності, так чи інакше пов'язували його із зрозумілістю, чіткістю нормативно-правових актів.

Так, Л.О. Макаренко говорить про те, що формальна визначеність полягає у визначеності правових норм за формою, а зрозумілість, чіткість – це скоріше не ознака, а вимога, яка зумовлює ефективність дії права [141, С. 37]. Професор С.П. Погребняк, який є прихильником широкого розуміння цього принципу, поділяючи вимоги до нормативно-правових актів на процедурні та змістовні, серед останніх виокремлює зрозумілість (доступність), несуперечливість, недопущення існування прогалин. Автор доводить, що зазначені вимоги є не лише складовою принципу правової визначеності, але й впливають із конституційного принципу рівності всіх перед законом і судом, оскільки така рівність може бути забезпечена лише за умови однакового розуміння і тлумачення норми всіма правозастосовувачами [208, С. 302]. Учений, який присвятив свою монографічну працю аналізу верховенства права в Україні, С.В. Серьогін, визначаючи складові принципу верховенства права, які, на його думку, будуть не тільки формальними, але й субстантивними, або матеріальними, відносить до них визначеність права, одним з аспектів якого є

забезпечення того, щоб правотвір був сформульований досить чітко, щоб дати можливість особі регулювати свою поведінку [274, С. 71]. В.І. Муравйов до елементів принципу правової визначеності, поміж інших, включає ясність і зрозумілість права для тих, кого воно стосується [223, С. 60].

Відомий конституціоналіст М.І. Козюбра називає принцип визначеності як один з підпринципів верховенства права, що «означає вимогу чіткості підстав, цілей і змісту нормативних приписів, особливо тих із них, що адресовані безпосередньо громадянам. Вони повинні мати можливість передбачати правові наслідки своєї поведінки» [97, С. 49]. Разом з тим учений підкреслює, що визначеність таких наслідків є недосяжною через низку обставин – відкритість мови, якою формулюються норми закону, їх загальність, неможливість заздалегідь передбачити у них всі реальні ситуації тощо [97, С. 49]. Втім, насправді стилістична та філологічна досконалість у формулюванні не може бути єдиним змістом правової визначеності [357, С. 65], що й підтверджується подальшим нашим аналізом.

Звичайно, принцип верховенства права, який охоплює і принцип правової визначеності, є визнаним і на рівні міждержавних утворень. Як зазначає С.В. Серьогін, поряд з демократією і правами людини, він вважається одним з трьох стовпів Ради Європи [274, С.67].

У преамбулі до Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод від 04.11.1950 р. (абз. 5) говориться про спільну спадщину верховенства права європейських держав [101], тобто проголошується принцип верховенства права на міждержавному рівні. Принцип верховенства права відображений в преамбулі Договору про Європейський Союз, де вказано про «відданість принципам свободи, демократії, верховенства права» [104, С.15], а також в статті 2, в якій зазначається, що Союз засновано на цінностях поваги до людської гідності, свободи, демократії, рівності, верховенства права та поваги до прав людини, зокрема осіб, що належать до меншин [104, С.17]. У преамбулі Хартії основних прав Європейського Союзу сказано, що підвалинами Європейського Союзу є принципи демократії та верховенства права [338].

Між тим, складові цього принципу, зокрема і визнання зрозумілості, чіткості норм права як безпосереднього елемента принципу верховенства права (або його складової – правової визначеності), можна віднайти в інших документах, а також і в прецедентному праві – рішеннях ЄСПЛ, юрисдикція якого поширюється на всі держави-члени Ради Європи, що ратифікували згадану Конвенцію, на що вже зверталася увага в окремих авторських публікаціях [152; 153; 158].

Суттєвий крок в розкритті змісту верховенства права було зроблено в доповіді «Про верховенство права», затвердженій Венеціанською комісією на 86-му пленарному засіданні (Венеція, 25-26 березня 2011 р.), у якій робиться спроба узагальнити терміни, відомі різним національним законодавствам на позначення понять, які є не завжди синонімічними верховенству права: німецьке поняття «rechtsstaat», португальське «estado de direito», французьке «etat de droit» (або термін, який використовується Радою Європи: «prééminence du droit»), російське поняття «верховенство закона» або «правовое государство».

У доповіді береться за основу визначення, дане Томом Бінгхемом у 2010 році, і з нього у п. 37 виводиться 8 «інгредієнтів» принципу верховенства права, серед яких одним з перших вказано (1) доступ до закону (положення якого повинні бути зрозумілими, чіткими і передбачуваними) [358]. Опираючись на дане визначення, а також враховуючи поняття верховенства права в різних правових системах, у п. 41 визначаються складові верховенства права: (1) Законність, у тому числі прозорий, підконтрольний і демократичний процес введення в дію законів; (2) Правова визначеність; (3) Заборона свавілля; (4) Доступ до правосуддя, яке здійснюється незалежними і неупередженими судами, у тому числі судовий контроль над адміністративними актами; (5) Дотримання прав людини; (6) Відсутність дискримінації і рівність перед законом.

Розкриваючи складову правової визначеності, у доповіді підкреслюється наступні положення, що мають значення для даного дослідження: для досягнення довіри до судової системи держава повинна складати тексти законів так, щоб вони були доступними. Закон повинен бути сформульований з

достатньою мірою *чіткості* (курсив наш. - О.М.), для того щоб людина могла регулювати свою поведінку (п. 44); правова визначеність передбачає, що норми права повинні бути *чіткими і точними*, а також спрямованими на забезпечення постійної прогнозованості ситуацій і правових відносин (п. 46); парламент не повинен мати можливості блокувати основоположні права шляхом прийняття двозначних законів (п. 47). В Додатку доповіді вказується контрольний список питань для оцінки стану верховенства права в окремих державах, серед яких питання: «Чи написані закони зрозумілою мовою?» [358].

На ці ж складові правової визначеності вказує і КСУ у своїх рішеннях. Так, у п.4.1. рішення КСУ від 20 червня 2019 року вказано: «юридичну визначеність необхідно розуміти через такі її складові: чіткість, зрозумілість, однозначність норм права; право особи у своїх діях розраховувати на розумну та передбачувану стабільність існуючого законодавства та можливість передбачати наслідки застосування норм права (законні очікування). Таким чином, юридична визначеність передбачає, що законодавець повинен прагнути до *чіткості та зрозумілості* (курсив наш. - О.М.) у викладенні норм права» [259]. Подібним чином елементи правової визначеності розкрито у інших рішеннях КСУ, вказуючи також на ясність, недвозначність, передбачуваність закону [258; 260; 262]. На особливій важливості для кримінального закону подібних вимог наголошується в іншому рішенні КСУ: «Дотримання вимоги ясності і недвозначності норм, які встановлюють кримінальну відповідальність, є особливо важливим з огляду на специфіку кримінального закону та наслідки притягнення до кримінальної відповідальності, адже притягнення до такого виду юридичної відповідальності пов'язане з можливими істотними обмеженнями прав і свобод людини» [261].

Таким чином, як на міжнародному, так і на національному рівні зрозумілість (або доступність, ясність), точність (або чіткість, недвозначність) правових норм визнано в контексті складової правової визначеності як елемента принципу верховенства права.

У межах досліджуваного підходу до зрозумілості закону як складової принципів правової визначеності та верховенства права, слід звернути увагу на практику ЄСПЛ, в рішеннях якого чітко підкреслюється необхідність дотримання державами таких вимог до кримінального закону як доступність, чіткість, ясність, точність з тим, щоб кожен міг зрозуміти, яка дія або бездіяльність тягне за собою кримінальну відповідальність і передбачити наслідки, до яких може призвести певна дія, що характеризує один з аспектів принципу верховенства права.

Аналіз практики ЄСПЛ показує, що суд звертає увагу на розглядуване поняття в рішеннях за зверненнями щодо порушень ст. 7 «Ніякого покарання без закону» та ст. 10 «Свобода вираження поглядів» КЗПЛ [101], у яких тлумачаться як статті в цілому, так і конкретні положення, які в них вживаються, як-от: «становила кримінальне правопорушення відповідно до загальних принципів права», «встановлені законом і є необхідними в демократичному суспільстві».

У одному зі своїх рішень ЄСПЛ підкреслює, що рівень точності, яка вимагається від національного законодавства – яке все одно не може передбачити кожен конкретний випадок, – в значній мірі залежить від змісту оспорюваного закону, сфери, яку він призначений охоплювати [16]. З цього випливає, що саме кримінальний закон має володіти найвищим рівнем точності і чіткості, бути зрозумілим, оскільки він поширюється на усіх осіб і наслідки за вчинення передбачених ним кримінальних правопорушень є найбільш суттєвими, мають найбільший ступінь обмеження прав і свобод людини. На підтвердження цього, в рішенні Новік проти України вказано: «якщо національний закон дозволяє можливість позбавлення свободи, такий закон має бути достатньо доступним, чітко сформульованим і передбачним у застосуванні, щоб виключити будь-який ризик свавілля» (п.19) [191].

Відповідно до п.1 ст. 7 КЗПЛ: «Нікого не може бути визнано винним у вчиненні будь-якого кримінального правопорушення на підставі будь-якої дії чи бездіяльності, яка на час її вчинення не становила кримінального правопорушення згідно з національним законом або міжнародним правом.

Також не може бути призначене суворіше покарання ніж те, що підлягало застосуванню на час вчинення кримінального правопорушення» [101]. Проаналізовані рішення свідчать про більш широке тлумачення ЄСПЛ даної норми. Так, у рішенні «S.W. проти Сполученого Королівства» (п. 35) говориться: «стаття 7 не обмежується заборонаю застосування зворотної сили в кримінальному праві на шкоду обвинуваченому: вона також, в ширшому сенсі, говорить про інші принципи кримінального права *nullum crimen, nulla poena sine lege*, а також принцип, згідно з яким кримінальний закон не повинен тлумачитися розширено на шкоду обвинуваченому, наприклад, за аналогією. З цих принципів випливає, що будь-який злочин має бути *чітко* (курсив наш. - О.М.) визначеним у законі, причому необхідно, щоб кожен міг *зрозуміти* (курсив наш. - О.М.) з тексту відповідної статті – в разі необхідності за допомогою тлумачення, даного їй судами, яка дія або бездіяльність тягне за собою кримінальну відповідальність» [36]. Подібним чином зазначається і в інших рішеннях, наприклад, п. 52 рішення «Коккінакіс проти Греції» [98], п. 37 рішення «Рубан проти України» [268].

Слід зауважити, ЄСПЛ визнає, що формулювання багатьох положень законів не відрізняється абсолютною точністю. Необхідність уникати надмірної жорсткості і йти в ногу з обставинами, що змінюються, означає, що багато законів неминуче набувають таких форм, які в більшій чи меншій мірі є туманними. Тлумачення і застосування таких положень залежить від практики (п. 40 рішення «Коккінакіс проти Греції»).

Як би чітко не була сформульована норма в будь-якій системі права, включаючи кримінальне, є неминучим елемент судового тлумачення (п. 36 рішення «S.W. проти Сполученого Королівства»). У зв'язку з цим, в контексті статті 7 Конвенції поняття «закон» розуміється ширше – охоплює як *писане, так і неписане право*. Європейський суд наголошує, що відповідно до його усталеної прецедентної практики термін «закон» повинен розумітися в «змістовному», а не у «формальному» сенсі. Отже, він включає в себе все, що становить писане право, в тому числі і акти, що мають меншу юридичну силу, ніж закони, а також

рішення судів, в яких дається їх тлумачення (п. 73 рішення «Пасько проти Росії»).

В останньому вказаному рішенні у справі «Пасько проти Росії» від 22 жовтня 2009 року [203] заявника було визнано винуватим у державній зраді у формі шпіонажу за ст. 275 КК РФ. У розглядуваній справі при кваліфікації дій заявника суд посилався на перелік відомостей, що містять державну таємницю, які містилися у підзаконному акті – Указі Президента, водночас Конституція Російської Федерації містила принцип, згідно з яким перелік відомостей, що становлять державну таємницю, визначається федеральним законом. Хоча ЄСПЛ не визнав порушення статей Європейської конвенції з прав людини, у п. 67 даного рішення вказано наступне: «Європейський Суд нагадує, що вираз «передбачені законом» за змістом положень пункту 2 статті 10 Конвенції насамперед вимагає, щоб у оскаржуваному заході були визначені підстави в національному законодавстві держави-відповідача; проте вираз має відношення і до якості закону, вимагаючи, щоб він був *доступний, досить точно сформульований* (курсив наш. - О.М.) і давав людині можливість передбачити наслідки своїх дій» [203]. Слід вказати, що в окремій думці судді Дж. Маліверні у справі «Пасько проти Росії» міститься заперечення щодо прийнятого рішення саме в частині точності закону, оскільки, на його думку, «частина 4 статті 29 Конституції Російської Федерації недвозначно посилається на «федеральний закон» – правовий акт, прийнятий національним парламентом з дотриманням певної процедури, – а не на підзаконні правові акти, такі як укази Президента або постанови Уряду» [203].

В іншому рішенні «Мюллер та інші проти Швейцарії» [182] суд визнав справедливим рішення національного суду про визнання заявника винним у вчиненні злочину, передбаченого ст. 204 КК Швейцарії про непристойні публікації, та призначення йому покарання, оскільки його дії відповідали виразу «передбачені законом» в сенсі ст. 10 п. 2 ЄКПЛ. Водночас суд нагадав, що «багато законів неминуче виражені термінами, які в більшій чи меншій мірі є *неясними* (курсив наш. - О.М.)». Щодо цього рішення суд визнав, що мали місце

відповідні рішення суду про «публікації» «непристойних» речей, які доповнили положення ст. 204 КК Швейцарії.

У рішенні «Салов проти України» [270] однією з вимог заявника було те, що п. 2 статті 127 КК (1960 р.) не може бути застосований до його дій, оскільки зазначене положення сформульоване настільки нечітко, що він не міг передбачати, що за цей вчинок його можуть позбавити волі. На погляд заявника, його дії підпадали під статтю 186-2 Кодексу про адміністративні правопорушення, і його не можна було карати за поширення інформації (п.103). У рішенні підкреслюється, що рівень передбачуваності значною мірою залежить від змісту заходу, сфери, яку він має охопити, а також кількості та статусу тих, до кого він застосовується (п. 108), про що вже йшла мова. Хоча й суд, врахувавши свою практику стосовно вимог чіткості і передбачуваності закону, в цій частині відмовив в задоволенні вимоги заявника, він вказав на неспіврозмірність призначеного покарання вчиненим діям: рішення засудити заявника за обговорення інформації, що містилися у підробленому екземплярі газети, про смерть президента Кучми було явно неспіврозмірним переслідуваній законній меті (п. 116).

Вказані рішення доводять, що ЄСПЛ вимогами до мови кримінального закону визнає чіткість, точність, доступність. На зрозумілість (або доступність – в значенні зрозумілості), чіткість та точність закону ЄСПЛ звертає увагу в контексті «передбачуваності наслідків» вчиненого особою діяння, під якою розуміє як визначеність в законі ознак діяння, так і належну якість закону. Разом з тим констатує існування незрозумілих, нечітких положень в кримінальному законі, і водночас залишає право за національними судовими органами тлумачити їх. Розуміння закону як у формальному, так і змістовному виразі (писане і неписане право) часто призводить до відмови в задоволенні скарг заявників про порушення ст. 7 та «передбачуваності закону» п. 2 ст. 10 Конвенції.

Не заперечуючи здобутків учених стосовно зрозумілості закону як складової принципу правової визначеності, інша група науковців розвиває думку

про те, що зрозумілість є однією з обов'язкових вимог до мови закону. Їх ідеї розглянемо в межах *другого підходу* до розуміння досліджуваного поняття, який є найбільш поширеним. Його прихильники здебільшого вивчають проблеми юридичної техніки, і зрозумілість або відносять до мовних вимог, формулюючи правила, що стосуються термінології, структури, стилістики закону, або до критеріїв, за допомогою яких визначаються якісні характеристики закону.

Під юридичною (законодавчою, нормотворчою) технікою в науці розуміється сукупність юридичних засобів, прийомів і правил розробки, оформлення, опублікування і систематизації нормативно-правових актів [64, С. 328]. Саме засоби законодавчої техніки охоплюють певні правила розробки, викладення і оформлення нормативно-правових актів, серед яких максимальна компактність викладених норм при належній глибині і всебічності їхнього змісту; ясність, доступність мови нормативного акта; точність і визначеність термінів та юридичних конструкцій тощо [64, С. 329; 85; 207, С. 52;].

Стосовно мовних вимог до нормативно-правових актів в теорії права спостерігається певна неконкретність, багаточисельність, неузгодженість, відсутність чіткої системи таких вимог.

Вимоги до мови нормативного акта розглядає Т.В. Губаєва в контексті аналізу загальних принципів словесної організації нормативних висловлювань, серед яких вказує на принципи коректності, стабільності мовного вираження, інформативності, які забезпечуються єдністю правових понять, ясністю приписів, зрозумілістю, простотою, точністю мовних засобів [48, С.45]. Отже, Т.В. Губаєва зрозумілість мовних засобів вважає необхідною умовою забезпечення принципів побудови правових норм, зокрема принципу інформативності.

Використання зрозумілих словосполучень і зворотів, які є традиційними в юридичному письмі, інший дослідник юридичної лінгвістики І.І. Онищук вважає запорукою дотримання принципу стабільності словесної організації нормативного акта, як і використання точних слів, відповідних ясним ідеям законодавця, є запорукою дотримання принципу інформативності [199, С.76].

Тобто, ясність, зрозумілість мовних засобів, подібно до вищезгадуваної ученої Т.В. Губаєвої, дослідник вважає складовими основоположних принципів організації юридичного письма. На зрозумілість формулювань як складову принципу прозорості законодавчої діяльності вказує і В. Артеменко [5, С.31].

Український науковець І.І. Онищук у своїй дисертації вказав на такі техніко-юридичні критерії якості юридичного письма: стислості, ясності, точності, зрозумілості, простоти, ефективності [199, С. 83-86], тобто зрозумілість, на думку вченого, є своєрідним «мірилом» якості юридичного письма. Втім, І.І. Онищук не досить розмежовує вказані критерії. Так, він зазначає, що «ступенем зрозумілості та простотою юридичного письма визначається і здійснюється критерій ясності...; критерій ясності юридичного письма означає, що слова, використовувані в юридичному тексті, повинні забезпечити смислову точність...; для того, щоб юридичний текст був зрозумілий, його слід написати простою мовою» [199, С.84-85]. Тобто, критерії зрозумілості і простоти між собою автором чітко не розмежовуються, і через зрозумілість і простоту розкривається поняття ясності.

Якщо розуміти «критерій» як певне мірило, то, відповідно, можна визначити певні одиниці вимірювання. Такими, наприклад, для критерію точності, на думку І.І. Онищука, є чіткість, недвозначність визначення термінів; відсутність у тексті законів багатозначних термінів; позитивність формул, які використовуються; неприпустимість застосування невизначених дієслівних конструкцій у безособових реченнях. Для критерію простоти належать: відсутність у тексті нормативно-правових актів громіздких конструкцій і зловживання дієприкметниковими зворотами; прямий порядок слів, відсутність просторічних слів, діалектизмів, жаргонізмів, плеоназмів, слів-паразитів, суржика тощо. Критерій ефективності полягає в дієвості, націленості на визначений результат [199, С.109]. Досить банально, не наводячи правил, за якими вимірюється зрозумілість, науковець визначає: критерій зрозумілості полягає в тому, що адресат повинен розуміти те, що йому написано [199, С.109]. Тому залишається невирішеним питання, чи справедливо автор відносить

зрозумілість нормативно-правового акта до критеріїв якості юридичного письма, а якщо так, то які правила її вимірювання?

На відміну від вказаного дослідника, В. Артеменко виділяє не критерій зрозумілості, а критерій ясності, але пояснює його через зрозумілість: «критерій ясності – це зрозумілість тексту читачеві, що забезпечується, зокрема, простотою тексту» [5, С.61]. На думку вченого, критерій ясності забезпечується використанням загальновідомих термінів у загальновідомому значенні; визначенням та поясненням значень найбільш важливих термінів; вживанням простих і зрозумілих термінів; застосуванням простих граматичних конструкцій [5, С.61]. Тобто науковець вказує на відповідні правила, за допомогою яких можна визначити ступінь ясності тексту і цим розкрито критерій ясності.

Як уже зазначалося вище, вимоги до мови закону теоретики висувують різні, частіше за все в їх роботах йдеться про такі: чіткість, зрозумілість, доступність, простота, ясність, однозначність, точність, лаконічність. Однак, науковці то ототожнюють їх, то пояснюють одну через іншу, як уже було показано на попередніх прикладах із розкриттям сутності мовних критеріїв.

Повертаючись до неузгодженості, хаотичності вимог до нормативно-правових актів, слід навести приклади. Так, «використовувати просту і зрозумілу мову, яка забезпечуватиме ясність та доступність викладених норм» [5, С.48], – такого правила слід дотримуватися на етапі підготовки нормативно-правового акта, зазначає В. Артеменко. Разом з тим в якості вимог до мови автор виділяє чіткість, ясність і зрозумілість мови закону, як основні передумови його ефективного застосування, а також стислість, сконцентрованість, однозначність та простота розуміння [5, С.60].

Вимозі доступності Т.В. Кашаніна не дає визначення, вказуючи лише на те, що це «дещо інше мовне правило юридичної техніки. Тут мається на увазі не стільки контингент адресатів правового документа, скільки коло осіб, відносно яких здійснюється превентивна, виховна робота. В даному випадку мова йде в основному про правові акти, які виконують охоронну функцію (Кримінальний кодекс РФ, Кодекс РФ про адміністративні правопорушення)» [83, С. 132-133].

Тобто, Т.В. Кашаніна вимогу доступності відносить лише до актів окремих галузей права, а ясність або простоту – до усіх.

Іноді доступність розглядають не як властивість мови нормативно-правового акта, а в якості самостійної категорії. Мається на увазі оприлюднення, опублікування нових нормативних актів, змін до них, тобто належного забезпечення зацікавлених адресатів правовою інформацією. Тут в термін «доступність» вкладається зовсім інше поняття, ніж «мовна доступність».

Таким чином, в теорії права часто на зрозумілість вказують як на вимогу до мови нормативно-правових актів, однак, на наш погляд, це пов'язано з некоректним обранням синонімічних термінів стосовно мовних вимог. Зрозумілість, як буде далі доведено, – це більш ширше поняття, ніж вимога до мови закону, це результат, який досягається в тому числі і через дотримання таких загальних мовних вимог як простота, точність, стислість.

Третя група науковців відходить від поняття «зрозумілості мови» нормативно-правового акта як документа і говорять про зрозумілість як характеристику, ознаку, властивість нормативного акта, а то й вимогу, але вже в цілому до нормативного акта, а не лише до мови нормативно-правового акта: його понятійного апарату чи до побудови речення.

Ще О.О. Ушаков, який започаткував вчення про законодавчу стилістику, вважав, що простота і доступність є основними ознаками законодавчого стилю. Він пише: «чим природніша, чим простіша мовна конструкція, тим досконаліша мова. Тим краще вона відображає законодавчу думку» [331, С. 158-159]. Важливим є висновок ученого, що простота, доступність – це характерна ознака законодавчого стилю загалом, а не вимога до мови законодавства.

У свій час М.Д. Шаргородський, один з перших серед теоретиків кримінального права, сформулював низку правил, яких слід дотримуватися при складанні статей КК: 1) кожна стаття повинна бути викладена так, щоб склад, який нею передбачався, був чітко відмежований від складів, передбачених іншими статтями; 2) якщо для формулювання диспозиції приймається якась ознака, то вона має бути врахована у всіх подібних випадках; 3) терміни, що

вживаються, повинні бути прийняті в даній системі права, запозичення термінів шкідливе; 4) для кваліфікації споріднених складів слід застосовувати ті ж обставини і ті ж терміни; 5) формулювання повинні бути повними, вони не повинні залишати невирішеними питання, які за змістом закону повинні були ним бути охоплені; 6) формулювання повинні бути чіткими і ясними, вони не повинні давати привід для різного розуміння, а тим більше розуміння, яке суперечить волі законодавця [347, С. 101-102]. Роз'яснюючи дані правила, автор виводить ще додатково дві вимоги: формулювання мають бути простими і легкими для розуміння; оскільки кримінальне законодавство має певну систему, новий закон повинен бути введений в кодекс на визначене місце [347, С. 103]. Крім того, учений при характеристиці технічних прийомів вираження волі законодавця вказує на те, що загальні визначення закону повинні бути чіткими, кримінальне законодавство не повинне бути занадто детальним і занадто багатослівним [347, С.106]. Хоча автор прямо не вказує, що зрозумілість – це властивість кримінального закону, такий висновок можна зробити із аналізу запропонованих ним правил формулювання кримінально-правових норм, оскільки всі вони зводяться до того, кримінальний закон повинен адекватно передавати волю законодавця і одночасно його мають розуміти громадяни.

У досить відомій праці за редакцією А.С. Піголкіна сформульовані вимоги до термінології, які, на наш погляд, забезпечують зрозумілість закону: точне і недвозначне відображення змісту правового поняття; недопустимість використання неясних, багатозначних, розпливчатих і нечітко сформульованих термінів; вживання термінів у своєму прямому і загальновідомому значенні; простота і доступність розуміння термінів; відмова від вживання застарілих неактивно вживаних слів і словосполучень; відмова від канцеляризмів, словесних штампів, слів і зворотів бюрократичного стилю, вживання, як правило, загальновідомих і усталених в літературній мові термінів, що мають широкий вжиток, стійкість, стабільність у вживанні юридичної термінології; милозвучність і стилістична правильність юридичних термінів; відмова від поширеного використання термінів-аббревіатур і скорочень; стислість

[356, С. 107-112]. Звертає на себе увагу, що визначені вимоги до вживання термінів в нормативно-правових текстах у своїй сукупності (не лише прямо: простота і доступність розуміння термінів) спрямовані на досягнення зрозумілого тексту в цілому.

Професор М.О. Власенко в роботі «Мова права», виділяючи такі ознаки нормативно-правового тексту, що відрізняють його від інших юридичних текстів, вказує на відсутність експресивності (модальності), зв'язність і послідовність, точність і ясність, простота викладу, лаконічність і компактність [39, С.12-23]. Про простоту і доступність змісту разом з точністю, безособовістю, адекватністю граматичних форм, автор говорить і при характеристиці вимог до речення як основного засобу вираження правових норм.

Важливим є те, що, на думку ученого, вказані ознаки спрямовані на адекватне розуміння тексту. Він наголошує на тому, що слід «знаходити золоту середину – точність і простота стилю нормативно-правових документів повинні гармонійно доповнювати одна одну, не порушувати одну з головних комунікативних функцій будь-якого тексту – донести до адресата смисл повідомлення» [39, С. 22], тобто стати зрозумілим для нього.

Отже, робота М.О. Власенка переконує, що сформульовані ним ознаки нормативно-правового акта як специфічного юридичного тексту, вимоги до викладу тексту окремої норми передусім спрямовані на те, щоб нормативно-правовий акт досяг своєї цілі, став зрозумілий громадянам, а отже і сформульовані належним чином приписи виконувалися ними.

Так само відходять від зрозумілості лише як вимоги до мови нормативного акта й інші теоретики, які вказують, що сукупність правил, засобів і прийомів юридичної техніки мають досягати цілей ясності, зрозумілості та ефективності юридичних документів [304, С.322].

У теорії права зрозумілість навіть розглядають в контексті дефініції нормотворчої техніки. Так, І.О. Биля таким чином формулює поняття нормотворчої техніки: «система вироблених теорією і практикою правил і нематеріальних засобів вираження змісту нормативного правового акта,

використання яких забезпечує визначеність та доступність нормативно-правового матеріалу, системні зв'язки між нормативними правовими актами та їх приписами» [17, С.4]. Тобто, в даній дефініції акцентується увага на тому, що *усі* правила і засоби вираження правової норми, якими оперує нормотворча техніка, спрямовані на забезпечення *визначеності і доступності* правового матеріалу. Щодо визначеності тут мається на увазі і зрозумілість, адже складовою правової визначеності є зрозумілість нормативно-правового акта, про що вже йшлося в даному підрозділі роботи. А доступність можна розглядати і як оприлюднення, опублікування нових нормативних актів, і так звану «мовну доступність» – доступність тексту як певний ступінь його розуміння. Зважаючи на те, що І.О. Биля підкреслює, що нормотворча техніка розглядається як така, що не включає правила опублікування нормативних правових актів, так як їх завданням є не організація певного правового змісту, а ознайомлення населення з останнім [17, С. 8], у визначенні йдеться власне про зрозумілість тексту норми (мовну доступність).

На доступність тексту нормативних правових актів, як певний ступінь їх зрозумілості, тобто мовну доступність, що забезпечується їх ясністю, простотою та стислістю, вказує учена в іншій своїй роботі [18, С.37]. Погоджуємось з цією думкою, адже наш попередній семантичний аналіз таких суміжних понять як «зрозумілість», «доступність», «ясність» вказує на те, що більш широке за обсягом перше з перерахованих понять [156, С.258; 169, С. 61].

На нашу думку, в якості вимоги до мови слід використовувати термін «доступність» у значенні використання мовних засобів, спрямованих на легке сприймання тексту, а от зрозумілість є властивістю нормативно-правового акта, що забезпечується сукупністю різних засобів, передусім мовних, які мають відповідати ряду вимог, в тому числі мовній доступності. Зауважимо, що 71,8% опитаних нами респондентів відповіли, що зрозумілість для них є якісною властивістю закону, 20,5% – вимогою до мови і лише 10,3% - складовою принципу правової визначеності (можна було обрати декілька варіантів) (див. Додаток Г).

Отже, розглянутий третій, більш широкий, аніж два попередніх, підхід до поняття зрозумілості в теорії права нам видається найбільш правильним, оскільки підтверджує і думку, висловлену в попередньому підрозділі, що зрозумілість є якісною техніко-юридичною, прикладною властивістю кримінального закону, що забезпечує передусім його завдання загальної превенції.

Учені підкреслюють, що зрозумілість документа значною мірою залежить від мови, якою він написаний, від правильного застосування мовних норм. П.М. Балтаджи наголошує, що юридична мова має бути точною, переконливою та однозначною, оскільки неадекватність поняття може ускладнити розуміння та привести до необхідності додаткового тлумачення документа. Точність та лаконічність правового тексту сприяють правильному і постійному сприйняттю інформації. Правильне використання всіх засобів і прийомів на основі правил юридичної техніки забезпечить точне відбиття змісту правових актів, їх чіткість і зрозумілість, можливість раціонального використання у практичній діяльності [10, С.50]. Із сказаного випливає, що зрозумілість – це якісна обов'язкова властивість нормативного акта, що досягається за допомогою сукупності різних техніко-юридичних засобів, передусім мовних.

Таким чином, зрозумілість є дещо більшим за обсягом поняття, аніж просто вимога до мови закону. Тому, на нашу думку, не слід вважати зрозумілість *вимогою до мови* нормативно-правового акта, адже через певні мовні засоби, які мають відповідати вимогам точності, стислості, єдності термінології, простоті і доступності викладу досягається зрозумілість закону. Зрозумілість є якісною властивістю нормативно-правового акта, яка залежить від дотримання певних техніко-юридичних вимог, правил.

2.3. Дефініція зрозумілості кримінального закону

«Зрозумілість кримінального закону» як термінологічна сполука не отримала широкого застосування у юридичній науці, тому є необхідність

звернутися до формулювання власне її дефініції, визначивши ознаки, характерні для цього поняття.

Як показав попередній аналіз, термін «зрозумілість» як вимогу до мови нормативно-правового акта використовувати недоцільно. На наш погляд, вимогу до мови нормативно-правового акту слід характеризувати як «мовну доступність», тобто доступність у значенні легкого сприйняття тексту, яка досягається дотриманням набором певних мовних правил, про що йтиметься далі в дисертації (3.1). Вважаємо, що зрозумілість як властивість кримінального закону є більш широким поняттям, ніж мовна доступність, і, звичайно, потребує визначення конкретних ознак.

Щоб з'ясувати сутність зрозумілості як властивості закону, необхідно здійснити лінгвістичний аналіз слова «зрозумілість». Це іменник, значення якого визначається як властивість за значенням «зрозумілий» – доступний для сприймання, ясний, дохідливий; який має близькі кому-небудь думки, погляди, інтереси і т. ін. Встановивши співвідношення понять відповідно до першої частини значення, зосередимось на тому, що це той, що має «близькі кому-небудь думки, погляди, інтереси і т.д.». Дане значення приводить до висновку, що зрозумілий – ознака, яка утворена від спільнокореневих слів «розуміння» – дія за значенням «розуміти» – «сприймати, осягати розумом; усвідомлювати зміст, значення чого-небудь висловленого, написаного, створеного кимось» [285, С.842], «розум» – «здатність людини мислити, відображати і пізнавати об'єктивну дійсність» [285, С. 838]. Крім того, дане слово утворене префіксально-суфіксальним способом, притому префікс з- надає відтінку доконаного способу дії, а у свою чергу суфікс -ість- вказує на іменник як властивість.

Викладене переконує в тому, що для чіткого осягнення значення аналізованого поняття, слід зосередитися на *категорії розуміння*, що є предметом вивчення філософії, психології, психолінгвістики, герменевтики. Використовуючи термінологічну сполуку «категорія розуміння», ми тим самим підкреслюємо те, що це найзагальніше поняття, яке не піддається визначенню в

межах однієї теорії, напрямку, дисципліни, адже категорії – це «найбільш загальні поняття тієї чи тієї галузі знання, філософії науки, що слугують для «скорочення» досвіду, знаходження предметних відношень, розчленування і синтезу дійсності» [333, С.272].

Категорія розуміння у філософській герменевтиці отримала декілька виявів: як діяльність циклічного характеру (герменевтичне коло) (класична філософська герменевтика Ф. Шлейємахера, В. Дільтея), як спосіб людського буття, буття в мові (онтологічна концепція розуміння Г.-Г. Гадамера) [43], як діалектика розуміння і пояснення (гносеологічна концепція П. Рікера) [252], як пізнавальна діяльність, активність людини, яка досягається через застосування певних методів аналізу тексту (методологічний підхід Е. Бетті) [27].

Усі зазначені філософські виміри розуміння мають неабияке значення для юриспруденції, дозволяють краще усвідомити різноманітні правові явища, озброюють методологічним інструментарієм. Так, гносеологічний підхід до розуміння дає підстави для осмислення такого поняття як праворозуміння, що є центральною категорією юриспруденції [195, С. 59]. Розуміння права відбувається як шляхом сприйняття і осмислення ціннісних орієнтирів, пов'язаних з культурою, традицією, так і через правові норми, які пізнаються через мову, бо мають мовне закріплення.

Оскільки у вітчизняній правовій традиції право як частина соціального буття людини закріплене і отримує своє вираження передусім у мовній формі, у юридичних текстах, важливим є процеси, принципи, методи розуміння текстів, сформовані філософською герменевтикою. Вони отримують практичне вираження в юриспруденції, зокрема і в юридичній герменевтиці. Так, за принципом «герменевтичного кола», якщо правова норма є частиною нормативно-правового акта, то процес розуміння має такий шлях: зрозуміти частину (норму) можна лише зрозумівши ціле (нормативно-правовий акт) і навпаки – зрозуміти ціле (нормативно-правовий акт) можна лише шляхом розуміння його окремих частин (частин статей, статей). Разом з тим, якщо взяти до уваги інше філософське трактування принципу герменевтичного кола (коли

текст розглядається як частина, а культура, в якій він функціонує, – як ціле), то можна зробити ще один висновок: розуміння нормативно-правового акта, зокрема закону – це не лише осягнення його тексту (текстуального вираження волі законодавця), адже закон є частиною певного цілого, що виходить за межі тексту, і його розуміння можливе за умови розуміння цього цілого. «Цілим у правопізнанні є ідея права як справедливості» [44, С. 69], будь-який правовий інститут як частину права можна зрозуміти лише розуміючи це ціле, його ідею. Важливим у розумінні і тлумаченні закону є з'ясування цілей його прийняття, врахування змін у соціальному середовищі, які відбулися після його прийняття [162, С. 351]. Тому в роботі наголошувалося (підрозділ 2.1 дисертації) на тому, що загальносоціальні (змістовні) ознаки кримінального закону також визначають його якість.

Важливим для юридичної науки і нашого дослідження є принцип діалогічності розуміння, відповідно до якого смисл розкривається у процесі діалогу або між читачем та автором (за Ф. Шлейєрмахером), або між читачем і власне текстом (за Г.-Г. Гадамером), або читача із текстом і читача із самим собою (за П. Рікером). Особливістю юридичного тексту, зокрема кримінального закону, є те, що він створювався у певних історично-соціальних умовах, хоча його автором є колективний суб'єкт, але мета, цілі його створення чітко визначені, він поширюється на багатьох суб'єктів, які внаслідок розуміння правових встановлень, що не суперечать меті закону, матимуть змогу формувати власну поведінку, яка не порушуватиме заборон. Тому досконале техніко-юридичне оформлення закону повинно максимально нівелювати суб'єктивний елемент розуміння, сприяти прямій відповідності волевиявлення законодавця і його текстуального вираження.

Суттєвим для нашого дослідження є методологічний підхід до розуміння, представниками якого є Е. Бетті, Е. Корет. Відповідно до теорії італійського філософа Е. Бетті розуміння – це методична операція, наслідком якої є впізнання і реконструкція смислу тексту [27, С.70]. Первинною формою розуміння буде насамперед розмовне розуміння. Для мовного розуміння (розуміння мовних

виразів) важливим є наявність діалогової структури. Причому розуміння є не двополюсною комунікативною системою, а має трьохплощинну структуру, оскільки і розуміння, і висловлювання відносяться до якоїсь речі [131, С.74]. Отже, відповідно до філософського методологічного підходу «зрозуміти» означає за допомогою певних операцій досягнути смисл, закладений автором за допомогою мови.

Не менш важливими для нас є висновки щодо поняття і сутності розуміння як елемента герменевтики, зроблені саме представниками юридичної науки, які розглядали проблеми юридичної герменевтики, зокрема й герменевтики кримінального закону.

У теорії права можна вважати традиційним підхід, відповідно до якого виділяють три елементи герменевтики: розуміння, тлумачення, застосування. Втім, дослідниця З.А. Загинеї досить переконливо доводить, що герменевтиці кримінального закону, як спеціальному виду юридичної герменевтики, притаманні лише два елементи: «Застосування кримінально-правових норм права завжди регламентоване спеціальними (процедурно-процесуальними) нормами (КПК) і складається із певних послідовних стадій. Що ж стосується герменевтики кримінального закону, то це насамперед – інтелектуальна діяльність особи, яка не може і не має бути процедурно регламентована. Окрім того, розглядати будь-які явища правової реальності як текст некоректно. Адже текст є знаковим документом, правовим символом. Відтак діяльність особи (як правомірну, так і протиправну) не можна відносити до символів. А відтак, і застосування не може бути віднесено до елементів герменевтики кримінального закону» [67, С. 38].

Оскільки юридична герменевтика частіше за все ототожнюється з тлумаченням юридичного тексту, про розуміння як її елемент сказано побіжно. Розуміння – певний інтелектуальний процес, пов'язаний з досягненням смислу тексту, а от результат цього процесу може бути як позитивний, так і негативний: зрозуміти чи не зрозуміти текст. Якщо результат буде позитивним, автоматично йде вже мова про з'ясування, а це вже елемент тлумачення – іншого елемента

герменевтики. Як підкреслює О.В. Пичова, розуміння – прихований (внутрішній) процес інтелектуальної діяльності суб'єкта. Він не має текстуальної форми і проявляється назовні тільки завдяки тлумаченню, тобто через комунікативний зв'язок. Особливість розуміння і тлумачення юридичних текстів полягає в тому, що в ролі комунікативних зв'язків виступає правове спілкування суб'єктів правових відносин, а вербальною формою їх вираження виступає текст кримінального закону [248, С. 79-80].

Досить повне, як на наш погляд, на основі виділених і проаналізованих ознак, визначення дає професорка З.А. Загинеї, яка під розумінням як елементом герменевтики кримінального закону вбачає мисленнєву діяльність суб'єкта, спрямовану на осмислення нормативного змісту тексту кримінального закону на основі попередніх знань особи, а також результат такої діяльності, який полягає у власне розумінні або нерозумінні нормативного змісту цього закону [67, С.64].

Оскільки ми досліджуємо зрозумілість кримінального закону як його властивість, очевидно, що результат сприйняття і розуміння тексту є позитивним і має виражатися у з'ясуванні, роз'ясненні його змісту. У свою чергу з'ясування поряд з роз'ясненням є компонентами тлумачення [263, С. 203; 354, С. 26]. Відмінність з'ясування і роз'яснення в тому, що з'ясування – це розуміння смислу для себе, а роз'яснення – коли смисл закону пояснюється іншим. Отже, зрозуміти текст як закінчений процес, результат розуміння, означає з'ясувати його смисл, зміст, закладений законодавцем.

Разом з тим цей результат розуміння (з'ясування) виражається також у зворотному, інтерпретаційному тексті. Як справедливо зауважує А.І. Ситникова: «Результатом переробки тексту закону є створення інших текстів – коментуючих, інтерпретуючих, парафразуючих текстів кримінально-правових приписів» [279]. Не вдаючись до назви тексту, який є результатом розуміння (скоріше мова йде про інтерпретуючий), важливим є те, що це також текстове вираження.

З огляду на викладене можливо зробити наступні висновки. Оскільки зрозумілість є властивістю тексту кримінального закону, то він має бути

організований за допомогою мовностилістичних, логічних та інших засобів законодавчої техніки таким чином, щоб інтерпретуючий внутрішній текст суб'єкта – результат розуміння тексту – максимально співпадав зі змістом кримінального закону, закладеним законодавцем. З іншого боку, оформлення тексту кримінального закону, здійснюване законодавцем, також максимально правильно повинно відображати зміст кримінально-правової норми. Порушення рівноваги у будь-якій ланці цього ланцюжка (зміст кримінально-правової норми – її текстуальне оформлення – внутрішній інтерпретуючий текст суб'єкта) є небажаним явищем. Особливо небезпечним є неправильне, викривлене відображення в тексті кримінального закону змісту, який хотів закласти законодавець, тобто перша ланка. Щодо другої ланки, то особливості мовного оформлення саме кримінального закону зумовлюються специфікою інтерпретуючих суб'єктів, на яких спрямований текст. І тут маємо досить широке коло адресатів кримінального закону – усі деліктоздатні особи. Тому мова йде в першу чергу про легке сприйняття тексту і так звану мовну доступність. Особливо це стосується оформлення кримінально-правових норм, які встановлюють заборони щодо порушення так званих «природних прав» людини.

Важливим для пояснення сутності розуміння є виділення в юридичній герменевтиці три етапи розуміння: фізіологічний, який визначає здібність до розуміння; ментальний, який визначає усвідомлення особистісного смислу; соціальний, що формує усвідомлення значення тексту [248, С 33-34]. Останній етап притаманний саме юридичній герменевтиці в обов'язковому порядку. За словами О.В. Пичової для того, щоб зрозуміти закон, «суб'єкту необхідно залучити свій соціальний досвід, урівняти свій особистісний та соціальний статуси, ідентифікувати себе в соціальних зв'язках» [248, С. 34].

Слід вказати і на значення культури як одного з факторів розуміння. В контексті герменевтичної проблематики неодноразово порушувалось питання про роль культури в розумінні (Г.- Г. Гадамер, А. Карась, Д. Маклін).

Професор О.В. Козаченко, автор культуро-антропологічної методології вивчення кримінального права, підкреслює, що відправною точкою для формування культури та інструментальним призначенням культури є людина, яка одночасно є носієм культурних цінностей. Культурологічна парадигма повинна знайти відображення як у діяльності людини, так і в приписах, які таку діяльність регламентують [93, С. 22-23].

Відтак можна підкреслити два аспекти культури, відображені в категорії розуміння: по-перше, оскільки людина є носієм культури, то культура – своєрідна надбудова до психофізіологічних особливостей людини, вона є необхідною умовою здатності людини взагалі розуміти; по-друге, зміст розуміння залежить від типу культури, культурної традиції, і це має бути закладено в нормах.

Категорія розуміння розглядається і в іншій галузі людських знань – в психології. У психології поняття розуміння завжди розглядається поряд зі сприйманням як послідовні етапи психічної діяльності. Сприймання і розуміння – різні психічні процеси, однак які є взаємопов'язаними та взаємозалежними, адже без сприймання неможливе розуміння. Сприймання – це окремий пізнавальний психічний процес, своєрідне «чуттєве розуміння», обмежене діяльністю першої сигнальної системи, а розуміння – невід'ємна складова такого психічного процесу як мислення, пов'язане з функціонуванням другої сигнальної системи.

Якщо сприймання – це процес прийому та переробки різної інформації, що потрапляє в мозок через органи почуттів та завершується формуванням образу [188, С.655], то розуміння – психологічний стан, який виражає собою правильність прийнятого рішення і супроводжується почуттям впевненості в точності сприйняття або інтерпретації якої-небудь події, явища, факту [188, С. 672].

В енциклопедії з психології вказується, що особливість розуміння полягає в тому, що цей процес спирається на наявний у суб'єкта запас засвоєних знань, навичок і вмінь та можливість осмислити нове, таке, що раніше не було

предметом вивчення. Розуміння належить до сфери інтелекту, але його основою є емпіричний досвід людини [247, С. 307]. Виходячи з такого трактування розуміння, в психології звертається увага насамперед на суб'єктивний фактор розуміння.

Сприйняття й розуміння тексту, що вивчає психолінгвістика, мають свої особливості. Сприйняття друкованого слова – дуже складний процес і він відбувається завдяки дії механізму читання. Л.М. Веккер писав: «слухові, зорові чи кінетичні образи слів – в прямому і точному сенсі цього поняття – окремий випадок образів, і відповідно, окремий випадок психічних процесів» [29].

Сприйняття у психолінгвістиці розглядають частіше не у вузькому сенсі (як перший сенсомоторний етап), а в широкому, тобто як розуміння, що є результатом сприйняття мовного повідомлення.

Учені наголошують на таких особливостях сприймання: по-перше, це певна активність особистості, оскільки самий вплив подразника на органи чуття не забезпечить його сприймання, для отримання перцептивного образу необхідна зустрічна активність комуніканта; по-друге, осмисленість сприймання, яка забезпечується шляхом аналізу, порівняння, узагальнення об'єкта сприймання; по-третє, єдність змісту і форми образу сприймання; по-четверте, особливість сприймання пов'язана з явищем апперцепції [282, С. 46], тобто залежності змісту сприймання від минулого досвіду особистості, її інтересів, установок, цінностей, вікових та індивідуальних особливостей, це той суб'єктивний фактор розуміння, про який уже згадувалось в роботі.

Таким чином, сприймання в широкому сенсі в психолінгвістиці полягає у власне сприйманні як психічному процесі та одночасно розумінні. У вузькому значенні процес сприймання і розуміння тексту являє собою ієрархічну систему, де в тісній взаємодії виступають низький, сенсорний та вищий смисловий рівні [196, С.63].

На наш погляд, слід розмежовувати поняття сприйняття і розуміння тексту, тобто розглядати сприйняття як перший етап розуміння. Ефективність сприйняття тексту, звичайно, впливає на його подальше розуміння. Притому

конкретні фактори ефективності сприйняття можна визначити з урахуванням психофізіологічних особливостей сприйняття. Не вдаючись до детального аналізу цих особливостей, зазначимо, що ефективність сприйняття тексту залежить як від змістових, так і формально-структурних ознак тексту.

На суб'єктивний фактор розуміння тексту також часто вказується в працях з психолінгвістики. В цьому контексті доцільно згадати відомий закон Гумбольдта-Потебні про об'єктивність суб'єктивізму читацького розуміння тексту [220, С.17]. Сучасний філолог О.В. Селіванова зазначає: «Розуміння мовлення ... не є простим відтворенням задуму адресата та змісту його повідомлення, воно є творчим процесом зв'язування сприйнятого з інформацією, що зберігається у пам'яті адресата» [271, С. 216]. З цього випливає, що необхідною підставою для розуміння будь-яких фактів, явищ є достатні знання та життєвий досвід людини, які є ключовими компонентами цього процесу.

Таким чином, розробки психологів також, як і висновки філософів-герменевтів, переконують у тому, що розуміння тексту залежить від соціального досвіду, знань людини. Логічно, що пересічна людина у віці 30-40 років без проблем зрозуміє книгу для дітей дошкільного та шкільного віку, текст цієї книги для неї буде занадто легким для розуміння, і зовсім незрозумілим буде науковий текст, приміром з теорії економіки. Недарма в анотаціях до книг обов'язково вказується кому адресовані вони.

Кримінальний же закон адресований усім суб'єктам кримінально-правових відносин, а також тим суб'єктами, які є потенційними їх учасниками. Звичайно, соціальний досвід їх дуже різний. Тому слід погодитися із М.Б. Костровою: «вимога ясності, простоти і доступності мови закону для *всіх* (курив наш. - О.М.) людей ніколи не може бути реалізована» [113, С. 168]. Звідси випливає необхідність для підвищення ефективності кримінально-правового впливу прагнення держави формувати у населення потребу у підвищенні рівня своєї правової культури за рахунок з'ясування спеціальної термінології, осягнення мови права, з одного боку, а з іншого – шукати шляхи щодо підвищення демократизації мови кримінального закону, окреслювати межі допустимості

спрощення тексту кримінального закону за рахунок мовних засобів з метою забезпечення легкості та ефективності сприйняття (як первинного процесу, що передує розумінню) і розуміння кримінально-правових приписів більшістю населення України.

Якщо фактори, від яких залежить легкість сприймання тексту (у його вузькому розумінні), або як іще називають це читабельність тексту чи «удобочитаемость» (російською мовою), можна визначити, то розуміння – поняття відносне, воно залежить як від легкості сприймання (первинного психічного процесу), так і від суб'єктивних, а також соціокультурних факторів.

Опираючись на філософські, психолінгвістичні, герменевтичні розробки понять сприймання та розуміння, розглядаючи поняття зрозумілості закону як його якісної властивості, необхідно вказати, що для ефективної дії кримінального закону, законодавець повинен прагнути до створення такого тексту, розуміння якого адресатом, враховуючи суб'єктивний аспект, а також особливості рідної культурної традиції, призводить до якнайточнішого співпадіння з думкою адресанта певної комунікативної одиниці (в нашому випадку – текст КК України).

Звертаючись до іншого поняття «кримінальний закон», що входить до термінологічного звороту «зрозумілість кримінального закону», не можна оминати дискусію, яка і надалі ведеться в науковій літературі щодо того, як же найточніше називатись закону, який охороняє найбільш вагомі суспільні відносини. Те, що це не лише «закон про кримінальну відповідальність» уже не викликає сумнівів, про це мова йтиме далі. А от на тому, це «карний», «уголовний», «антикримінальний» чи все ж «кримінальний» закон, видається доречним зупинитись. Відомою є позиція М.Й. Коржанського стосовно того, щоб повернути ЗУ його споконвічну київсько-руську назву «уголовний», яка пов'язується з назвою вбивців та покарання. У ст. 3-5 «Руської Правди» вбивці називались «головниками», а покарання – «головництвом». На цій основі були створені правові норми давньоруського права, за якими наступала відповідальність у голову (головою). Термін «кримінальний», за словами

вченого, походить від латинського «*criminalis*» – злочинний [108; 109]. В подальшому М.Й. Коржанський у назві курсу лекцій використовує термін «кримінальний», хоча і називає його неправильним [119, С.3-4]. Стосовно позиції науковця зауважимо, що походження терміна «кримінальний» учені пов'язують не лише з латинським «*criminalis*», а з латинським «*crimin*» – злочин [123], або ж «*jus criminate*» – кримінальне право [334, С. 485]. Не можна також не враховувати, що й «*criminalis*» перекладається не лише як «злочинний», але й як «який стосується злочину» [312, С. 135], тобто суфікс «-alis» вказує на приналежність до злочину. Отож дослівно доцільніше перекласти не «злочинний закон», а «закон, пов'язаний зі злочинами» або ж «закон про злочин». На сьогодні ж, з урахуванням того, що законодавець ввів ширший термін, це «закон про кримінальні правопорушення».

Відносно іншого терміна – «карний», який є синонімом до «кримінальний» в українській мові, зауважимо, що «карний» походить від слова «кара», «карати», а завдання кримінального закону не вичерпуються лише покаранням за вчинене. Призначення сучасного кримінального закону – реагувати на вчинене суспільно небезпечне діяння за допомогою різноманітних кримінально-правових заходів, а власне покарання, кара відходить на другий план, про що прямо зазначається в КК України: «покарання має на меті не тільки кару...». Отже, обираючи з двох синонімів, перевагу слід надати терміну «кримінальний», як такому, що більш вдало передає назву закону.

Ще декілька зауважень щодо терміна «антикримінальний», запропонований групою науковців (Кириченко О.А., Тунтула А.С., Ланцедова Ю.О., Шаповалова О.І), які вказують на «не зовсім доречну україномовну співзвучність найменування галузі права з кримінальними угрупованнями» [135, С. 89]. Однак, важко погодитись з таким підходом, оскільки назва закону чи взагалі назва, заголовок будь-якого тексту виражає те, про що йдеться в ньому, а ніяк не його ідею (ніхто не заперечує, що кримінальний закон покликаний запобігати кримінальним правопорушенням, направлений «проти них»).

Отож, нами зроблений був висновок, що серед пропонованих термінів «кримінальний закон» є найбільш точним, інформативним, також він є традиційним для української правничої лексики, а тому прийнятний, зрозумілий для широкого загалу [156, С.260].

Звертаючись до характеристик ознак кримінального закону, Н.О. Лопашенко виділила наступні: 1) Кримінальний закон, як форма кримінального права, містить кримінально-правові норми – правила поведінки, обов'язкові для всіх громадян і організацій, а також норми-приписи про межі дії перших норм; 2) є результатом кримінальної правотворчості держави; 3) має вищу юридичну силу; 4) є єдиним джерелом права; 5) носить кодифікований характер; 6) базується на Конституції і загальновизнаних принципах і нормах міжнародного права. В якості специфічної ознаки кримінального закону учена взує на ту, що сформульована в самому КК, впливає із його завдань і змісту [138, С. 49-50]. Отже, ще однією характерною ознакою, яка дозволяє вирізнити кримінальний закон як нормативний акт особливий, що має специфічне соціально-правове призначення, специфічні функції є та, що КК встановлює основи і принципи кримінальної відповідальності, визначає, які небезпечні для особи, суспільства, держави діяння визнаються кримінальними правопорушеннями; види покарань та інших заходів кримінально-правового характеру за вчинення кримінальних правопорушень та інші кримінально-правові наслідки [315, С.12] вчиненого діяння.

Такі ж ознаки виділяють й інші науковці [120, С. 9; 121, С. 201; 122, С.33; 319, С.22-23]. Тому на сьогодні в кримінально-правовій доктрині склалося узгоджене розуміння поняття кримінального закону, що містить певні характерні ознаки, які можна об'єднати у дві групи: 1) ознаки загального характеру – ті, що притаманні кримінальному закону як нормативному акту: письмовий акт, який має вищу юридичну силу, приймається в установленому порядку ВРУ або референдумом, відповідає Конституції та міжнародним актам; 2) ознаки специфічного характеру: є єдиним джерелом норм кримінального права, містить кримінально-правові норми, що визначають які суспільно-небезпечні діяння є

кримінально-караними та які кримінально-правові заходи слід застосовувати до осіб, винних у їх вчиненні, а також інші кримінально-правові наслідки вчинення кримінального правопорушення.

Про першу групу йшлося в попередньому підрозділі роботи в контексті розгляду властивостей кримінального закону (підрозділ 2.1). Характеризуючи ознаки специфічного характеру, а саме, першу, що КК України є єдиним джерелом кримінального права, слід вказати, що науковці до джерел кримінального права підходять по-різному, і це залежить від того, що саме вкладають дослідники у поняття самого джерела.

Так, ще М.Д. Шаргородський, відзначав, що при всій багатогранності визначення джерел права мова йде про два основні поняття джерел права: а) про зміст права, про силу, яка створює право, і це називають джерелом права в матеріальному сенсі, або загальним поняттям джерела права, і б) про форму, яка надає нормі правового, тобто загальнообов'язкового характеру – формальне чи спеціальне поняття джерела права [347, С.18].

У межах першого підходу до джерел кримінального права, які характеризують матеріальний зміст права, наприклад, З.О. Незнамова, відносить державну владу, правосвідомість, Конституцію, загальновизнані принципи і норми міжнародного права, формальні ж джерела права, які розкривають форму кримінально-правових норм, представлені лише кримінальним законом [320, С.23-25].

Слід погодитися, що відповідно до розуміння джерел права в матеріальному сенсі, у кримінального права є безліч джерел – сама об'єктивна реальність, численні прояви суспільного життя, що вимагають специфічного регулятора. Кримінальний закон в цьому ланцюжку – лише одне з можливих джерел і далеко не головне. Більш того, джерелами кримінального права виступають в такому контексті і законодавчі акти інших галузей права, і судовий прецедент, і норми моралі, і т. д. [138, С.68]. Однак об'єктивація кримінального права, з огляду на його цілі та функції, знаходить відображення в нашій державі в єдиному формальному джерелі – КК України.

Примітно, що на відсутність єдиного формального джерела кримінального права в країнах загального права (де це в принципі є визначальною ознакою правової системи) як на суттєвий недолік, який не дозволяє належним чином забезпечувати інформативну функцію, вказують в американській кримінально-правовій доктрині [211, С. 62; 359, С. 13].

Щодо другої ознаки із специфічних (можемо сказати про змістовну, сутнісну ознаку кримінального закону) в сучасній кримінально-правовій доктрині дедалі частіше наголошується на більш широкому розумінні змісту закону: кримінальний закон містить інформацію про те, які діяння мають ознаки кримінального правопорушення і які заходи впливу можуть застосовуватись до осіб, які вчинили такі діяння [93, С.188], він містить положення, які визначають підстави кримінальної відповідальності та інші кримінально-правові поняття, що забезпечують виконання завдань, що стоять перед КК [106, С.16]; кримінальний закон України, в силу різних обставин, визначає також окремі питання, що не пов'язані із кримінальною протиправністю діяння та кримінальною відповідальністю за його вчинення. Зокрема це: межі чинності та дії кримінального закону України у просторі і в часі; деякі види обставин, що виключають зкримінальну протиправність діяння; примусові заходи виховного і медичного характеру, що не є покаранням, та випадки їх застосування тощо [212], тобто сучасна наука справедливо спростовує традиційну тезу про зміст кримінального закону як закон лише про кримінальне правопорушення та покарання. Формою ж кримінального закону є текст КК як нормативно-правового акта, прийнятого у порядку, встановленому Конституцією України для прийняття законів.

Розкриваючи поняття кримінального закону, не можна оминати увагою той факт, що в самому КК України, а саме в розділі II, використовуються терміни «закон про кримінальну відповідальність», «законодавство України про кримінальну відповідальність», при цьому вказуючи, що останнє становить КК України, який ґрунтується на Конституції України та загальновизнаних принципах і нормах міжнародного права (ч. 1 ст. 3 КК України). Зазначені

терміни є не зовсім вдалим. Як уже зазначалось, по-перше, КК України регулює не лише питання, пов'язані з кримінальною відповідальністю, тому таке словосполучення є не зовсім вдалим, що неодноразово підкреслювалося ученими, а по-друге, використання збірного поняття «законодавство» в цьому контексті взагалі дуже суперечливе. Стосовно останнього в теорії права склалося декілька підходів. Так, одні науковці визначають законодавство лише як систему законів, у тому числі міжнародних договорів, яким Верховна Рада України дала згоду на обов'язковість дії на території України [62, С.32], інші, прихильники широкого підходу – як систему усіх чинних у державі правових актів [64, С. 267; 85, С. 264; 348, С. 41]. На користь широкого розуміння законодавства говорить Конституція України в ст. 9, де вказано, що чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана ВРУ, є частиною національного законодавства, і КСУ, в одному з рішень якого йдеться про те, що термін «законодавство» досить широко використовується у правовій системі в основному у значенні як сукупності законів та інших нормативно-правових актів, які регламентують ту чи іншу сферу суспільних відносин і є джерелами певної галузі права... У законах залежно від важливості і специфіки суспільних відносин, що регулюються, цей термін вживається в різних значеннях: в одних маються на увазі лише закони; в інших, *передусім кодифікованих* (курсив наш. – О.М.), в поняття «законодавство» включаються як закони та інші акти ВРУ, так і акти Президента України, Кабінету Міністрів України, а в деяких випадках – також і нормативно-правові акти центральних органів виконавчої влади [254]. Таким чином, на нашу думку, вживання терміна «законодавство» в ч. 1 ст. 3 КК України є невдалим і використано помилково, тим більше що словосполучення «законодавство України про кримінальну відповідальність» в КК України не застосовується.

Оскільки кодекс є єдиним, внутрішньопов'язаним документом, що включає в себе як перевірені життям, суспільною практикою чинні норми, так і нові правила, обумовлені динамікою соціального життя, нарізаними потребами розвитку суспільства [70, С. 255], доречно не використовувати на його

позначення збірне поняття «законодавство», замінивши його на «закон», адже кодекс і є одним з видів законів. Слід відійти і від поняття «закон про кримінальну відповідальність», замінивши більш вдалою термінологічною сполукою «кримінальний закон».

Виходячи з окремого аналізу понять, які утворюють складений термін, *зрозумілість кримінального закону* можна визначити як *якісну властивість кримінального закону, яка полягає у максимальній наближеності закладеного законодавцем змісту тексту кримінального закону, оформленого за допомогою відповідних засобів юридичної техніки, до внутрішнього інтерпретаційного тексту суб'єктів кримінально-правових відносин, а також тих суб'єктів, які є їх потенційними учасниками.*

Із запропонованої дефініції вбачається, що зрозумілість трактуємо значно ширше, ніж просто мовна доступність тексту для більшості громадян. Зрозумілість в нашому дослідженні виступає певною властивістю, яка характерна для якісного закону. Вищий ступінь зрозумілості – це не коли прочитаний кримінально-правовий припис стає без зусиль *зрозумілий* усіма суб'єктами, це коли, нехай і не без застосування специфічних правил тлумачення кримінального закону, суб'єкти осягають через знакову комунікацію зміст кримінально-правової норми, і цей зміст точно відповідає тому, що заклад законодавець, формулюючи норму, тобто закон стає *зрозумілим*. Тут слід процитувати один вислів в оригіналі: «Закон должен быть понят» не следует подменять другим, а именно: «Закон должен быть понятным» [263, С. 47]. В цьому сенсі дане висловлювання досить чітко відображає наш підхід до зрозумілості.

Оскільки в запропонованому визначенні зрозумілості кримінального закону використовується поняття «внутрішній інтерпретаційний текст» суб'єкта, на якого поширюється кримінально-правова норма, не можна оминати увагою той процес, внаслідок якого утворюється даний текст, а саме мова йде про тлумачення кримінального закону, вірніше про його складову – з'ясування. Зрозуміти правову норму – значить з'ясувати істинний її зміст. Звідси виникає

питання істинності змісту. З одного боку об'єктивність норми відображена в її тексті, тобто законодавець за допомогою мовних засобів передає свою волю. Об'єктивною, істинною норма буде тоді, коли слова, їх організація в реченнях точно передає її зміст. З іншого – в результаті тлумачення норми суб'єктами сприйняття і розуміння тексту результат з'ясування (внутрішній інтерпретаційний текст) максимально наближений до змісту норми.

Звідси випливає висновок, що для досягнення якісної властивості – зрозумілості кримінального закону, з одного боку, слід враховувати принципи, правила, прийоми, засоби законодавчої техніки кримінального закону, дотримання яких забезпечує відповідну передачу інформації, з іншого – слід зважати на правила, прийоми, способи тлумачення (з'ясування) тексту кримінального закону, зважаючи на специфіку суб'єктів, на яких поширюється кримінально-правова норма, з тим щоб результат їх тлумачення був максимально відповідний закладеному смислу.

На наш погляд, справедливою є думка, І.Ю. Настасяк, яка характеризує з'ясування у двох аспектах: як внутрішній процес мислення, здійснюваний суб'єктом за допомогою певних способів тлумачення і спрямований на пізнання та розкриття волі законодавця, вираженої в нормі права, і як певний результат з'ясування, до якого приходить суб'єкт тлумачення в процесі пізнання змісту норми права [185, С.63]. Саме такий підхід акцентує увагу на тому, що в будь-якому випадку при з'ясуванні суб'єкт користується також відповідними способами тлумачення, незважаючи на ціль з'ясування – пізнання для себе. Очевидно, що способи, правила тлумачення кримінального закону є специфічними, а їх знання є однією з можливостей для досягнення зрозумілості кримінального закону. Крім того, вказівка на результат – внутрішній інтерпретаційний текст – не повністю відповідає змісту кримінально-правової норми, письмового оформленого за допомогою засобів юридичної техніки, а об'єктивно максимально наближається до закладеного змісту. Отже, з'ясування – самостійний процес пізнання у процесі тлумачення, який використовується для розуміння змісту норми.

Процес з'ясування, пізнання чогось завжди починається зі сприйняття, у нашому випадку зі сприйняття правової інформації, правового тексту. Зважаючи на те, що кримінальний закон поширюється на усіх суб'єктів, незалежно від їх знань, вмінь, обізнаності, кругозору, слід вказати на значимість правил легкого сприйняття текстової інформації.

Предметом тлумачення (з'ясування) виступає об'єктивоване у нормі права прагнення законодавця. В принципі, якщо законодавцю вдалося адекватно виразити у приписі свою волю, з'ясування кримінально-правової норми зводиться до уміння читати і розуміти людську мову. Свого часу на це вказував ще Є.В. Васьковський [28, С. 4]. Однак, зважаючи в цілому на складний характер мови, природну багатозначність смислів, виражених в словах, неврахування правил законодавчої техніки законодавцем, загалом тлумачення закону – набагато складніший процес, вимагає врахування своїх знань, життєвого досвіду, мету тлумачення тощо. Недарма говорять про мистецтво тлумачення.

У нашому дослідженні зупиняємося лише на з'ясуванні як елементів тлумачення, первинної сходинки тлумачення. З'ясування у контексті нашого дослідження набуває рис так званого «буденного рівня тлумачення», адже критерієм зрозумілості є максимальна наближеність результату з'ясування всіма суб'єктами, на яких поширюється кримінальний закон, змісту норми, яка пізнається, вираженої письмовою мовою. Не йдеться про визначення таких цілей інтерпретатором як розтлумачити «темні місця» закону, які виникли внаслідок недоліків формулювання, розширити або ж звужити його зміст, роз'яснити закон іншим, застосувати норму у практичній ситуації, ціль буденного з'ясування – правильно, адекватно зрозуміти зміст, закладений у словесне формулювання, *знати* кримінально-правові приписи, щоб не порушувати закон, *знати*, які кримінально-правові наслідки чекають його в разі її порушення. При буденному з'ясуванні слід враховувати специфіку суб'єктів, адже вони є носіями найрізноманітніших особистісних характеристик, певної ідеології, моральних якостей тощо.

За визначенням І.Ю. Настасяк результатом з'ясування норми права слід вважати «висновки суб'єкта тлумачення норми права, отримані за допомогою всієї сукупності способів тлумачення, адекватні дійсному змісту норми права та такі, що відповідають критеріям істинності й правильності результату тлумачення» [185, С.84]. Учена права в тому, що критеріями істинності й правильності результату з'ясування дійсного змісту правових норм є не правосвідомість, не політика держави, не сам закон, як вказують деякі теоретики (П.С. Елькінд, П.О. Недбайло), а загальнолюдська практика. Мовна практика є частиною загальнолюдської практики. Погоджуємося з ученою, яка стверджує: «критерієм аправильності вибору значення слів слід вважати норми і правила відповідної мови. Норми мови є результатом не лише мовної практики, а й людської практики загалом, опосередкованою мовою. Застосування правил мови як критерію правильності розуміння змісту слів, термінів, виразів є опосередкованим використанням критерію людської практики» [185, С.87]. Будь-хто, хто пізнає кримінально-правову норму, з'ясовує її суть, користуючись правилами, прийомами тлумачення, визначеними герменевтикою, але здебільшого вони тяжіють до філологічної герменевтики.

Запропонований нами погляд на поняття зрозумілості кримінального закону також дає підстави для роздумів про розмежування понять «герменевтика кримінального закону», «змістовна еквівалентність тексту кримінального закону», «адекватність мови закону», які зустрічаються в юридичній літературі і є певним чином дотичними до аналізованого поняття.

Герменевтику кримінального закону З.А. Загинеї розглядає як конкретно-науковий метод в кримінальному праві, на думку дослідниці, її «слід розглядати як сукупність її елементів (розуміння та тлумачення), що поділяється на види (текстуальну та контекстну), переслідує мету встановлення нормативного змісту кримінального закону, об'єктом якої є текст та контекст, а предметом – текст кримінального закону» [67, С.42]. Інша дослідниця герменевтики кримінального закону, як окремого відгалуження юридичної герменевтики, О.В. Пичова, вказує наступну дефініцію: «наука про розуміння, тлумачення, застосування смислу

законодавчого тексту, що визначає семантичні прийоми його формулювання і сприйняття» [248, С.31].

Незважаючи на те, з якої позиції підходити до герменевтики кримінального закону – як до мистецтва тлумачення кримінального закону, теорії інтерпретації та розуміння тексту кримінального закону, науки, наукового методу в кримінальному праві, безсумнівним є те, що герменевтика наділена тим інструментарієм, який допомагає визначити, зрозумілим є текст кримінального закону чи незрозумілим, тобто прийоми, способи, правила інтерпретації тексту кримінального закону виступають своєрідним індикатором зрозумілості як властивості тексту кримінального закону. Крім цього, герменевтика допомагає визначити похибки і прогалини законодавця, який допустив помилки при формулюванні кримінально-правових норм, а відтак і можливості їх виправити з тим, щоб текст кримінального закону став зрозумілим вже суб'єктам правозастосування через такі способи тлумачення як логічний, системний, історичний.

«Змістовна еквівалентність нормативно-правового акта», «адекватність мови закону» – поняття, котрі є схожим на досліджуване «зрозумілість кримінального закону». Змістовну еквівалентність нормативно-правового акта досліджувала в теорії права М.А. Костенко, яка визначає її як «таке відношення між двома і більше об'єктами, при якому нормативний зміст тексту-першоджерела нормативно-правового акта і його перетвореної моделі тотожні в межах нормативного простору» [110, С.6]. На наш погляд, змістовна еквівалентність – це також властивість тексту кримінального закону, характеризує якісний закон. Тотожність смислів, або максимальна наближеність (як ми визначаємо) тексту законодавця до інтерпретаційного тексту суб'єкта – те спільне, що об'єднує використовувані терміни. Через термін еквівалентність (еквівалентний – рівнозначний, рівновартий, рівноцінний, цілком такий, достоту такий; щодо величини – однаковий, тотожний; щодо значення слова – синонімічний) [80, С.103] можна також розкрити сутність зрозумілості. Втім, «еквівалентність» – термін, який частіше використовується в логіці, фізиці,

математиці, і тому для ототожнення смислів, на наш погляд, більш доречним є «однаковість», «наближеність».

Крім того, у понятті зрозумілості кримінального закону вказуються, крім об'єкта пізнання – текст, на суб'єктивні ознаки – законодавця та суб'єкта-інтерпретатора, у запропонованому ж М.А. Костенко понятті еквівалентності нормативно-правового акта акцентується на ототожненні змісту об'єктів – нормативно-правового акта і його перетвореної моделі. Конкретизація у нашому понятті суб'єктів, які формують текст і які його інтерпретують, дозволяє проаналізувати еквівалентність змісту оформленого припису із законодавчою волею, яку прагнув закласти законодавець, виявити можливі недоліки на цьому етапі, а також еквівалентність змісту оформленого припису з внутрішнім змістом сприймаючого суб'єкта, і також виявити і виправити можливі прогалини на цьому етапі. Тому в цьому сенсі зрозумілість є більш ширшим поняттям і динамічним, ніж еквівалентність.

Адекватність мови закону як «властивість відповідності реально властивих мові закону характеристик тим вимогам, які є істотними і необхідними умовами оптимального зв'язку цієї мови з будь-яким іншим об'єктом, явищем або процесом», – так визначає синонімічне до поняття еквівалентності поняття адекватності І.Б. Тарасевич у своїй дисертації [303, С.22]. Дане поняття науковець розглядає досить широко – автор порівнює відповідність мови закону з такими об'єктами, явищами, процесами як масова свідомість, право, функції, відповідно виділяючи критерії культурної адекватності закону, критерії техніко-юридичної адекватності та критерії функціональної адекватності мови закону. Звичайно, що в такому аспекті зрозумілість є вужчим поняттям, адже нами звертається увага на адекватність вираження волі законодавця в тексті кримінального закону і адекватність продукту тлумачення сприймаючими суб'єктами цього тексту. Поза увагою залишається відповідність мови закону його функціональному призначенню.

Слід звернути увагу на зроблені І.Б. Тарасевичем висновки, які є важливими для нашого дослідження: по-перше, можливість розуміння мови

закону в публічно-правовій сфері в значній мірі залежить від культурної адекватності тієї мови, якою він викладений: якщо мова виявляється неадекватною, то сама можливість свідомого вольового вибору на користь відповідної норми ставиться під сумнів [303, С.63]; по-друге, техніко-юридична неадекватність мови закону, як і його культурна неадекватність, виступає фактором, що перешкоджає точному розумінню суті нормативних вимог [303, С.66], по-третє, культурна і техніко-юридична адекватність мови закону мають набагато більше значення для ефективного публічно-правового регулювання порівняно з функціональною [303, С.70]. Тобто, в розумінні публічно-правових норм їх адресатами автор великого значення надає культурним і техніко-юридичним критеріям адекватності закону, в цьому ми повністю погоджуємося з автором.

Порівнявши поняття герменевтики кримінального закону, адекватності, еквівалентності закону зі зрозумілістю кримінального закону, можемо констатувати те, що вони в певній мірі є суміжними, хоча про їх ідентичність, звичайно, мова не йде.

Запропонована дефініція зрозумілості кримінального закону, дає підстави для наступних подальших висновків.

По-перше, оскільки розуміння як елемент герменевтики нерозривно пов'язано з елементом тлумачення, про зрозумілість тексту можемо говорити тоді, коли досягається максимальна наближеність (або повне співпадіння) змісту тексту, закладеного адресантом, із смислом результату розуміння – певним внутрішнім інтерпретаційним текстом адресата.

З огляду на специфіку суб'єктів, на яких поширюється кримінальний закон, специфічною є герменевтика кримінального закону, в якій вагоме місце займають лінгвістичні правила тлумачення, небажаність поширювального і обмежувального тлумачення.

По-друге, для адекватної передачі волі законодавця у зміст кримінально-правових норм, який виражається через зовнішню форму – текст, використовуються специфічні засоби законодавчої техніки, за допомогою яких

будується текст кримінального закону. Серед них чільне місце посідають зовнішні засоби – мовні засоби.

Оскільки внутрішній текст інтерпретатора повинен максимально співпадати зі змістом тексту, закладеним законодавцем, то для відповідного адекватного зворотнього перекладу тексту, який пізнаватиме широке коло суб'єктів, важливого значення набуває суворе дотримання специфічних правил законодавчої техніки кримінального закону, які є ключем до його зрозумілості і лежать в загальноприйнятій людській мовній практиці.

По-третє, зрозумілість тексту тісно пов'язана з першим етапом розуміння – сприйняттям тексту, ефективність якого у свою чергу залежить як від змістовної, так і формально-структурної організації тексту кримінального закону.

По-четверте, розуміння залежить від соціального досвіду суб'єкта, тому розуміння тексту закону виключно усіма суб'єктами є недосяжною метою. В цьому аспекті великого значення набуває правове виховання, правова культура населення.

У цьому контексті також слід підкреслити, що розглядувана властивість є динамічною, оскільки зрозумілість є результатом розуміння безлічі людей. Тому критерії сприйняття тексту, зрозумілості кримінального закону мають бути орієнтовані на «середньо розумну людину».

По-п'яте, врахування широкого кола адресатів кримінального закону, зумовлює необхідність підвищення рівня демократизації мови закону за рахунок лексики, синтаксису, окреслення меж допустимості спрощення мови кримінального закону, меж її доступності.

Висновки до другого розділу

Для максимально ефективного результату кримінально-правового впливу в його широкому розумінні, забезпеченні виконання його виховної, каральної функції, а особливо загальнопревентивної, слід забезпечити зрозумілість кримінально-правих норм, адже первинним елементом у механізмі кримінально-правового впливу виступає інформаційно-правовий, за допомогою якого

відбувається формування правосвідомості, правової культури усього населення, а не лише осіб, схильних до вчинення правопорушень.

Одна з незаперечних умов ефективності правової норми – це її якість, критерії якої лежать як в загальносоціальній площині, так і в юридичній. Якісні властивості загальносоціального характеру (внутрішні властивості) обумовлюють зміст кримінального закону. Концептами їх відображення є соціальна справедливість, акцентування на людській особистості, відповідність кримінального закону моральним засадам, культурним, духовним цінностям суспільства та об'єктивним тенденціям суспільного розвитку. Водночас загальносоціальні змістовні ознаки реалізуються лише через такі фундаментальні спеціально-юридичні властивості кримінального закону як конституційність, вища юридична сила, правова визначеність та властивості прикладного характеру (техніко-юридичні).

Зрозумілість належить до якісних спеціально-юридичних властивостей кримінального закону, з одного боку, впливає із такої фундаментальної властивості кримінального закону як правова визначеність, а з іншого – відносимо її до техніко-юридичних (прикладних) властивостей кримінального закону, оскільки через структурно-логічне, мовно-стилістичне оформлення кримінального закону він набуває такої властивості як його зрозумілість.

До поняття зрозумілості в науці і практиці, зокрема міжнародній, звертаються з різних позицій, акцентуючи увагу на наступному.

По-перше, зрозумілість розглядають як складову принципу правової визначеності, який у свою чергу є елементом принципу верховенства права. ЄСПЛ говорить про зрозумілий, точний, чіткий закон в контексті тлумачення «передбачуваності закону», терміна, який вживається в КЗПЛ. Суд наголошує, що ступінь вияву цих характеристик залежить від важливості і сфери регулювання закону, звідси акцентується увага на їх обов'язковості для кримінального закону.

По-друге, зрозумілість розглядається в межах проблем юридичної техніки по-різному: як засіб досягнення принципів словесної організації нормативно-

правових актів, як одна з вимог до мови закону, як одне з правил формулювань нормативних приписів, як критерій для оцінки якісних характеристик нормативно-правових актів. Але всі ці доктринальні підходи тяжіють до проблем вивчення мови як одного із засобів юридичної техніки.

По-третє, поняття зрозумілості зводиться до необхідної якісної властивості закону, оскільки сукупність відповідних засобів, способів, правил юридичної техніки, може адекватно виразити волю законодавця, робить закон зрозумілим, а отже і ефективним способом правового регулювання суспільних відносин.

Зрозумілість як властивість закону зумовила необхідність аналізу суміжної категорії розуміння з точки зору філософії, юридичної герменевтики, психології, психолінгвістики, який переконав у тому, що розуміння завжди тісно пов'язане не лише з об'єктивною інформацією, й з суб'єктивним фактором, оскільки розуміння тексту залежить від соціального досвіду, знань людини. Тому для ефективної дії кримінального закону, законодавець повинен прагнути до створення тексту, розуміння якого адресатом, враховуючи суб'єктивний аспект, а також особливості рідної культурної традиції, призводить до якнайточнішого співпадіння з думкою адресанта комунікації (текст КК, який виражає іншого адресанта – безпосередньо кримінальне право). Ланцюг даної комунікації (право – закон – людина) не повинен перериватися чи викривлюватися і цьому сприяють засоби юридичної техніки.

На основі аналізу окремих термінів, що утворюють терміносполуку «зрозумілість кримінального закону», а також суміжних понять, сформульована наступна дефініція: зрозумілість кримінального закону – це якісна властивість кримінального закону, яка полягає у максимальній наближеності закладеного законодавцем змісту тексту кримінального закону, оформленого за допомогою відповідних засобів юридичної техніки, до внутрішнього інтерпретаційного тексту суб'єктів кримінально-правових відносин, а також тих суб'єктів, які є їх потенційними учасниками.

РОЗДІЛ 3

ЗАСОБИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗРОЗУМІЛОСТІ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНУ

3.1. Засоби зовнішньої законодавчої техніки як інструмент формування зрозумілого кримінального закону

Для досягнення максимальної відповідності результату інтерпретації суб'єктів змісту кримінально-правової норми, законодавець насамперед повинен максимально правильно і точно оформити свої прагнення. Невдале втілення законодавчої волі відразу порушує знак рівності між змістом і формою, нормативний припис не відповідатиме закладеному змісту, тому результат інтерпретації такого тексту теж не відповідає об'єктивному змісту. Намагання усунути цю невідповідність шляхом додаткового тлумачення різними суб'єктами призводить до різноманітності результатів інтерпретації, відповідно про максимальну наближеність внутрішнього інтерпретаційного тексту суб'єктів із дійсним змістом кримінально-правової норми мова взагалі не може йти.

Крім зазначеного, зауважимо, що в Україні відсутнє офіційне нормативне (автентичне або делеговане (легальне)) тлумачення кримінального закону, що дало б можливість встановити реальний зміст його положень, усунути перекоси або двоякість розуміння, якщо неточно сформульована норма.

До змін, внесених Законом № 1401-VIII від 02.06.2016, згідно із п. 2 ст. 150 Конституції України правом легального (як підвиду нормативного офіційного) тлумачення законів, у тому числі кримінальних, був наділений виключно КСУ. На сьогодні це положення скасовано. Разом з тим, відповідно до ст. 151-1, доповненої Конституцію України вищевказаним законом, КСУ вирішує питання про відповідність Конституції України (конституційність) закону України за конституційною скаргою особи, яка вважає, що застосований в остаточному судовому рішенні в її справі ЗУ суперечить Конституції України. Конституційна скарга може бути подана в разі, якщо всі інші національні засоби юридичного захисту вичерпано [105]. Тобто, зазначеним законом знято повноваження з КСУ

здійснювати легальне тлумачення законів, в тому числі кримінального, натомість залишається в його повноваженнях вирішувати питання щодо неконституційності положень кримінального закону. При цьому ні в Конституції України, ні в ЗУ «Про судоустрій і статус судів» [242] не визначено органи, уповноважені здійснювати нормативне легальне тлумачення законів.

На наш погляд, такий стан речей слід усунути, визначити в Конституції України чи ЗУ «Про судоустрій і статус судів» уповноваженого суб'єкта щодо офіційного нормативного тлумачення законів, в тому числі кримінального.

Про необхідність і важливість нормативного тлумачення говорять як науковці [65, С. 49-50; 81, С.5; 114, С. 91], так і практики [264], що досліджують дане питання, і які вважають, що воно покликане забезпечити не лише однакове розуміння кримінально-правових норм, але й удосконалити практику застосування. Так, Я. Романюк, экс-голова ВС зауважив, що «тлумачення норми права є одночасно і правом, і обов'язком кожного судді під час здійснення правосуддя» [264]. Крім того, він підкреслив, що з метою гарантування стабільності правопорядку в державі, забезпечення принципу правової визначеності логічно, що право офіційно тлумачити закони має перейти до повноважень найвищого судового органу. У зв'язку з цим переосмислення ролі ВС та загалом судової практики в сучасних умовах є очевидним, необхідним та таким, що сприятиме розвитку громадянського суспільства й визнанню України дійсно правовою державою [264].

Отже, з огляду на відсутність нормативного офіційного тлумачення ще більш важливим стає питання правильного, точного оформлення кримінально-правового припису за допомогою засобів законодавчої техніки, це стає головним і визначальним завданням законодавця. Вірне використання засобів законодавчої техніки кримінального закону є ключем для з'ясування дійсного змісту кримінально-правових приписів, вони стають зрозумілими суб'єктам пізнання. Філігранно оформлена кримінально-правова норма є своєрідним склом між її змістом і результатом інтерпретації.

В арсеналі законодавця існують вироблені наукою і практикою засоби законодавчої (юридичної, правотворчої) техніки кримінального закону. Не вдаючись до розмежування термінології (часто використовуються як синоніми терміни юридична, законодавча, правотворча техніка), зазначимо, що законодавчу техніку в теорії права розуміють в широкому та вузькому значенні: в широкому – як сукупність юридичних засобів, прийомів і правил підготовки, розробки, оформлення, опублікування і систематизації нормативно-правових актів [64, С. 328; 85, С. 378], у вузькому – як систему засобів, правил і прийомів підготовки компетентними органами юридичних актів [281, С.510]. У контексті нашого дослідження використовуємо саме останній підхід, адже за широкого підходу законодавча техніка тяжіє до правотворчості, законодавчого процесу, оскільки включає такі елементи як висунення законодавчої ініціативи, обговорення, прийняття, опублікування, проведення експертиз, систематизацію нормативного акта. За вузького підходу законодавча техніка пов'язується з власне технічною побудовою, з безпосереднім оформленням норм права з використанням задля цього процесу відповідних засобів. Даний підхід акцентує увагу власне на технічних питаннях – стилю, мови, логіки, структури нормативно-правового акта, а інший – на організаційно-процедурних питаннях. На наш погляд, досить вдале визначення надав Я.В. Семенов, який безпосередньо законодавчу техніку кримінального закону характеризував так: «Законодавча техніка – це система історично сформованих, заснованих на досягненнях теорії права і перевірених практикою нормотворчості правил, прийомів і засобів, що застосовуються державними органами в процесі побудови кодексів, окремих законів, статей і їх елементів, з метою подальшого удосконалення їх форми» [272, С.14]. Удосконалення форми кримінального закону за допомогою засобів юридичної техніки для того, щоб він став зрозумілішим – це також одне із завдань нашого дослідження.

Слід підкреслити, що на відміну від теорії права, в науці кримінального права якраз домінує саме такий підхід до розуміння законодавчої техніки кримінального закону [52, С. 94-98; 79, С. 94; 200]. Втім, представники

кримінального права, до речі, як і теоретики, по-різному визначають її засоби, правила, прийоми, методи тощо, тобто компоненти, які задіяні в побудові й удосконаленні форми кримінального закону.

Так, на думку Я.В. Семенова техніка кримінального законодавства складається з трьох групи правил: правил побудови закону взагалі, правил побудови диспозицій і санкцій, правил мови, стилю і термінології [272, С.18].

До числа засобів юридичної техніки І.М. Бокова включає: 1) засоби юридичного вираження волі законодавця: а) нормативну побудову, б) системну побудову, в) галузеву типізацію; 2) засоби словесно-документального викладу тексту документа: а) реквізити, б) структурну побудову, в) юридичну термінологію, г) стиль. До числа прийомів юридичної техніки слід відносити: юридичний аналіз; логічну концентрацію; юридичну конструкцію [22, С.11]. Крім того, учена досліджує примітки як один з прийомів юридичної техніки, хоча в представленому узагальненні засобів і прийомів про них не йдеться.

Професор К.К. Панько в своїй дисертації на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук підкреслював двоїстий характер технічних засобів: засоби системи і засоби мови, який обумовлює і подвійність законодавчої форми: з одного боку, можна вести мову про структурну (композиційну), а з іншого, – про мовну форму [200, С.21]. При цьому учений підкреслював множинність елементів технічних засобів системи, які називаються правилами, прийомами, способами. Засоби мови також мають різні форми відображення: терміни, поняття, дефініції, визначення та інші лінгвістичні правила законодавчої техніки [200, С.25]. Проте начебто чіткий розподіл засобів юридичної техніки кримінального закону на дві групи: системні і мовні, не дає змоги зрозуміти, до якої класифікаційної групи належать проаналізовані ним такі категорії як юридичні конструкції, примітки, презумпції, фікції в кримінальному праві, адже автор їх відносить саме до засобів законодавчої техніки кримінального закону.

На противагу вказаному вченому, на зовнішню законодавчу техніку і внутрішню законодавчу техніку поділяє усі компоненти законодавчої техніки

кримінального законодавства А.В. Іванчин. Притому цілком виваженим є досить чіткий розподіл на первинні компоненти юридичної техніки кримінального закону: засоби, які є нематеріальними інструментами законодавця (наприклад, юридичні конструкції); прийоми, які є дієвими способами побудови нормативних приписів в тому числі за допомогою використання певного засобу юридичної техніки (наприклад, прийом використання приміток, дефініцій), і похідні компоненти юридичної техніки – правила, які регулюють застосування засобів і прийомів (наприклад, правила побудови дефініцій – у визначенні фіксувати суттєві, яке мають правове значення ознаки, уникати «порочного кола») [79, С.43-44]. Вказуючи на великий масив цих первинних і похідних компонентів юридичної техніки кримінального закону, автор об'єднує їх у дещо крупніші одиниці – методики (наприклад, методики побудови диспозицій, санкцій). Усі компоненти юридичної техніки кримінального закону законодавець використовує комплексно, вони становлять собою систему, а вже підсистемами є внутрішня і зовнішня законодавча техніка, про що зазначалося вище.

На наш погляд, автору запропонованою стрункою системою складових юридичної техніки кримінального закону вдалося визначити предмет досліджуваної техніки, адже, як можна переконатися, різні компоненти законодавчої техніки мають різну природу, підкоряються самостійним законам. Так, через те, що одні вчені розглядають юридичну конструкцію як технічний прийом, а інші – як технічних засіб, в теорії спостерігаються істотні суперечності щодо її поняття і механізму роботи.

Слід зазначити, що саме компоненти зовнішньої законодавчої техніки є тим інструментом, що визначають, буде закон зрозумілим чи ні. Так, сама по собі дефініція, юридична конструкція тощо як компоненти внутрішньої законодавчої техніки є лише певними абстрактними моделями, які є своєрідним орієнтиром для наповнення їх змістом, а от конкретним інструментарієм, за допомогою якого втілюється цей зміст у форму, через яку положення доводиться до суб'єкта, є компоненти зовнішньої законодавчої техніки, передусім мова. Усі інші компоненти законодавчої техніки неможливі без мовного оформлення.

Мова – це те явище, яке безпосередньо чуттєво сприймається, є формою вираження мислення, тому зрозумілість кримінального закону як його якісна властивість, проявляється в належному мовному оформленні кримінального закону.

Крім того, до компонентів зовнішньої законодавчої техніки слід віднести структурну організацію кримінального закону. Ці питання не можна віднести до мовних, незважаючи на те, що синтаксис вивчає побудову, організацію мовних компонентів. Однак, якщо синтаксис встановлює правила впорядкування безпосередньо мовних структур – словосполучень, речень, складного синтаксичного цілого (тексту), то правила розміщення правового матеріалу в кримінальному законі є специфічними, підкорюються іншим вимогам, тому структурну організацію кримінального закону слід віднести до окремого блоку зовнішньої законодавчої техніки кримінального закону. А.В. Іванчин навіть виділяє окремі методики – структуризації кримінального закону і розміщення кримінально-правового матеріалу [79, С.132]. На наш погляд, структурна організація кримінального закону охоплює і правила розміщення правового матеріалу.

Мова кримінального закону – першооснова законотворчості, яка може бути представлена цілісним організмом, від поєднання і взаємозв'язку частин якого залежить здатність закону адекватно виражати законодавчу волю, бути зрозумілим, а значить дієвим і ефективним.

Ще юридичній науці Давнього Риму відомий принцип «*Uti lingua nuncupasset, ita jus esto*» – «те що мовою назване, буде правом». Тобто, щоб стати правилом поведінки, зобов'язанням, воля законодавця має знайти зовнішнє вираження через мову. Про це писав свого часу М.С. Таганцев: «Думка, запропонована законодавцем, яка не знайшла вираження в тексті закону, не утворює закону: що не виражено, те не може бути і з'ясовано» [301, С. 91].

Мову закону як одну із складових законодавчої техніки визнають усі теоретики. Проте зазвичай в контексті розгляду цього компонента в літературі не йдеться про поділ на засоби, прийоми, правила. Частіше в межах дослідження

законодавчої техніки, вказуються загальні мовні вимоги до тексту нормативно-правового акта, розглядають особливості законодавчого стилю.

Що стосується кримінального закону, склалася досить парадоксальна ситуація – однозначно визнаючи проблеми мовного оформлення кримінального закону, адже майже в кожному монографічному дослідженні як Загальної, так і Особливої частини КК можна знайти частину, присвячену термінології, синтаксичним конструкціям, інтерпретації понять кримінального закону, спеціального дослідження проблемам мови кримінального закону як цілісної системи не присвячувалося. В окремих розділах йдеться здебільшого знову ж про термінологію, дефініції, поняття, стиль кримінального закону.

Слід сказати, що мовне оформлення кримінального закону є тим критерієм, який визначає досліджувану якісну властивість – зрозумілість. Як справедливо зауважує Т.В. Губаєва: «На жаль, безпосередньо мовні фактори розуміння недооцінюються законодавцем, хоча і враховані в самому загальному вигляді у вимогах точності й визначеності формулювань, логічної послідовності і компактності викладу думки законодавця» [48, С.73]. Професор Є.Л. Стрельцов наголошує, що кримінально-правова охорона буде реальною тоді, коли вона буде викладена зрозумілою мовою з урахуванням основних правил конструювання правових норм, які встановлені в державі [299, С. 18]. Зважаючи на те, що мова – досить складний феномен, то лише врахування загальних правил до законодавчого стилю в цілому недостатньо, слід дотримуватися відповідних правил на кожному з таких рівнів – лексичному, морфологічному, синтаксичному. Дотримання таких правил стає своєрідним індикатором зрозумілості кримінального закону.

Спершу зупинимося на загальнолінгвістичних вимогах до мови кримінального закону і їх впливові на його зрозумілість.

Як уже зазначалося на попередніх сторінках дисертації (підрозділи 2.1, 2.3), зрозумілість кримінального закону не є безпосередньо вимогою, це якісна характеристика, можна сказати – певна ціль, до якої має прагнути законодавець, будуючи ту чи іншу кримінально-правову норму. Тому виникає питання про

співвідношення її з загальнолінгвістичними вимогами до кримінального закону. На наш погляд, у своїй сукупності всі вимоги до тексту кримінального закону мають бути спрямовані на таку його побудову, щоб він в процесі його з'ясування ставав зрозумілий сприймаючим його суб'єктам, і продукт цього розуміння не суперечив волі законодавця.

У науці кримінального права здебільшого вказують на такі загальні вимоги до тексту кримінального закону: повнота, простота, доступність, чіткість, точність, ясність, стислість.

Ще за радянських часів в окремих підручниках з кримінального права автори приділяли увагу оформленню кримінального закону, визначали загальні вимоги формулювання кримінально-правових норм.

Так, М.Д. Шаргородський у своєму фундаментальному дослідженні кримінального закону серед правил складання статей КК, велику увагу приділяв правилам, пов'язаним саме з його мовою. Учений наголошував, що формулювання повинні бути повними, вони не повинні залишати невирішені питання, які по смислу закону повинні бути ним охоплені; формулювання мають бути чіткими і ясними, не повинні давати привід для різного їх розуміння, а тим більше розуміння, що суперечить волі законодавця; формулювання повинні бути простими і такими, що легко розуміються [347, С.102-103]. Притому він піддав критиці ряд статей, що не відповідають вимогам простоти, чіткості і ясності кримінального закону. Як бачимо, на зрозумілість як загальну вимогу до побудови кримінального закону він не вказує, за його логікою, це характеристика, яка визначається дотриманням усіх зазначених вимог у сукупності.

Професор М.І. Ковальов у главі IV «Проблеми удосконалення техніки кримінального законодавства» курсу лекцій з кримінального права сформулював такі правила формулювання норм кримінального права: а) окремі статті закону повинні бути викладені гранично стисло; б) зміст закону має описуватися по можливості простими реченнями, зміст, укладений в них, в силу доступності та категоричності «врізається» в пам'ять читача набагато міцніше, ніж зміст

складного речення; в) законодавець повинен прагнути до того, щоб його воля була виражена правильно, чітко і недвозначно; г) у тексті закону слід уникати повторень, порівнянь, само собою зрозумілих положень; д) виклад статей закону має бути однаковим, відповідати правилам лексики і граматики. Слід уникати усталених шаблонів і мовних зворотів, хоча і поширених, але граматично невірних [292, С.218-222]. Крім того, визначаючи технічні принципи побудови диспозицій і санкцій, серед інших він називає принцип стислості, простоти, послідовності викладу. Розкриваючи цей принцип, автор наголошує на типові помилки в кримінальному законі, які порушують даний принцип: двозначність, темнота, громіздкість, які впливають на розуміння того, що хотів сказати законодавець [292, С.103-104]. Отже, і цей науковець вважає, що дотримання вимог має бути спрямоване насамперед на зрозумілість кримінального закону.

Серед сучасних досліджень кримінального закону також звертається увага на загальні вимоги.

Як на найважливішому правилі загальнолінгвістичного характеру – створення оптимального тексту для найкращого сприйняття адресатом виражених мовними засобами правових норм наголошувала М. Б. Кострова [112, С.39]. Доповнимо її тезу – не лише для найкращого сприйняття, але й подальшого з'ясування його адресатом. Притому вчена підкреслила, що це правило є найбільш загальним і надалі конкретизується в безпосередньо термінологічних, синтаксичних і стилістичних правилах. До загальнолінгвістичних правил-принципів також учена відносить: принцип засвоюваності (текст закону повинен максимально легко піддаватися з'ясуванню будь-яким адресатом), принцип ясності тексту (повинні виключатися багатозначність і нелогічні зв'язки між їх складовими), принцип економії тексту (текст повинен характеризуватися оптимальним обсягом, виключати як недомовки, так і лексичну надмірність (але не за рахунок його ясності)), принцип виразності (мовні засоби повинні бути адекватні методу правового регулювання), принципи когезії і когеренції (вимоги відповідно формальної і змістовної зв'язності речень в межах абзацу або іншого структурного елемента

правового тексту (частини, статті і т.д.)), дотримання в нормативному тексті граматичних правил [112, С. 39]. Дослідниця виводить загальнолінгвістичні вимоги, правила в ранг принципів, виходить, якщо названі положення визнавати як основоположні ідеї, засади, то порушення їх призведе до суттєвого зниження якості тексту кримінального закону. І з цим неможливо не погодитися. Перераховані положення вказують на те, що вона також, як і більшість науковців називає загальними вимогами простоту, ясність, стислість, структурованість. Дещо специфічною видається вказівка на дотримання граматичних правил, адже це безсумнівна вимога, яка ставиться до будь-якого тексту, незалежно від стильової приналежності, вказує на культуру письмового дискурсу.

Наступні головні вимоги до закону як документа визначає дослідник кримінального закону О.К. Романов: 1) своєчасність; 2) стислість; 3) достовірність; 4) наочність (зрозумілість); 5) визначеність тривалості дії даного припису в дії; 6) наявність механізму реалізації пропонованих приписів [263, С. 39]. На перший погляд, не зовсім ясно, чому зрозумілість автор використовує як синонім до такої вимоги як наочність, однак звернення до енциклопедичних видань дає змогу виявити не загальноприйняте значення наочності – це властивість, яка виражає ступінь доступності і зрозумілості психічних образів об'єктів пізнання для пізнаючого суб'єкта [265]. Тому на наочність в іншому значенні – як зрозумілість та доступність, вказував учений поміж інших вимог до закону.

Дослідниця Н.Л. Радаєва у своєму дисертаційному дослідженні «Лінгвістичні основи тлумачення кримінального закону і кваліфікації злочинів» до загальних вимог до законодавчого стилю віднесла наступні: зв'язність і послідовність; експресивна нейтральність; точність і ясність викладення правового матеріалу (причому як стилістично нейтральні синоніми використовує слова «ясність» і «зрозумілість»); компактність, лаконічність, економічність використання мовних засобів [249, С.62-66]. Крім того, учена виокремила спеціально-юридичні вимоги, яким повинен відповідати законодавчий текст: мовна стандартизованість, формалізованість, динамічність приписів [249, С.66].

Серед мовних правил А.В. Іванчин як на найважливіші вимоги вказує на точність і ясність мови кримінального закону, підкреслюючи, що особливу значущість вимоги визначеності, ясності, недвозначності правових норм і їх узгодженості в системі загального правового регулювання набувають стосовно до кримінального законодавства, що є за своєю правовою природою крайнім (винятковим) засобом, за допомогою якого держава реагує на факти протиправної поведінки в цілях охорони суспільних відносин [79, С.143-144].

Українська дослідниця З.А. Тростюк (Загинеї), яка на монографічному рівні дослідила понятійний апарат Особливої частини КК України, окреслила систему вимог до понятійного апарату Особливої частини КК України: 1) офіційний характер, 2) чіткість, 3) зрозумілість, 4) єдність термінології, 5) стислість [311, С.45]. Звичайно, зазначені вимоги стосуються понять КК, однак позитивним є об'єднання науковицею певного суміжного переліку одним терміном, завдяки чому вдалося уникнути змістовної повторюваності, ілюстрованої в роботах інших науковців, адже синонімічність, що спостерігається при характеристиці вимог до мови нормативно-правового акта, кожного разу потребує окремого роз'яснення.

Погоджуючись з уніфікацією термінології стосовно вимог, ми не поділяємо точку зору щодо вибору ученою термінів на їх позначення. Так, зокрема, не можна погодитися з тим, що зрозумілість ученою поставлена поряд з іншими мовними вимогами. У контексті нашого дослідження зрозумілість – є динамічною характеристикою, що походить не від прикметника «зрозумілий» (ясний, доступний, дохідливий), а від дієслова «зрозуміти», яке є багатозначним. Академічний словник фіксує шість його значень, наведемо декілька: «зрозуміти» – 1. сприйняти розумом. 2. сприйняти, витлумачити певним чином; 4. проникнути в суть чого-небудь, осмислити щось; збагнути. 6. пройнятися свідомістю чого-небудь, усвідомити [286, С.713].

Якщо ж з'ясувати значення прикметника «зрозумілий» то воно має два значення: 1. Доступний для сприймання, ясний, дохідливий; який має близькі кому-небудь думки, погляди, інтереси і т. ін. 2. Який має підставу, закономірний

[286, С.712]. У нашому випадку слід зосередитись на першому значенні. Лексема «доступний» означає який підходить багатьом, усім; легкий для розуміння; дохідливий [287, С.390]; «дохідливий» – який легко сприймається; зрозумілий [287, С.397].

Таким чином, у контексті нашого дослідження до загальнолінгвістичних правил-вимог слід віднести мовну доступність тексту, а от зрозумілість – властивість тексту, яка залежить від того, наскільки формулювання будуть точними, доступними, лаконічними.

Зважаючи на викладений досить плутаний підхід до загальних правил, вимог до кримінального закону, пов'язаних з термінологічною різнобарвністю, спробуємо їх узагальнити і пояснити через призму зрозумілості кримінального закону.

Оскільки загальнолінгвістичні вимоги, правила, поширюються на організацію тексту кримінального закону на усіх мовних рівнях, на наш погляд, їх слід визнати принципами оформлення кримінального закону.

На користь такої позиції свідчить те, що правила структурної організації кримінального закону, розміщення кримінально-правових норм також спрямовані на точність, доступність, наочність правової форми, а з огляду на те, що структурна організація є також компонентом зовнішньої законодавчої техніки, слід визначити принципи оформлення кримінального закону, якими повинен керуватися законодавець при побудові кримінально-правових норм, або принципи зовнішньої техніки кримінального закону. Крім того, визначення загальних принципів дозволить об'єднати такі положення, які є подібними при описі правил оформлення кримінального закону.

Отже, принципи зовнішньої законодавчої техніки кримінального закону – це основоположні засади, які визначають вимоги, правила, прийоми зовнішнього оформлення волі законодавця мовними засобами та структуризацією кримінального закону [150, С. 148].

У власних публікаціях ми виокремлювали принципи зовнішньої законодавчої техніки кримінального закону, дотримання яких визначає якість

кримінального закону, і зрозумілість, як його якісну характеристику [150, С.79-80; 173].

По-перше, це *принцип адекватного вираження правового матеріалу в кримінальному законі (принцип адекватності)*. Адекватний означає цілком відповідний, тотожний [288, С.20]. Принцип адекватності означає дотримання сукупності вимог, правил на усіх мовних рівнях, спрямованих на відповідність тексту кримінального закону законодавчій волі.

Даний принцип охоплює такі вищезгадувані в науковій літературі вимоги як чіткість, точність, ясність. Чіткий – це точно переданий, цілком визначений, недвозначний, певний [284, С. 343], точний – який найповніше передає зміст відповідного поняття, суть явища [289, С.216], ясний у тому значенні, яке використовується у даному дослідженні – «логічний, переконливий, чіткий» [284, С. 656]. Крім того, на нашу думку, він охоплює і вимогу повноти вираження кримінально-правових норм, адже повнота передбачає відсутність недомовок, прогалин, тобто також спрямована на забезпечення адекватного вираження кримінального закону.

При оформленні закону вимоги чіткості викладення, термінологічної точності займають домінуючу позицію порівняно з мовною доступністю, стислістю, на цьому наголошується на сторінках наукових публікацій [24, С.11]. Тому можемо говорити про базовий характер даного принципу.

Безперечно, адекватний виклад матеріалу передбачає дотримання вимог чіткості, точності, ясності не лише щодо вибору лексичних засобів, це і відповідна синтаксична організація, і дотримання правил пунктуації. Чіткість кримінального закону визначається тим, як ефективно діє норма, чи виникають помилки при застосуванні, чи допускає стаття закону неоднозначне тлумачення правової норми. Якщо виникає окреслене, має місце порушення принципу адекватності вираження кримінально-правової норми, проблеми можуть критися у неточному вживанні термінології, нечіткій її синтаксичній організації, невірній розстановці розділових знаків, нехтуванні правилами граматики тощо, про що мова йтиме далі на сторінках даної роботи.

Зрозумілість кримінального закону передбачає максимальну наближеність результату сприйняття і з'ясування тексту законодавчій волі. Якщо формулювання є двозначними ще на початку створення норми через порушення принципу адекватного викладення, то про яку наближеність результату інтерпретації буде йти мова, якщо мовне оформлення допускає різночитання веління законодавця? Очевидно, що даний принцип, і вимоги, які з нього витікають – чіткості, точності, ясності, повноти кримінального закону – якнайбільше впливають на його зрозумілість.

По-друге, *принцип економного використання мовних конструкцій кримінального закону* охоплює такі вимоги як лаконічність, стислість, компактність кримінально-правових норм. Даний принцип не повинен суперечити принципу адекватності вираження норм, адже якнайточніше відображення змісту іноді може порушувати принцип економії тексту. Втім, це не повинно означати лексичну надмірність тексту, перенавантаження його зайвими зворотами тощо. Так, на наявність певних вад в окремих статтях КК України, пов'язаних з надлишковістю, дублюванням, вказує Д.О. Колодін, пропонуючи виключати частини статей, які містять такі недоліки [99, С. 101].

Задля дотримання певного балансу принципів адекватності й економного використання мовних конструкцій кримінального закону законодавець володіє ще одним засобом зовнішньої законодавчої техніки, крім мовного оформлення – структуризацією.

Стислість кримінально-правових норм тісно пов'язана зі зрозумілістю кримінального закону. Дотримання принципу економії тексту впливає на його сприйняття суб'єктами, а сприйняття – перший крок до з'ясування змісту, а отже, його розуміння [165, С.79].

По-третє, *принцип доступності кримінально-правової норми*. Як уже зазначалось на попередніх сторінках дисертації (підрозділ 2.2), доступність є частиною законодавчої діяльності (передбачає опублікування норм для широкого загалу). Як принцип оформлення кримінально-правових норм доступність означає дещо інше: легкість сприймання матеріалу будь-яким

адресатом, легкість з'ясування кримінально-правових норм. Принцип доступності охоплює такі вимоги, на які вказували дослідники, як простота викладу кримінального закону, дохідливість.

Згадуючи даний принцип, деякі науковці нехтують ним, вважаючи мовну доступність, вимогу простоти надуманою, такою що не є важливою в сучасних реаліях. Так, О.І. Ситникова в дисертації на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук стверджує: «Слід відмовитися від принципу спрощення нормативних текстів, за рахунок якого досягається горезвісна ясність і уявна доступність закону. Рішення проблеми ясності полягає не в спрощенні нормативних текстів і не в підвищенні правової культури населення, а в чіткому розумінні того, що правозастосовник і користувач закону в процесі реалізації кримінально-правових приписів повинні взаємодіяти між собою. Взаємодія правозастосовника і користувача здатне усунути будь-які неясності, які виникають у користувача» [278, С.26]. Погоджуємося з тим, що правозастосовник може і повинен взаємодіяти з користувачем, однак на думку О.І. Ситникової, користувач – це вже безпосередній учасник кримінально-правових відносин, однак мова йде про специфіку кримінального закону. Для кримінального закону, порівняно з іншими нормативно-правовими актами, принцип доступності форми є особливим з огляду на його завдання. У КК України більшість норм носять забороняючий характер, в яких визначається відповідальність за кримінально протиправну поведінку, вони адресовані особам, які попереджаються про кримінальну відповідальність у випадку їх порушення. Саме в цьому проявляється завдання запобігання вчиненню кримінальних правопорушень. Тому не лише доступність для сприйняття (опублікування) кримінально-правових норм усіма суб'єктами є важливим фактором для виконання завдань кримінального законодавства, але й доступність для з'ясування пересічними громадянами змісту норм. Текст кримінально-правових приписів, а особливо норм-заборон, має бути організований так, щоб зміст кримінально-правових норм лежав умовно кажучи на поверхні долоні інтерпретатора, щоб при з'ясуванні змісту не слід було

застосовувати якісь спеціальні правила тлумачення, тому ми вже наголошували на пріоритеті буквального тлумачення кримінального закону, він передусім має бути пізнаний на рівні знань загальних правил сучасної української літературної мови. А це забезпечується дотриманням відповідних правил на кожному мовному рівні, про що буде йти мова далі.

Слід зазначити, що даний принцип передбачає не максимальне спрощення кримінального закону, оскільки закономірно, що в умовах сучасності внаслідок глобальних соціальних, економічних, політичних перетворень має місце ускладнення суспільних відносин, що охороняються кримінально-правовими засобами, а певне допустиме розширення меж демократизації мови кримінального закону за рахунок відповідних правил, його орієнтація на «середньо розумну людину». Але відмовлятися від нього є помилковим.

Принцип доступності дуже тісно пов'язаний зі зрозумілістю кримінального закону як його властивістю, оскільки із запропонованого визначення зрозумілості внутрішній інтерпретаційний текст як суб'єктів кримінально-правових відносин, так і суб'єктів, які є потенційними їх учасниками, повинен наближатися до думки законодавця, отже, наголошуємо на *можливих* учасниках кримінально-правових відносин, тобто широке коло користувачів закону, які мають знати і розуміти закон, щоб не порушувати кримінально-правові приписи і відповідно регулювати власну поведінку.

Отже, вказані нами принципи зовнішньої законодавчої техніки кримінального закону обумовлюють відповідні правила мовного оформлення кримінально-правових норм як щодо вибору лексичних засобів, так і щодо морфологічних, синтаксичних, пунктуаційних вимог. Крім того, принципи слід враховувати при структуризації, розміщенні кримінально-правового матеріалу, як іншого, крім мови, компонента зовнішньої законодавчої техніки кримінального закону.

3.2. Забезпечення зрозумілості кримінального закону на лексичному рівні

Лексика – важливий, хоча й не єдиний елемент мови. Втім, правники, досліджуючи мову права, й кримінального зокрема, часто зупиняються на аналізові лише лексики, а то й окремого пласту лексики – юридичній термінології [49, С.138-148; 311; 347, С. 106-108; 356]. Однак, не слід забувати й про інші мовні засоби – морфологічні та синтаксичні, нормативно-правову графіку, які також виступають факторами організації нормативного матеріалу і забезпечують його зрозумілість.

Відповідно до проведеного анкетування до факторів, які забезпечують зрозумілість кримінального закону, респонденти здебільшого відносили лексику (відповідні загальноновживані слова та терміни – 51,3% з опитаних), синтаксис (побудова словосполучень та речень у статях – 48,7%), структуру КК України (41%), наявність приміток (43,6%) (Додаток Г).

У кримінальному законі лексичний склад мови можна поділити на два компоненти: загальносоціальний і термінологічний, причому перший переважає, понад усе в Особливій частині КК України. Термінологічний пласт лексики поділяється у свою чергу на дві групи: спеціально-юридична лексика, яка служить для вираження юридичних понять і категорій, і спеціалізовані терміни, запозичені з інших галузей людських знань.

Зазначимо, що вибір лексики в кримінальному законі зумовлений передусім його стильовою приналежністю (офіційно-діловий стиль), а також принципами зовнішньої законодавчої техніки кримінального закону, описаними вище. Зрозумілість на лексичному рівні досягається вибором із великої сукупності лексем таких, які найбільш адекватно передають зміст нормативного припису. Українська мова напрочуд багата, деякі слова мають десятки значень, а тому досить важливо обрати з великої кількості саме те слово, що найбільш точно й повно передає значення того поняття, що має на увазі законодавець.

Правильний вибір загальноновживаних слів – найперша вимога задля досягнення зрозумілості на лексичному рівні. Це один із шляхів підвищення демократизації мови закону, тобто його орієнтації на пересічну людину. Загальноновживані слова потрібні законодавцю для вираження явищ буденного

життя, що відображені в праві. Щодо цього Т.В. Губаєва зазначає: «В нормативних правових текстах доцільно застосовувати так званий активний словник – відомі лексичні одиниці, які відповідають формам національної культури, які історично склалися, відображають загальні умови існування і розвитку суспільства, груп людей, індивідів. Небажано перевантажувати нормативний правовий текст іншомовними запозиченнями і архаїчними зворотами. Традиційні мовні способи вираження правових приписів багато в чому сприяють їх однаковому і правильному розумінню, вони виражають спадкоємність в правовому регулюванні і тому набувають особливого значення в умовах зміни культурно-правових цінностей» [48, С.43].

Отже, один важливий аспект підвищення рівня зрозумілості кримінального закону – це правило, відповідно до якого використовуючи загальновживану лексику, слід обирати слово, яке є найбільш уживаним для носіїв мови, є традиційним, відомим (у мовознавстві в синонімічних рядах воно має назву стрижневого слова, домінанта, слова-показника), і разом з тим слід не забувати про точність та однозначність у визначеному контексті. Тому з цього випливає ще одне правило – заборона в кримінальному законі використовувати синоніми на позначення аналогічного поняття, явища, які мають різні відтінки значення, так звані ідеографічні синоніми. Серед них обирати те, яке має найпоширеніше значення в мові, і передає найточніший зміст.

Велика кількість у сучасній українській літературній мові мають синонімічні відповідники. Проблема синонімії термінології в юридичному тексті, звичайно, є важливою і потребує свого вирішення. Про це йтиметься й далі при дослідженні іншого пласту лексики кримінального закону – юридичної й спеціальної термінології. Щодо загальновживаної лексики синоніми є допустимими, щоправда, негативним виглядає явище, коли на позначення поняття однакового змісту законодавець використовує різні слова-синоніми, притому не дублети (що повністю співпадають за змістом), а ті, що носять різноманітні відтінки значення. Уживання синонімів в тексті кримінального закону з іншим функціональним призначенням (наприклад, для уникнення

тавтології) є небажаним, оскільки загальне правило законодавчої техніки – прагнення до мінімізації синонімів. За словами М.Л. Давидової, в законодавстві точність важливіша за благозвучність, тому із всього синонімічного ряду законодавець обирає одне слово (як правило, це слово-домінант, яке найбільш точно виражає поняття), щоб використавши його в нормативному тексті, зробити його нормативно-правовим терміном [49, С.142].

Наведемо приклади. Так, в ст. 436 КК України в диспозиції вживається слово «розповсюдження» стосовно матеріалів із закликами до агресивної війни або до розв’язування воєнного конфлікту, а в ст. 436-1 вже використовується синонімічне слово «поширення» стосовно комуністичної, нацистської символіки. Така ситуація потребує тлумачення цих слів, в які, на нашу думку, законодавець все ж вкладає однаковий зміст.

Звернення до словників дає змогу говорити про більш доречніше вживання слова «розповсюдження», яке утворене від слова «розповсюджувати», що має декілька значень, серед них перші два найпоширеніші: «1. Роздавати, передавати, продавати і т. ін. багатьом для придбання, ознайомлення і т. ін.; поширювати. 2. Доводити до відома багатьох, поширювати серед багатьох (певні ідеї, погляди, чутки і т. ін.)» [285, С. 733]. А от перше значення слова «поширювати» – «1. робити ширшим, більшим за розміром; розширювати» [290, С. 483], і вже як п’яте значення – це той зміст, який вкладає в нього законодавець «5. роздавати або продавати що-небудь багатьом; розповсюджувати» [290, С. 483]. Таким чином, законодавець невинуватно використовує в статті 436-1 слово «поширення» замість вживаного в попередній статті «розповсюдження», хоча зміст даних лексем, який вкладає в них законодавець, є аналогічний. Принагідно зазначимо, що з таким же змістом «розповсюдження» певних матеріалів, предметів, засобів, інформації вживається в статтях 109, 110, 176, 258-2, 295, 300, 301, 361-1, 361-2, 363-1 та 442 КК України. А от «поширення» епідемій, епізоотій чи епіфітотій, захворювань правильно використано в статтях 113, 251, 365 КК України, як і «поширення злочинного впливу» в ст. 255-1. Натомість у статтях ст. 182 та 345-1, де йдеться

про «поширення» конфіденційної інформації, інформації, слід замінити на «розповсюдження», і аналогічно ілюстрованому прикладу «поширення матеріалів із закликами» в ст. 299 КК України також слід замінити доречнішим синонімом.

Синонімами, які вживаються в КК України також є слова *підроблення* (ст.ст. 205-1, 216, 223-1, 318, 358, 366, 409), *фальсифікація* (ст.ст. 158, 220-2, 263-1, 321-1, 321-2), *підробка* (ст. ст. 158, 200, 290). Термін *фальсифікація* законодавець використовує в ст. 158 у сполученні «*фальсифікація документів, підсумків голосування, відомостей реєстру*», у ст. 220-2 – «*фальсифікація фінансових документів, звітності*», у ст. 263-1 – «*фальсифікація маркування вогнепальної зброї*», у ст. 321-1 – «*фальсифікація лікарських засобів*», у ст. 321-2 – «*фальсифікація результатів випробування*»; *підробка, підроблення* вживається також у сполученні зі словом *документів* (ст. 205-1, ст. 223-1, 318, 358, 366, 409), а також у словосполученнях «*підробка номерів вузлів*» (ст. 290), «*підробка документів*» (ст. 158, 200), «*підроблення марок*» (ст. 216). Як бачимо, законодавець використовує вказані синоніми як абсолютні, причина їх появи – синонімічні афікси (*підроблення* (-л- + -енн-) і *підробка* (-к-)), а також вживання іншомовного слова (*фальсифікація* – означає підроблення чого-небудь; підроблена річ, яку видають за справжню, підробка [289, С. 555]). Вживання цих синонімів змушує тлумачити абсолютно однакові за значенням терміни. Так, у науково-практичному коментарі пояснюється: *фальсифікація* документів, які відображають господарську чи фінансову діяльність боржника, передбачає їх *підроблення* [187, 547]. На нашу думку, слід обрати із вказаних синонімічних один термін, щоб уникнути плутанини у розумінні тотожного поняття, вираженого декількома лексемами [176, С.189]. Даний приклад ілюструє використання абсолютних синонімів.

Звичайно, синонімія загальноновживаної лексики, особливо якщо мова йде про абсолютні синоніми, не така вже й велика проблема для зрозумілості закону, як термінологічна синонімія, про що йтиметься нижче.

Іноді загальноновживані слова-синоніми стають термінами або вводяться до терміносполук. Як синоніми словники фіксують слова: *припиняти, скасовувати, відміняти*. Однак, у певному контексті в КК України вони набувають відмінного значення і їх не можна взаємозамінити (скасовувати кримінальну протиправність діяння, припинити кримінальне правопорушення, припинити застосування примусових заходів, скасувати заходи виховного характеру) [178, С. 467].

Зауважимо, що активний словник є показником національної культури. На жаль, КК України містить низку вад, які є порушенням культури мовлення. Передусім це стосується слів-кальок та словосполучень-кальок з російської мови. Наприклад, вживається калька синтаксичної конструкції з російської *«тягне кримінальну відповідальність»* замість аутентично української конструкції *«має наслідком кримінальну відповідальність»*. Причому примітно, що два словосполучення в КК України вживаються паралельно (перший варіант в ч. 2 ст. 14, ч. 3 ст. 36 КК України, а другий – в ч. 5 ст. 36, ч. 2 ст. 38, ч. 5 ст. 52). Також невдалим перекладом російської конструкції залишилося в КК України словосполучення *«покарання у виді...»*, яке не властиве українській мові. Більш правильним буде вживання конструкції типу *«покарання + вид покарання в орудному відмінку»* (наприклад, *покарання обмеженням волі*). До речі, така конструкція притаманна, приміром, польському кримінальному закону. Цікавим є переклад КК Республіки Польща на російську мову, зроблений спільно правниками і філологами в межах серії «Законодавство зарубіжних країн» Санкт-Петербурзьким видавництвом «Юридический центр Пресс» [324], де перекладена вищезгадувана конструкція з польської на російську мову як *«наказание ограничением свободы»*.

Іноді кальки спотворюють зміст слова. Так, в КК України вживається слово *«здача»* (здача ворогові (ст. 427), здача в полон (ст. 430)), що потрапило до кодексу шляхом калькування російського *«сдача в плен»*. Справа в тому, що як за загальноновживаним іменником за даним словом закріпилося в сучасній мові значення *«залишок грошей, що повертається при розрахунку»*, а як віддієслівний іменник від слова *«здатися»* (в полон) краще вживати *«здавання»*.

Не зрозуміло також, як в чинному КК України з'явилося кримінальне аргю «вор в законі», хоча відомий його український відповідник «злочин в законі».

Філологи – дослідники термінології зауважують, що питомо українськими словотвірними типами є терміни віддієслівні іменники, які закінчуються на *-ння*, а не на *-ка* (краще *підроблення*, а не *підробка*, *розроблення*, а не *розробка*), віддієслівні прикметники вживати доцільніше, аніж дієприкметники на *-учий*, *-ючий* (краще *одурманливі засоби*, а не *одурманюючі*), і така тенденція вже узаконена в Державних стандартах на терміни та визначення [277, С.260]. Втім, в КК України зустрічається й слово *підробка* замість аутентичного *підроблення*, про що говорилося вище, притому частіше в однакових словосполученнях (*підробка чи підроблення документів*), *розробка* (статті 244, 253) замість *розроблення* (статті 255, 275, 440). Дані слова вживаються в паралелі, причому перша форма рідше, ніж інша. На наш погляд, подібні недоліки слід поступово усувати в процесі поточного законотворення, що покращить мовну культуру кримінального закону, приведе до певної уніфікації загальноновживаних слів.

Загалом зауважимо, що в КК України 2001 р. слів-кальок на порядок менше, ніж в КК 1960 р., який ними був перенасичений, на що вказувалося в підрозділі 1.2 дисертації.

Загальноновживані слова в сучасній українській літературній мові мають здебільшого декілька значень, і деякі з них вживаються в переносному. Звідси ще одне правило: загальноновживані слова слід використовувати в їх прямому значенні, прийнятому в сучасній українській літературній мові.

На жаль, в деяких статтях КК України наявні слова, вжиті в переносному значенні. Приміром, слово «втягнення» в статтях 149, 304, 258-1, 258-5, 303, 304 КК України, незважаючи на начебто зрозуміле його використання, вжите в переносному значенні, на що вказує тлумачний словник: «5. *перен.* Залучати, притягати, заохочувати когось до участі в чому-небудь» [288, С. 778]. Пряме його значення «1. Тягнути кого-, що-небудь у середину чогось. Силою вводити кого-небудь у якесь приміщення» [288, С.778]. Отже, слово *втягнення* у його прямому значенні вказує на застосування сили, *примусу*. Разом з тим науково-

практичних коментарях роз'яснюється, що втягнення «це дії, внаслідок яких інша особа спонукається до певної поведінки (у даному випадку – до заняття проституцією), залучається до неї, в такій особі виникає бажання поводитись певним чином» [186, С. 885]; «може бути вчинене і будь-яким іншим способом, як, наприклад, порадою шляхом участі у вчиненні злочину вирішити свою проблему, розмовами з підлітком про романтику і «переваги» злочинного чи іншого антигромадського способу життя, підкупом різними подарунками тощо» [124, С.610]. Це підтверджує тезу про переносне значення даного слова. Якби законодавець вжив слово у прямому його значенні – «залучення», тоді б більш логічним і зрозумілим було б вживання як альтернативну дію у статтях 258-1, 303 слова «примушування».

Незважаючи на те, що КК України тяжіє до загальновживаної лексики, іноді загальновживана лексика використовується в особливому, не загальновживаному значенні (*злочин, покарання, згвалтування, крадіжка* тощо). Подібні слова у КК України трансформуються в кримінально-правові терміни, втрачають статус загальновживаної групи лексики, оскільки в законі мають чітке визначення. Крім того, із зміною суспільних відносин, дані визначення можуть змінюватися законодавцем, і терміни набувають зовсім іншого значення. Так, приміром, згвалтування, в академічному словнику української мови має фіксоване значення від дієслова «згвалтувати – силою примусити до статевого акту» [286, С.511]. Згвалтування КК України від 5 квітня 2001 р. визначав як статеві зносини із застосуванням фізичного насильства, погрози його застосування або з використанням безпорадного стану потерпілої особи. А в редакції КК України відповідно до ЗУ від 06 грудня 2017 р. № 2227-19 згвалтування – вчинення дій сексуального характеру, пов'язаних із вагінальним, анальним або оральним проникненням в тіло іншої особи з використанням геніталій або будь-якого іншого предмета, без добровільної згоди потерпілої особи.

Стосовно цього, сформулюємо таке правило: якщо загальновживане слово набуває значення юридичного терміна, його слід обов'язково роз'яснити в самому законі.

Задля досягнення зрозумілості слід уникати таких слів як неологізми, архаїзми⁴, жаргонізми тощо, адже це лексика обмеженого використання, крім цього «звернення до просторічних слів, діалектизмів і експресивної лексики є недопустимим через стилістичні обмеження» [263, С.41]. Хоча говорячи про це, можна навести декілька прикладів з КК України, які свідчать про те, що інколи лексика обмеженого використання, навпаки, служить зрозумілості тексту. Так, в статтях 209, 209-1 КК використовується термін «легалізація (відмивання) доходів», у якому *відмивання* є жаргонізмом, однак законодавець використовує його у зазначеному контексті як синонім до слова іншомовного походження *легалізація* задля зрозумілості тексту. Лексема *сходка* у статті 255-2 КК вживається як аргі (в словниках *сходка* фіксується ще як архаїзм), використовується в якості уточнення до словосполучення *злочинне зібрання*. У цьому випадку можливо й уникнути такого своєрідного «роз'яснення» для представників злочинного світу, адже в їх колах поширене це аргі. Тоді б подібним чином можна було б «пояснити» і *сприяння учасникам злочинних організацій* через слово «*кришування*» [157, С.79].

Говорячи про слова обмеженого вживання, необхідно врахувати, що лексика української мови є досить мобільною, знаходиться в постійному розвитку, і те слово, що років 10-20 тому вважалось неологізмом стає загальновживаним (*електронно-обчислювальна машина – комп'ютер*), так само і жаргонізм чи аргі може стати загальновживаним словом. Перехід мовних одиниць з одного класу в інший є поступовим і не досить вираженим, тому важко однозначно на певному етапі розвитку мови визначити до якого виду лексики відноситься те чи інше слово.

---

⁴ Зауважимо, що мова КК Японії 1907 р. доволі архаїчна і важка для розуміння людям, що не є спеціалістами в галузі права, хоча і були спроби «перекласти» КК на сучасну мову.

Інший пласт лексики в кримінальному законі складають спеціальні юридичні терміни. Незважаючи на те, що кримінальний закон адресується широкому колу суб'єктів, відмова від них неможлива, тому, по-перше, держава має бути зацікавлена у підвищенні правової культури громадян шляхом вироблення у населення потреби у з'ясуванні спеціальних юридичних термінів, по-друге, забезпечити їх оптимальне термінологічне оформлення [307, С.144], що означає врахування як в цілому принципів оформлення кримінального закону, так і загальних вимог до термінології, які з них логічно випливають.

Зважаючи на те, що серед мовних аспектів саме термінології закону присвячено багато робіт, крім загальних вимог до термінології, науковцями сформульовано низку правил щодо вживання термінів в законі та правил вибору окремих термінів.

Із принципу адекватності вираження кримінального закону витікає така визначальна вимога як точність термінів [155, С. 331-332], на яку як обов'язкову вказували усі науковці, які так чи інакше досліджували юридичну термінологію загалом, і кримінального закону зокрема. Точність – це вимога до законодавчого тексту в цілому, однак точність як загальна вимога передбачає не лише точність термінології, але й відповідну розстановку знаків пунктуації, і чіткість синтаксичних зв'язків, і правильність використання граматичних категорій, тобто відбір таких мовних засобів в сукупності, за допомогою яких найбільш повно, правильно відтворюється думка законодавця [151, С.102]. Отже, точність термінології кримінального закону набуває більш вузького значення, ніж вимога точності як до законодавчого акта, однак вона є надважливою з огляду на те, що саме термін – це форма, за допомогою якої виражається зміст (поняття).

За визначенням З.А. Тростюк, точність термінологічного апарату передбачає використання таких термінів, термінологічних зворотів, які відображають відповідне поняття вичерпно, конкретно, в усіх подробицях і деталях [311, С. 49]. Додамо, що ця вимога тісно пов'язана ще з однією – єдністю термінологічного апарату, оскільки точний термін – це той, що

відповідає одному поняттю, не поширюються на інші поняття, термін не повинен бути багатозначним.

Із принципу економного використання мовних конструкцій кримінального закону логічно випливає така вимога до термінів як стислість. Втім, законодавець іноді занадто обтяжує юридичні терміни, використовує при конструюванні складних термінологічних сполук не виправдану тавтологію, робить громіздкими терміни, утворені словосполученнями. До прикладу, у назві розділу XIV, XIV-1 Загальної частини КК України використовує термін «заходи кримінально-правового характеру», використовуючи аналогічне конструювання до раніше виниклих терміносполук «примусові заходи медичного характеру», «примусові заходи виховного характеру», причому останні не входять до зазначеного розділу XIV, натомість таким узагальненим терміном як «інші заходи кримінально-правового характеру» позначає, крім примусових заходів медичного характеру, спеціальну конфіскацію, примусове лікування. Доречніше було б використати термін «кримінально-правові заходи», який є більш влучніший і лаконічніший, на що вказує професор О.В. Козаченко [96, С. 283].

Крім вимог до термінології, які витікають з указаних в попередньому підрозділі дисертації принципів зовнішньої законодавчої техніки кримінального закону, науковці вказують і на таку як єдність (однаковість) термінології кримінального закону [4, С. 27; 139, С. 237-240; 311, 71; 204, С.98-108]. Щоправда, професорка З.Я. Тростюк говорить про єдність термінології Особливої частини КК України. Однак, сформульовані правила можна поширити на термінологію КК України в цілому. В цьому контексті учена звертає увагу на такі аспекти: послідовність використання термінів (на позначення одного і того ж поняття повинні вживатися однакові терміни і, навпаки, для словесного оформлення різних понять слід використовувати відмінні терміни); послідовне використання термінів у Загальній та Особливій частинах КК України; відповідність термінів КК України термінології інших нормативно-правових актів [311, С.71]. Мова йде про уніфікацію юридичної термінології. Зауважимо, що задля досягнення зрозумілості кримінального закону слід прагнути до

уніфікації термінології, яка передбачає декілька рівнів: у межах одного юридичного тексту, внутрішньогалузева уніфікація, міжгалузева уніфікація термінів.

Приведення юридичних термінів до одноманітності, до єдиної системи – одне з важливих завдань сучасної науки. Критерії щодо уніфікації термінологічного апарату вироблені наукою, вони втілюються на практиці, але іноді законодавець не враховує відповідні зміни.

У деяких ЗУ, якими вносяться зміни до КК України, певні положення спрямовані саме на врахування термінологічних змін в інших галузях законодавства та термінологічне узгодження з КК України, зокрема ЗУ № 4652-VI від 13.04.2012 терміни «дізнання, досудове слідство» замінено на «досудове розслідування», назва процесуального кодексу, яка зустрічається в ст. 91 КК України замінена на «Кримінальний процесуальний кодекс», ЗУ № 1798-VIII від 21.12.2016 р. термін «Генеральний прокурор України» замінено на «Генеральний прокурор», ЗУ № 2205-VIII від 14.11.2017 р. «психіатричний заклад» замінено терміном «заклад з надання психіатричної допомоги» тощо. Окремим ЗУ від 02.10.2018 року «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо застосування терміна "особа з інвалідністю" та похідних від нього» [229] замінено термін «інвалід» на той, що відповідає Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю 2006 року [102].

Поряд з позитивними кроками на користь уніфікації термінології, іноді не враховуються в КК України відповідні зміни в галузевому законодавстві. Так, у ЗУ «Про судоустрій і статус суддів» від 02.06.2016 р. № 1402-VIII [242] про народних засідателів, порівняно з попереднім законом вже не йшлося; внесені зміни ЗУ від 02.06.2016 р. №1401-VIII [230] до ч. 5 ст. 124 Конституції України, яка вже не містить згадки про народних засідателів, а норма набула іншого виразу: «Народ безпосередньо бере участь у здійсненні правосуддя через присяжних»; однак, відповідно до ст. 254 ЦПК України деякі справи розглядалися в порядку окремого провадження у складі одного судді і двома народними засідателями до 2017 року, а вже після прийняття ЗУ № 1847-VIII від

09.02.2017 р. «Про внесення змін до Цивільного процесуального кодексу України щодо розгляду справ за участю присяжних» виключено згадку про народних засідателів зі ст. 18, 51, а відповідно до ст. 254 ЦПК України деякі справи в порядку окремого провадження стали розглядатися в складі одного судді і двох присяжних [231]. Тому на сьогодні дивним виглядають ст. 377-379 КК України, спрямовані на охорону життя, здоров'я, майна судді, народного засідателя, присяжного. Слід внести зміни до даних статей і виключити термін «народний засідатель» з назв і диспозицій ст. 377-379 КК України.

У випадку, коли виникає неузгодженість термінів, вжитих в кримінальному законі, з термінами, які використовуються в інших нормативно-правових актах, або використовуються в КК терміни, вже відсутні в інших актах, як в проілюстрованому випадку, можна говорити про небезпеку спотворення меж кримінально-правової охорони об'єктів, що охороняються нормами кримінального права і регулюються нормами іншого галузевого законодавства. Слід уніфікувати юридичну термінологію в цілому. У наукових колах навіть висловлювалася пропозиція щодо створення словника легітимної правничої термінології [337, С.81-84], з чим слід погодитися.

Особливо негативним є використання різних термінів у кримінальному законі і регулятивному законодавстві (кримінальному процесуальному, кримінально-виконавчому). Слушною є думка В. Артеменка: «питання єдності термінології тісно пов'язані з ієрархією законодавства та сферами регулювання його правовідносин. Єдність термінології в межах одного нормативно-правового акта є обов'язковою, а зміст термінів не повинен відрізнятися від їх змісту, визначеного в Конституції України» [5, С.70].

Одним з прикладів неузгодженості термінології є використання терміносполук «правова допомога» та «правнича допомога». Справа в тому, що термін «правова допомога» вживається в кримінальному процесуальному праві, передусім при визначенні принципів кримінального провадження. Зокрема, в ч. 2 ст. 20 КПК України вказується: на «право на кваліфіковану правову допомогу з боку обраного ним або призначеного захисника» [129]. Захисником у

кримінальному провадженні може бути лише адвокат – особа, яка здійснює адвокатську діяльність на підставах та в порядку, що передбачені ЗУ «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», яка є незалежною професійною діяльністю [226]. В українській мові розмежування значення прикметників «правова» та «правнича» залежить від різних іменників, від яких вони утворені: правова – від іменника «право», правнича – від «правник», тобто друге значення пов'язується з тим, що це фахова, професійна допомога, а інше – що це допомога з правових питань. Тому в контексті ст. 20 КПК України точніший термін – «право на кваліфіковану правничу допомогу». Це підтверджує Конституція України, відповідно до ч.1 ст. 59 якої кожен має право на «професійну правничу допомогу», ч. 3 ст. 29 – кожному заарештованому чи затриманому надається можливість користуватися «правничою допомогою» захисника, ч. 1 ст. 131-2 – для надання «професійної правничої допомоги» в Україні діє адвокатура. ЗУ від 02.06.2016 р. внесено зміни до перших двох статей, і Конституція України була доповнена ст. 131-2, внаслідок чого термін «правова допомога» трансформувався в «правничу допомогу». Дані зміни були високо оцінені Європейською комісією «За демократію через право» (Венеціанською комісією), у проміжному висновку № 803/2015 «Щодо запропонованих змін до Конституції України в частині правосуддя» в п. 11 якої вказано, що уточнення права, гарантованого статтею 59, стосується «професійної» правничої допомоги, тобто представництва практикуючим адвокатом, є позитивним [356]. Про таку правову засаду як «правнича допомога» йдеться також у ст. 16 ГПК України [45], ст. 15 ЦПК України [342], ст. 16 КАС [91], які набули нових редакцій відповідно до ЗУ від 03.10.2017 р. № 2147-VIII [228]. Разом з тим в ч. 2 відповідних статей зазначених процесуальних кодексів вказано, що представництво у суді, як вид правничої допомоги, здійснюється виключно адвокатом (професійна правнича допомога), крім випадків, встановлених законом. За КПК України, наприклад, представником потерпілої особи тобто, тієї особи, що зобов'язана сприяти потерпілому в реалізації прав та законних інтересів у встановленому законом порядку і надавати необхідну правову допомогу [92, С.43] може бути або

адвокат, або якщо потерпілий є юридичною особою, то крім адвоката, її керівник, інша особа, уповноважена законом або установчими документами, працівник юридичної особи за довіреністю (ч.2 ст. 58 КПК) [129]. Тобто стосовно представництва в кримінальному провадженні мова йде про поки що про «правову допомогу», в контексті права за захист, як воно сформульоване в ст. 20 КПК – «правничу допомогу».

У зв'язку з викладеним вважаємо, що в диспозиціях статей 398 «Погроза або насильство щодо захисника чи представника особи», 399 «Умисне знищення або пошкодження майна захисника чи представника особи», 400 «Посягання на життя захисника чи представника особи у зв'язку з діяльністю, пов'язаною з наданням правової допомоги» КК України використано правильно термін «правова допомога». Не можна сказати, що неправильний є термін в ст. 400-1 КК України «договір про надання правничої допомоги», він якраз абсолютно відповідає контексту, узгоджується з конституційними положеннями, однак, він не однаковий з тим, що вживається в п. 4 ч. 1 ст. 1, назві розділу IV та відповідних його статтях ЗУ «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», тому вважаємо, що оскільки даний договір укладається зі спеціалістом з правових питань, йде мова про «правничу допомогу», і це відповідатиме Основному Закону, слід використати у зазначеному ЗУ термін «договір про правничу допомогу».

Про уніфікацію термінології кримінального закону в його межах як цілісної текстової одиниці також не слід забувати, щоправда, незважаючи на розроблені в теорії кримінального права правила, порушення такого характеру в КК України наявні. На це неодноразово вказують науковці. Так, наприклад, О.С. Сотула у своєму монографічному дослідженні звертає увагу на неузгодженість термінів, вжитих у назві та диспозиції статті 119 КК України «вбивство через необережність», «заподіяння смерті з необережності» та терміна «вбивство», що визначається в ч. 1 ст. 115 КК, та вважає за необхідне узгодити перші з загальним поняттям вбивства, змінивши їх в КК на «позбавлення життя через необережність» [294, С. 158].

В одній з наших публікацій зверталась увага на те, що в ч. 2 ст. 82 КК України вживається термін «позбавлення права *займати* певні посади чи займатися певною діяльністю», хоча як вид покарання він визначений в ст. 51 «позбавлення права *обіймати* певні посади чи займатися певною діяльністю» і в КК України так і в подальшому вживається, крім вказаного випадку [181, С. 52].

Тут також слід навести й досить оригінальні висновки одного з дослідників цього питання О.О. Пащенко, який вважає, що єдність термінології не є характерною для усіх без винятку кримінально-правових норм [204, С.106]. З автором важко погодитися, зважаючи на те, що як аргумент на користь зробленого висновку він ілюструє неоднаковий зміст, який вкладає законодавець в словосполучення «тяжкі наслідки», «інші тяжкі наслідки», називаючи їх термінами. Зазначимо, що вказані словосполучення є не термінами, а оцінними поняттями, для яких характерні відкритість, незамкненість змісту, невичерпність обсягу оцінного поняття, наявність суб'єктивної оцінки такого поняття, крім того, зміст оцінного поняття конкретизується у ході правозастосування [172, С.99]. Юридичний же термін є словом (словосполученням), що використовується у законодавстві, є узагальненням найменуванням юридичного поняття, має точний та визначений зміст, відрізняється смисловою однозначністю, функціональною стійкістю [356, С.65]. Через те, що автор для аналізу обрав невірний приклад, прийшов до цього суперечливого висновку.

Отже, уніфікація юридичних термінів в межах КК України як єдиної текстової одиниці, уніфікація термінів в межах усього термінологічного правового поля – ще одне правило вживання лексики в кримінальному законі, важливе для зрозумілості кримінального закону.

Крім відсутності єдності термінологічного поля, також слід вказати, що негативним явищем, на нашу думку, яке позначається на зрозумілості закону є вживання термінів-омонімів – тих, що позначають одним словом (словосполученням) декілька різних понять. Прикладом може служити використання в КК України терміна «штраф» у різних значеннях. Так, ч. 1 ст. 53 КК України визначає: «Штраф – це грошове стягнення, що накладається судом у

випадках і розмірі, встановлених в Особливій частині цього Кодексу, з урахуванням положень частини другої цієї статті». Разом з тим у ч. 1 ст. 96-7 зазначено: «Штраф – це грошова сума, що сплачується юридичною особою на підставі судового рішення». Зауважимо, що це різні за правовою природою кримінально-правові заходи, перший є покаранням, а інший – захід кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб, не є покаранням. Тому, на наш погляд, щоб уникнути омонімії в кримінальному законі, слід уточнити термін в ч. 1 ст. 96-7 шляхом внесення таких змін в процесі поточного законодавства: «Штраф юридичної особи – це грошова сума, що сплачується нею на підставі судового рішення». Інший кримінально-правовий захід щодо юридичної особи – конфіскація майна (ч.1. ст. 96-8), який має аналогічний термін з тим, що визначає вид додаткового покарання (ч. 1 ст. 59). Також пропонуємо уточнити в ч. 1 ст. 96-8 КК України даний термін шляхом уточнення: «конфіскація майна юридичної особи» із залишенням такої ж дефініції [174, С. 312].

Отже, наступне правило, що сприяє зрозумілості, витікає з принципу адекватності вираження кримінально-правових норм та вимоги термінологічної точності – недопустимість в тексті кримінального закону використовувати омонімічні терміни, які позначають різні поняття, явища.

Термінологія КК України охоплює не лише власне юридичні терміни, а й спеціалізовані неправові терміни, що зумовлено широким колом правовідносин, які поставлені під охорону кримінальним правом. Дані терміни властиві іншим галузям людських знань: медицині, техніці, науці, фінансовій сфері тощо. В КК України, особливо в його Особливій частині таких спеціалізованих термінів дуже багато. За результатами більше половини опитаних нами осіб (53,8 %) вважають наявність спеціалізованих термінів найпершим фактором, який заважає розумінню. Крім того, із ряду запропонованих в анкеті спеціалізованих неправових термінів, які наявні в КК, респонденти вказали, що значення більшості термінів (41%) чи навіть усіх (7,7%) їм невідомі, 7,7 % відповіли, що не впевнені, чи правильно їх розуміють, і лише 2,6 % з опитаних відомі усі терміни (Додаток Г).

Детально аналізуючи понятійний апарат Особливої частини КК України, З.А. Тростюк вказала на правила, яких варто дотримуватися у разі їх використання в кримінальному законі: «1) необхідно уникати вузькоспеціалізованих термінів, які є зрозумілими лише для спеціалістів тієї чи іншої сфери знань; 2) спеціалізовані терміни слід використовувати, у міру можливості, у тому значенні, яке закріпилося за ними у тій сфері професійних знань, з якої ці терміни запозичені; 3) спеціалізовані терміни мають вживатися у тій граматичній конструкції, в якій вони відомі й усталені у сфері спеціальних знань; 4) якщо значення спеціалізованого терміна змінюється у галузі знань, з якої він запозичений, то воно повинно змінюватися і в понятійному апараті Особливої частини КК України» [311, С.90].

Погоджуючись із запропонованими правилами, слід вказати на зауваження щодо найпершого. Справа в тому, що кримінальним законом охороняються й відносини у певній вузькоспеціалізованій галузі. Візьмемо для прикладу ст. 232-1 КК України «Незаконне використання інсайдерської інформації». «Інсайдерська інформація» – термін, який використовується у сфері професійної діяльності на фондовому ринку, він маловідомий пересічним особам, має специфічне значення, що розкривається в ч. 1 ст. 44 Закону України «Про цінні папери та фондовий ринок»: це неопрілюднена інформація про емітента, його цінні папери та похідні (деривативи), що перебувають в обігу на фондовій біржі, або правочини щодо них, у разі якщо оприлюднення такої інформації може істотно вплинути на вартість цінних паперів та похідних (деривативів), та яка підлягає оприлюдненню відповідно до вимог, встановлених цим Законом [243]. З даного визначення для пересічної людини незрозумілим є термін «емітент» (теж використовується в п.3 примітки до ст. 232-1, також ст. 232-2 КК України), який також визначений в даному законі за допомогою ще одного не зовсім доступного терміна «емісійні цінні папери». Справа в тому, що дане кримінально протиправне діяння не може вчинятися будь-якою особою, це твердження впливає з п. 3 примітки до ст. 232-1 КК України, де чітко вказується перелік осіб, які вчиняють дії, передбачені даною статтею. Звичайно, що цим категоріям

осіб відоме значення спеціалізованого терміна «інсайдерська інформація». Навряд чи можна відмовитися чи уникнути цього вузькоспеціалізованого терміна в даному випадку, який є зрозумілим лише для спеціалістів. На наш погляд, запропоноване ученою перше правило стосується випадків формулювання диспозицій тих статей, де суб'єкт кримінального правопорушення є загальним. Так, наприклад, у ст.251 КК України, в якій суб'єкт є загальним, можна уникнути невідомого багатьом людям терміна «епізоотія», або уточнити його в самій диспозиції: «порушення ветеринарних правил, яке спричинило поширення заразних хвороб тварин за відносно короткий проміжок часу на значній території (епізоотії) або інші тяжкі наслідки».

Суперечливим питанням є в науці те, чи потрібно в самому тексті КК України пояснювати спеціалізовані неюридичні терміни. Якщо підтримувати позицію вчених щодо такої необхідності [132, С.32], виникає питання, як це робити, адже їх кількість є досить таки значною, і в кожному разі поясненням кожного спеціалізованого терміна кримінальний закон буде захарашуватися зайвою інформацією і суперечити принципу економного використання мовних конструкцій. Щодо підтриманої нами пропозиції науковців створення окремого термінологічного розділу в КК України [184, С.62; 298, С. 127; 311, С. 121; 335], то навряд чи буде можливим в ньому визначення усіх спеціалізованих термінів, оскільки головна ідея такого розділу – визначити так звані «наскрізні» поняття, ті, що вживаються в тексті КК України досить часто. Крім того, досвід зарубіжних країн показує, що в КК інших країн у спеціальному термінологічному розділі (статті) здебільшого містяться оцінні поняття і ті, що вживаються в іншому, ніж загальноприйнятому значенні, притому їх міститься не дуже багато: 15 – в ст. 4 КК Республіки Білорусь [322], 18 – в главі XIV ст. 115 КК Республіки Польща [324], 29 – в главі XIII КК Республіки Молдова [323]. Причому порівняно багато спеціалізованих термінів містить останній кодекс. Зауважимо, що найперша редакція КК Республіки Молдова містила усього 15 визначень, іншими він був доповнений пізніше, це здебільшого якраз

спеціалізовані терміни і термінологічні звороти: наркотичні, психотропні речовини і прекурсори (ст. 134-1), повітряне судно, що знаходиться в польоті, і повітряне судно, що знаходиться в експлуатації (ст. 134-2), стаціонарні платформи (ст. 134-3), об'єкт інфраструктури (ст. 134-6), ядерний матеріал (ст. 134-8), ядерна установка (ст. 134-9) та ін. В КК ж Польщі при формулюванні спеціалізованого терміна використовується конструкція «в розумінні цього Кодексу під водним судном розуміється...» (§ 15 ст. 115), тобто спеціалізовані терміни пояснюються в тому випадку, коли вони мають відмінне значення від усталеного в тій чи іншій сфері. На наш погляд, є правильною позиція, коли спеціалізований термін слід пояснювати у термінологічному розділі лише тоді, коли він має відмінне значення від того, за яким закріплене його значення у вузькоспеціалізованій сфері.

Однак, враховуючи необхідність демократизації тексту кримінального закону задля його зрозумілості, слід звернути увагу на можливість пояснення змісту в самому законі тих спеціалізованих термінів, які набувають кримінально-правового значення з огляду на їх активне використання в тексті закону, а також зважаючи на активність практичного застосування саме тих статей КК України, в яких вони використовуються.

Щодо іншого правила – використання спеціалізованого терміна у кримінальному законі у тому ж значенні і в тій граматичній конструкції, що й у сфері спеціальних знань, з якої він запозичений – воно походить з вимоги термінологічної єдності, яка поширюється не лише на юридичні терміни, про що йшлося вище в роботі. Однак, можна констатувати, що не завжди законодавець дотримується вказаного правила і це призводить до нерівності між змістом тексту закону, закладеного законодавцем, і інтерпретаційного тексту суб'єктів його сприйняття, що є порушенням зрозумілості кримінального закону.

Наприклад, у розділі XI Особливої частини, спостерігаємо вживання термінів: «залізничний рухомий склад», «рухомий склад»; «судно», «морське чи річкове судно», законодавець вкладає в ці терміни однакове значення (вживає як абсолютні синоніми). Йдеться знову ж таки про спеціалізовані терміни,

законодавець, можливо, задля стислості, використовує зазначені терміни, виражені різними конструкціями. Однак, «рухомий склад» має дещо відмінне значення від «залізничний рухомий склад» (причому саме останній термін пояснюється в Законі України «Про залізничний транспорт» [233]) і охоплює транспортні одиниці автомобільного, залізничного, метроtransportу, трамвая, тролейбуси. А в контексті статті йдеться про пошкодження *рухомого складу*, що спричинило чи могло спричинити аварію *поїзда*, тобто мова йде саме про залізничний рухомий склад. Так само неприпустимим є спрощення до терміна «судно» «морське чи річкове судно», адже останній є спеціалізованим терміном, і його значення в тексті кримінального закону обов'язково має збігатися з тим, у якому воно використовується в спеціальній галузі знань.

Ще більш суттєвим недоліком є те, що іноді законодавець пояснює в тексті термін, який вживається в іншому значенні, аніж у спеціальній сфері, й разом з тим в одних випадках використовує цей термін у його загальноприйнятому значенні, усталеному в спеціальній сфері, в інших – розширює чи звужує його значення. Так, наприклад, у примітці до ст. 286 КК, пояснивши термін «транспортні засоби», стосовно його використання в статтях 286, 287, 289 і 290 КК, законодавець даний термін вживає і в ст. 291 у більш широкому значенні, ніж вказано у примітці, а у ст. 277 КК цим словосполученням охоплюється лише такі транспортні засоби як рухомий склад, судна, у ст. 276 КК – залізничний, водний, повітряний транспорт (тобто значення терміна звужується). Якщо законодавець у ст. 291 КК вживає «транспортні засоби» в широкому розумінні, усталеному у спеціальній сфері, тобто охоплює транспортні засоби, зазначені в примітці, а також водний, повітряний, залізничний транспорт, виникає конкуренція кримінально-правових норм. Так, в ст. 276 КК йдеться про недоброякісний ремонт транспортних засобів (мається на увазі водний, повітряний, залізничний транспорт), а в ст. 291 КК – про порушення правил, норм, стандартів ремонту транспортних засобів (у широкому розумінні – всіх транспортних засобів) [166, С. 227-230]. Отже, в кожному випадку даний спеціалізований термін набуває різного значення, що по-перше, порушує вимогу

зрозумілості кримінального закону, по-друге, змушує у кожному конкретному випадку тлумачити відповідний термін, по-третє, призводить до конкуренції кримінально-правових норм.

Таким чином, для правильного розуміння кримінального закону важливим є дотримання законодавцем правил вживання спеціалізованих неправових термінів, зокрема, це використання їх у такому ж значенні, що і в спеціальній галузі знань; недопустимість зміни або спрощення термінологічної сполуки, особливо якщо така спрощена лексема має власне значення у загальному вжитку. Також слід доповнити й уточнити правило щодо необхідності роз'яснення спеціалізованого терміна в кримінальному законі, якщо він вживається в іншому значенні, ніж у як у спеціальній сфері: якщо законодавець роз'яснює значення спеціалізованого терміна, в якому він вживається в конкретних статтях, в інших випадках його слід використовувати лише в усталеному значенні, не звужуючи і не поширюючи змісту терміна.

Розглядаючи термінологічний апарат кримінального закону, в тому числі спеціалізовані неюридичні терміни, не можна знову не згадати явище синонімії. Вище вказувалося, що використання синонімів є небажаним, але допустимим в контексті використання загальновживаної лексики, хоча воно має в кримінальному законі дещо інше значення. Призначення синонімів у літературній мові відмінне від їх призначення в нормативно-правовому акті, зокрема і в КК: якщо синоніми в сучасній українській літературній мові збагачують мову, служать для посилення образності, емоційного забарвлення, то в тексті закону синоніми можуть використовуватися у якості уточнення певного терміна або пояснення поняття, або розкривають значення спеціалізованих неюридичних термінів (*диспетчер управління повітряним рухом – диспетчер служби руху; спеціальний дозвіл – ліцензія, вартова (вахтова) служба, ґрунтовий покриття – поверхневий шар*), або ж ними позначають зовсім різні юридичні поняття, тобто вони стають юридичними термінами (*підбурювач, пособник*), тобто в тексті закону несуть цілком самостійне смислове

навантаження, а відтак значення того чи іншого слова, взятого з загальнонавжованої мови, набуває особливого кримінально-правового значення,

Часто порушенням єдності термінологічного апарату кримінального закону є використання синонімів-дублетів – різних термінів на позначення одного юридичного поняття, явища. Цього слід уникати, адже вживання різних слів для позначення одного поняття знижують швидкість розпізнавання і легкості сприйняття кримінально-правових приписів, тобто впливають на вимогу мовної доступності, про яку мова йшла в попередньому розділі роботи.

Підсумовуючи підкреслимо, що дотримання сформульованих у даному підрозділі правил щодо вживання і добору лексичних засобів у кримінальному законі впливає на підвищення його зрозумілості, а відповідно і якості. Усунення певних прогалин, на які вказувалося, допоможе розширити коло суб'єктів, для яких кримінальний закон стане більш зрозумілим.

3.3. Вплив граматичних ознак на зрозумілість кримінального закону

Адекватний вибір лексичних одиниць при оформленні кримінального закону – дуже важливий етап для його зрозумілості, однак лише граматична організація мови, окремих лексем виступає мисленнєвим засобом праворегулювання, тобто думку можна осмислити, пізнати, якщо вона граматично оформлена відповідно до правил морфології (граматики слова) та синтаксису (граматики словосполучень, речень). Саме останні і вивчає граматику як окремий розділ мовознавства.

Грамматична система мови складається з двох рівнів – морфологічного і синтаксичного. В даному підрозділі розглянемо, яким чином морфологічні ознаки слів та синтаксична організація тексту впливають на зрозумілість кримінально-правових норм.

3.3.1. Роль морфологічних ознак у зрозумілості кримінально-правових норм

Морфологічний рівень – це система механізмів мови, яка забезпечує побудову словоформ та їх розуміння [115, С. 243]. До категорій морфології відносяться: рід, число, відмінок, вид, час, спосіб тощо – тобто це ті граматичні узагальнені ознаки, характерні для тої чи іншої самостійної частини мови. Морфологія також передає значення слова, уточнює його, але вона це здійснює некореневими морфемами, чим відрізняється від лексикології [177, С. 164], яка пов'язана з вивченням значення коренів і слів в цілому.

Дані ознаки можна розпізнати в тексті за афіксами (суфіксами і префіксами), закінченнями, частками, чергуванням. Кожен носій мови розуміє граматичне значення слова на основі сприйняття певної словоформи у реченні, у контексті. Як такого специфічного виду тлумачення граматичні форми, окрім як лінгвістичного, не потребують, тому розуміння їх пересічному грамотному громадянину не ускладнене. Найважливіше, щоб дані форми правильно використовував і законодавець, тобто відповідно до норм сучасної української літературної мови і відповідно до закладеного в тексті змісту.

На перший погляд, може здаватися, що граматична форма слова не впливає на зміст в цілому, однак, це не зовсім правильно. Наведемо декілька прикладів.

Категорія числа є граматичною ознакою іменника (прикметника, числівника, дієслова), яка вказує на кількісний вияв предметів, ознак, дії. Дана категорія в сучасній мові поділяється на однину та множину, в давнину виділяли ще й третю форму – двоїну, від якої в сучасній мові залишилися форми типу *очі, плечі, вуса*, які на сьогодні відносяться до множини. Як підкреслює М.Я. Плющ «категорія числа іменників належить до морфологічних категорій із семантичною домінантою» [206, С.91]. Саме тому часто в мовознавстві наголошується, що число іменника є лексико-граматичною категорією, тобто служить як для вираження значення кількості, так і для зв'язків у словосполученнях (наприклад, для узгодження з прикметниками, займенниками), реченні, і перша роль є домінуючою.

Отже, функція числа іменника полягає насамперед у вираженні значення кількості предмета, який позначає іменник. Втім, можна говорити й про стилістичні ресурси даної категорії. Наприклад, використання множини замість однини для гіперболізації, іронії, зневажливого ставлення (засідає по президіях, ходить по салонах), або однини замість множини для передачі відтінку збірності (думка читача, погляд сучасника). Однак, подібні прийоми характерні для художнього, публіцистичного стилів, а не офіційно-ділового, до якого належить закон, де використання множини іменників повинно відповідати основному завданню – виражати кількість.

В КК України вживається у кваліфікованих складах кримінальних правопорушень (ч. 3 ст. 110, ч.2 ст. 114-1, ч. 2 ст. 194, ч.3 ст. 194-1, ч. 2 ст. 238, ч. 2 ст. 239, ч. 5 ст. 260, ч. 2, 3 ст. 265, ч. 2, 3 ст. 265-1, ч. 2 ст. 266, ч. 2 ст. 267, ч.ч. 2 ст. 272–275, ч. 2 ст. 283, ч. 2 ст. 294, ч. 2 ст. 326, ч. 2 ст. 327 та ін.), а також в основних з матеріальних складом (ст. 196, ст. 236, ст. 237, ч. 1 ст. 267, ч. 1 ст. 272–275, ч. 1 ст. 283, ст. 326, ст. 327 та ін.) словосполучення «загибель людей», тобто слово «людина» вжито в множині. З позиції здорового глузду розуміємо, що людина, її життя, здоров'я є найвищою соціальною цінністю, тому навряд чи кримінально-правові наслідки можуть не наставати у випадку загибелі внаслідок певного діяння однієї людини. Можемо також припустити, що це один із прийомів законодавчої техніки, використання синекдохи, про що мова йтиме далі. Якби не інше: разом з використанням граматичної форми множини в КК України наявна в цьому ж типі словосполучень і граматична форма однини («загибелі людини» (ч. 3 ст. 270-1, ч. 3 ст. 258, ч. 3 ст. 447)).

Закономірно, що норма стає незрозумілою, порушує принцип адекватного вираження волі законодавця, передбачає подвійне її тлумачення з різним змістовним наповненням. Так, в науково-практичних коментарях, підручниках по-різному роз'яснюється поняття «загибель людей». Містяться і зовсім протилежні випадки при коментуванні однакових статей. Так, в науково-практичному коментарі КК України за редакцією академіка В.Я. Тація вказано: «Частина 3 ст. 276 КК встановлює відповідальність за діяння, якщо вони

спричинили загибель людей. Для цього досить настання смерті хоча б однієї людини» [124, С. 540]. Так само стверджує професор М.Й. Коржанський, що за ч. 3 ст. 276 КК України слід кваліфікувати діяння в тому випадку, коли порушення правил безпеки чи експлуатації транспорту, передбачене в ч. 1 ст. 276 КК України спричинило загибель хоча б однієї особи [107, С. 383]. В коментарі до цієї ж статті за редакцією М.І. Мельника, М.І. Хавронюка зазначено, що під загибеллю людей розуміється смерть двох чи більше людей. При цьому автори стверджують: «оскільки в інших частинах ст. 276 не передбачені наслідки, які б охоплювали смерть однієї особи, то у випадку заподіяння смерті одному потерпілому внаслідок порушення правил безпеки руху або експлуатації залізничного, водного або повітряного транспорту вчинене слід кваліфікувати за ч. 1 ст. 276 та ч. 1 ст. 119. Кваліфікація в таких випадках вчиненого за ч.3 ст. 276 не повинна мати місця, оскільки означає заборонену ч. 4 ст. 3 аналогію (коли загибель однієї особи оцінюється аналогічно тому, як це може мати місце щодо загибелі кількох людей)» [186, С.836].

Так само протилежні думки науковців стосовно розуміння «загибелі людей» при коментуванні статей 194, 325, 326, 347, 399 КК України та інших. Впадає в око, що в коментарі за редакцією В.Я. Тація в більшості випадків вказується на «смерть хоча б однієї людини», або питання конкретизації цього словосполучення автори взагалі обходять, наприклад, лише перерахуванням текстуально кваліфікуючих ознак, тобто без пояснення використання в множині (ст. 196 КК України), або відсиланням до коментаря інших статей.

В Постановках ПВСУ також роз'яснюється дане словосполучення. Так, в п. 6 Постанови ПВСУ «Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довілля» вказано: під загибеллю людей (статті 236, 237, частини 2 статей 238-243, ч. 2 ст. 245, ч. 2 ст. 253 КК треба розуміти смерть хоча б однієї людини, що сталася внаслідок вчинення злочинів, відповідальність за які передбачена відповідними статтями КК [241]. Таким же чином визначають наслідки суспільно-небезпечних діянь в інших Постановках ПВСУ: «Про судову практику в справах про викрадення та інше незаконне поводження зі зброєю,

бойовими припасами, вибуховими речовинами, вибуховими пристроями чи радіоактивними матеріалами» (п. 27) [239], «Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини проти безпеки виробництва» [236] (п. 21), «Про застосування судами законодавства, що передбачає відповідальність за посягання на життя, здоров'я, гідність та власність суддів і працівників правоохоронних органів» (п. 13) [235]. Зазначимо, що вказані постанови є офіційними актами тлумачення, які сформовані на основі узагальнення судової практики і носять не обов'язковий, а рекомендаційний характер.

Слід зауважити, що при використанні в диспозиціях статей словосполучення «загибель людей» майже завжди використовується «інші тяжкі наслідки», тому на наш погляд, вірне все ж буквальне тлумачення даного словосполучення, а у випадку загибелі однієї людини, діяння підпадає під іншу ознаку – «інші тяжкі наслідки». Цього не можна сказати про ст. 196, ч. 3 ст. 276, ч. 3 ст. 277, ч. 3 ст. 282 КК України, де ця ознака відсутня.

Крім форми множини, законодавець в поодиноких випадках використовує форму однини – «загибель людини» з вказівкою на «інші тяжкі наслідки» (ч. 3 ст. 279-1 КК України) (тоді загибель двох і більше людей може охоплюватися останньою ознакою) та без такої (ч. 3 ст. 258 та ч. 3 ст. 447 КК України). Останні випадки взагалі є незрозумілими, оскільки терористичний акт, найманство, які призвели до загибелі (однієї!) людини караються позбавленням волі від 10 до 15 років або довічним позбавленням волі. Тому в коментарях одностайно вказується, що в даних випадках слід тлумачити як загибель однієї і більше осіб.

Подібні випадки невірнього використання форми множини чи однини повинні бути усунені в кримінальному законі. Для цього можна використати або прийом виділення закінчень (типу «загибель людини(ей)»), або здійснити це шляхом конструкції (типу «загибель людини чи інші тяжкі наслідки»).

Є й інші приклади довільного вживання однини/множини в КК України. Так, в диспозиції ст. 358 КК України «Підроблення документів, печаток, штампів та бланків, збут чи використання підроблених документів, печаток,

штампів» говориться про підроблення посвідчення або іншого офіційного документа, а в ст. 366 КК України «Службове підроблення» – підроблення офіційних документів. Форма множини використана й в статтях 158, 158-2, 200, 205-1, 223-1, 298-1, 329, 422 КК та багатьох інших. Причому множина використана при вказівці на інші предмети кримінальних правопорушень – печатки, штампи, платіжні картки тощо. Логіка і здоровий глузд підказують, що караними будуть діяння і тоді, коли протиправні дії вчиняються лише з одним предметом. Це ж можна простежити і в постатейних коментарях, і в практиці застосування вказаних норм.

Щодо використання в описаних вище випадках множини в тексті кримінального закону науковці висловлювали припущення, що використання в тексті однини замість множини є одним з видів синекдохи. Справді, синекдоха, як різновид метонімії, заснована на кількісному зіставленні предметів і явищ (вживання однини у значенні множини і, навпаки, визначеного числа замість невизначеного, видового поняття замість родового і т.п.) [47, С. 625], однак вона є тропом, який у свою чергу є одним із засобів увиразнення поетичного мовлення, використовується здебільшого у художньому та публіцистичному стилі. Тож риторичним є питання доцільності використання синекдохи в кримінальному законі, адже його завдання полягає не у образній виразності, а у максимально точному вираженні волі законодавця.

З іншого боку, відмовившись від використання даного тропу у подібних описаних випадках, матимемо неусталені й незвичні для мови конструкції типу «незаконні дії з документом на переказ», «приховування документа чи унікального документа Національного архівного фонду», «збут наркотичного засобу», «незаконні дії з платіжною картою». Тому в тих випадках, коли йдеться про предмет кримінального правопорушення, використання синекдохи як спосіб більш вдалого викладу, або такого, що вже є усталеним в офіційно-діловому стилі, є виправданим. Разом з тим незрозумілим є вживання однини в ч. 1 (підроблення документа), ч. 4 (завідомо підробленого документа) ст. 358 КК України, ч. 3 (заволодіння особистим документом) ст. 357 КК України. Слід

уніфікувати викладення у подібних випадках та сформулювати однакові правила щодо тлумачення таких норм, виражених за допомогою синекдохи і тоді не буде необхідності в кожному випадку роз'яснювати подібні норми, що позитивно вплине на підвищення зрозумілості кримінального закону – його якісної властивості.

Однак, на нашу думку, явищем недопустимим є в кримінальному законі використання цього виду синекдохи (перенесення смислового значення з множини на однину і навпаки), якщо мова йде про потерпілого, як це було показано вище на прикладі словосполучення «загибель людей». Як бачимо, форма множини в показаному вище прикладі «загибель людей» впливає на зрозумілість норми, оскільки наслідком є її подвійне трактування, це також може призводити до неправильної кваліфікації.

Це стосується інших випадків вживання категорії числа при вказівці на потерпілого: дитини, неповнолітнього, малолітнього, пацієнта тощо. Здебільшого у диспозиціях статей, у їх назвах в цих випадках використовується форма однини: ст. 117, ч. 3 ст. 130, ч. 2 ст. 133, ч. 2 ст. 136, ч. 2 ст. 137, ст. 141, ч. 2 ст. 142, ч. 2 ст. 144, ст. 148, ст. 150-1, ст. 166, ч. 1 ст. 169, ч. 2 ст. 299, ч. 3 ст. 302, ч. 3 і 4 ст. 303, ч. 2 ст. 307, ч. 3 ст. 309, ч. 3 ст. 314, ч. 2 ст. 317 та ін. Множина використана у назвах статей 149 «Торгівля людьми» та 150 «Експлуатація дітей», а в ч. 1 даних статей – в однині. Але це пояснюється тим, що назви відображають те, про що йдеться в статті в цілому, а в даних статтях в частинах 2-х кваліфікуючою ознакою кримінальних правопорушень є вчинення протиправних дій щодо кількох дітей.

Випадає із загального правила вживання категорії числа на позначення потерпілого в однині ст. 164, ч. 2 ст. 181, ч. 3 ст. 300, ч. 1 ст. 304, ч. 1 ст. 323, ст. 324 КК України, де вживається множина.

Викликає подив використання в ст. 164 КК України «Ухилення від сплати аліментів на утримання дітей» множини, оскільки ця термінологічна сполука є міжгалузєвою, в Сімейному кодексі України в ч. 3 ст. 181 використовується така конструкція «кошти на утримання *дитини* (аліменти)» і надалі в інших статтях –

аліменти на *дитину* [280], а в попередньому підрозділі 3.2 даної роботи ми звертали увагу на правила використання в кримінальному законі спеціалізованих термінів, зокрема правило вживання в тій граматичній конструкції, в якій вони відомі й усталені у сфері спеціальних знань (галузі).

При тлумаченні вищевказаних статей КК України іноді в науково-практичних коментарях чітко наголошується на роз'ясненні неправильної вжитої законодавцем форми, наприклад: «Слід мати на увазі, що застосоване в законі словосполучення «втягнення *неповнолітніх* у злочинну [на сьогодні – кримінально протиправну] діяльність... не означає обов'язковості втягнення кількох неповнолітніх ..., і тим більше не свідчить про необхідність втягнення у множинність таких дій» [124, С.610], «хоча в диспозиції ст. 304 вказівку на потерпілого зроблено у множині, кримінальна відповідальність настає і тоді, коли посягання вчинене і проти однієї такої особи» [186, С. 886] (коментар до ст. 304 КК України), або робиться це опосередковано: «Злочин вважається закінченим з моменту здійснення впливу на *неповнолітнього* з метою примусити його до застосування допінгу» [124, С.679], «Спонування – це будь-які умисні дії, спрямовані на те, щоб збудити у *неповнолітньої особи* бажання застосувати допінг...» [186, С. 938] (коментар до ст. 323 КК України). До речі, в ч. 3 ст. 323 КК України однією з кваліфікуючих ознак є вчинення діяння стосовно двох чи більше осіб.

Вважаємо, щоб уникнути зайвих роз'яснень і з метою чіткого відображення волі законодавця, слід у ст. 164, ч. 2 ст.181, ч. 3 ст. 300, ч. 4 ст. 304, ч. 1 ст. 323, ст. 324 КК України змінити використані в диспозиціях статей (частинах статей) іменники *діти*, *неповнолітні* у відповідних відмінках на форму однини.

З огляду на все вищевказане, слід сформулювати правило стосовно недопустимості використання множини в значенні однини і навпаки у випадках, коли йде мова про потерпілого.

Наслідки нехтування морфологічної категорії числа також спостерігаємо на іншому прикладі, на який звертали увагу багато хто з науковців, – у ч. 4 ст. 28

КК України одна з цілей створення злочинної організації – вчинення тяжких або особливо тяжких злочинів (множині), а в ч.1 ст. 255 КК України – вчинення тяжкого чи особливо тяжкого злочину (в однині) (до редакції цієї статті ЗУ № 671-IX від 04.06.2020) [30, С. 198-203; 40, С. 110; 134, С. 139]. Дану суперечність, незрозумілість законодавчої волі додає тлумачення, надане в Постанові ПВСУ № 13 від 23.12.2005, де в п. 10 уточнюється, що метою діяльності злочинної організації є вчинення тяжких або особливо тяжких злочинів чи тільки одного, що вимагає ретельної довготривалої підготовки [238]. Однак, подібні недоліки законодавчої техніки вказують на зниження якості кримінального закону. Згаданим ЗУ усунена надлишковість, дублювання лексем, яка мала місце в ст. 255, проте залишилася проблема числа в ст. 28 КК України.

Інша граматична категорія, на яку слід звернути увагу через її недооціненість законодавцем і певним нехтуванням вживання, – це форми віддієслівних іменників. Справа в тому, що для формулювання диспозицій статей Особливої частини КК України законодавець використав метонімію – різновид тропа, близького до метафори, в якому переноситься значення слів з певних явищ та предметів на ін. за суміжністю [47, С. 444], утворену шляхом перенесення з назви суб'єкта, який підлягає покаранню, на діяння, яке він вчиняє, – «*діяння карається*». Через такий підхід до формулювання статей в КК України використовується дуже багато віддієслівних іменників.

На перший погляд, даний прийом спрямований на стислий виклад кримінально-правових норм, що витікає з принципу економного використання мовних засобів кримінального закону, і текст залишається зрозумілим. Дана фікція не викликає труднощів у її тлумаченні, оскільки як іронізує М. Кострова випадків, коли до позбавлення волі засуджене «викрадення людини», а до штрафу – «незаконне полювання» на практиці немає [112, С.49].

Зазначимо, що в КК зарубіжних країн використані інші конструкції: в КК Польщі [324], ФРН [325], Іспанії [321] статті розпочинаються зі слів: «хто...», «той хто...», в КК Швеції [326] «особа, котра...» або в КК штату Нью-Йорк [318] «якщо особа визнана винною у вчиненні...» і це суттєво впливає на обсяг

тексту, однак, такі звороти є традиційними. Деякі науковці вказують на усталеність та традиційність такої конструкції для українського кримінального закону: «традиційна юридична конструкція, до якої звикли адресати, ... у них не виникає труднощів розібратися у таких законодавчих формулюваннях» [65, С.101]. Втім, історичний аналіз текстів пам'яток кримінального права, які діяли на території нашої держави, зроблений в підрозділі 1.2 дисертації, доводить те, що традиційним для національної техніки побудови кримінально-правових норм все ж є використання диспозицій, яка починається вказівкою на особу, яка карається, а не діяння. Це простежується і в Литовських статутах, і в «Правах, за якими судиться малоросійський народ», і в наступних Уложеннях також. Вперше метонімія використана лише за радянських часів – в КК УРСР 1922 р., отже не можна говорити про традиційність використання даного прийому в кримінальному законі. Крім того, таке перенесення з особи на діяння зумовлює україномовну проблему, пов'язану з творенням віддієслівних іменників від дієслів доконаного та недоконаного виду, на чому наголошувалося на Міжнародній науково-практичній конференції «Концептуальні засади нової редакції Кримінального кодексу України» в Харкові (17-19 жовтня 2019 р.), і дана проблема викликає певні труднощі у встановленні моменту закінчення кримінального правопорушення.

У тексті кримінального закону, як вже підкреслювалося, використовується досить багато віддієслівних іменників (збирання, розголошування, надання, утримання, виготовлення, схиляння, вирощування, переправлення, викрадення тощо), що є притаманним для диспозицій статей з огляду на використання вже згадуваного прийому метонімії.

Однак, невірне вживання таких іменників впливає на зрозумілість кримінально-правової норми і на правильну кваліфікацію діянь. З.А. Загинець у своєму монографічному дослідженні акцентує увагу на тому, що в процесі тлумачення ігнорується аналіз використання дієслів доконаного і недоконаного виду і іменників, утворених від них [65, С.124]. Дослідниця наводить приклади різного тлумачення слова «втягнення», і, звісно, керуючись правилами

лінгвістичного тлумачення, доходить до висновку про те, що момент закінчення злочину, передбаченого у ст. 304 КК, необхідно пов'язувати не з фізичним або психічним впливом на неповнолітнього з метою викликати у нього рішучість взяти участь у вчиненні злочину або займатися іншою антигромадською діяльністю, а з часу вчинення останнім злочину або іншої антигромадської дії» [65, С. 122]. Звісно, врахування запропонованих вченою правил при тлумаченні віддієслівних іменників, є досить важливими, однак наголосимо, що зрозумілістю є рівність (максимальна наближеність) між викладеним змістом тексту й інтерпретаційним змістом суб'єкта, який тлумачить його. У той же час форма (текст) має відповідати волі законодавця, тобто саме законодавець в першу чергу не повинен спотворювати зміст, який хоче передати сприймаючому суб'єкту. На жаль, випадки такі спостерігаємо і на прикладі вживання віддієслівних форм іменників, які не точно передають зміст.

Йдеться про утворення іменників від дієслів доконаного чи недоконаного виду, які вказують відповідно на завершеність чи незавершеність дії. Здебільшого дієслова за видами мають видові пари, однак, існують й одновидові дієслова. В українській мові, на відміну від російської, від двох дієслів видової пари можна побудувати два різні віддієслівні іменники, які покликані точно і правильно передавати семантичні відтінки. Правильно вжита словоформа віддієслівного іменника, утворена від дієслова, яке має видову пару, в тексті кримінального закону допомагає вказати на час, з якого діяння слід вважати кримінального караним. Так, в КК України є, наприклад, такі парні віддієслівні іменники, утворені від видових пар дієслів: *утримання – утримування, викрадення – викрадання, зберігання – збереження, втягнення – втягування*. Разом з тим вживаються лише іменники, утворені від дієслів доконаного виду (*розголошення, виготовлення, переправлення, перевищення, створення*), або недоконаного виду (*схиляння, вирощування*). Певна іменникова форма допомагає зрозуміти, з якого моменту настає кримінальна відповідальність. Приміром, використання форми *викрадення* в ст. 185 КК України вказує на завершеність дії з моменту вилучення майна і наявності реальної можливості розпоряджатися чи

користуватися ним; в статті 146 КК України – з моменту заволодіння людиною або з моменту фактичного обмеження свободи переміщення потерпілого, як правильно вказується в науково-практичних коментарях [124, С. 107, 204; 186, С. 364]. Паралельна ж форма іменника, утворена від дієслова недоконаного виду «викрадати» вживається у назві й диспозиції ст. 266 КК України «Погроза вчинити *викрадання* або використати радіоактивні матеріали», де йде мова не про фактичне завершення дії, а про погрозу майбутньої, ще не виконаної дії.

Разом з тим не зовсім вдало, на нашу думку, законодавець вживає паралельні форми іменників *утримування* – *утримання*. Дані віддієслівні іменники можуть утворюватися від багатозначних дієслів. У першому значенні: «держати, тримати кого-, що-небудь, не даючи упасти; перешкоджати чиємусь рухові, уповільнювати; просити або змушувати кого-небудь залишатися де-небудь; не відпускати» [289, С.522] дієслово має дві видові пари – утримувати (втримувати) (недоконаного виду), утримати (втримати) (доконаного виду); у другому значенні: «утримувати – забезпечувати кого-небудь для існування, бути власником, господарем якого-небудь закладу, підприємства» [289, С.522] дієслово не утворює видову пару, вживається лише в недоконаному виді. Відповідно, у першому значенні від дієслова можна утворити два віддієслівні іменники: *утримання* і *утримування*, які передають значеннєві відтінки завершеності чи незавершеності дії, у другому значенні можливий лише один варіант іменника – *утримування*.

Дані правила морфології не враховує законодавець. Так, стосовно єдиного випадку використання слова *утримування* у ст. 179 КК України «Незаконне утримування, осквернення або знищення релігійних святинь» незаконне утримування – це самовільні протиправні дії щодо збереження під своїм контролем предметів або місць релігійного поклоніння, закінченим злочин є з моменту вчинення дій, пов'язаних з незаконним утриманням [186, С. 488, 489], тобто у першому вказаному вище значенні, відповідно до якого можливі дві словоформи, які передаватимуть відтінок завершеності/незавершеності дії. Тому використання іменника, утвореного від дієслова недоконаного виду в даному

випадку є недоцільним, тим більш, що в коментарях пояснюється даний термін через іменник «утримання», вказується на момент завершення дії, а в ст. 179 КК України законодавець не враховує можливість суфіксів передати значеннєвий відтінок слова.

У своєму властивому значенні влучно законодавець використовує лексему в словосполученні «утримання від вчинення будь-якої дії» в ст. 147 КК України.

У багатьох статтях КК України використане слово *утримання* – іменник, утворений від дієслова доконаного виду. В більшості випадків він вживається у другому значенні, у сенсі «утримувати – забезпечувати кого-небудь для існування, бути власником, господарем якого-небудь закладу, підприємства» (ст. 164 – утримання дітей, ст. 165 – утримання непрацездатних батьків, ст. 288 – утримання автомобільних доріг, вулиць, залізничних переїздів, інших дорожніх споруд, ст. 302 – утримання місць розпустити, ст. 317 утримання місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, ст. 322 – утримання місць для вживання одурманюючих засобів). А зафіксоване в словнику вищезазначене значення – це роз’яснення дієслова недоконаного виду «утримувати», притому це омонім і він вживається у другому значенні лише як дієслово недоконаного виду, не утворює видову пару, отже від нього можна утворити лише іменник «*утримування*».

Таким чином, в статтях 164, 165, 288, 302, 317, 322 КК України словоформа «утримання» вжита неправильно, слід замінити на ту, яка точно передає значення даного слова, а саме «*утримування*».

Повертаючись до питання вираження подібними формами іменників моменту закінчення кримінального правопорушення, звернемо увагу на використання іменника «схиляння». В Особливій частині КК України він вжитий в трьох статтях КК України – 120, 315 та 324. Вживання в ст. 315 КК України «Схиляння до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів» віддієслівного іменника «схиляння» (від дієслова недоконаного виду) вказує на те, що моментом закінчення вчинення цих кримінальних правопорушень вважається вчинення дій, які спрямовані на викликання бажання

в особи вжити вказані в статтях засоби, незалежно від того, чи вжила особа їх чи відмовилася це зробити, на що вказується і в доктрині, і в судовій практиці [240]. Схоже, що подібним чином слід розуміти і «схиляння» в ст. 324 «Схиляння неповнолітніх до вживання одурманюючих засобів», однак є незрозумілим тлумачення в п. 12 Постанови Пленуму Верховного суду України №2 від 27.02.2004, де йдеться про те, що воно «полягає у вчиненні умисних ненасильницьких дій (умовляння, залякування, пропонування, давання порад тощо), спрямованих на збудження у неповнолітнього бажання вжити ці засоби (речовини) хоча б один раз» [234].

У ст. 120 КК України лексема «схиляння» з'явилася у зв'язку з прийняттям ЗУ «Про внесення зміни до статті 120 КК України щодо встановлення кримінальної відповідальності за сприяння вчиненню самогубства» від 8 лютого 2018 р., відповідно до якого доданий ще один зі способів вчинення об'єктивної сторони кримінального правопорушення – «схиляння до самогубства, а також інших дій, що сприяють вчиненню самогубства». Оскільки вищезгаданий закон був прийнятий у зв'язку з частими випадками нових способів доведення до самогубства, появи «груп смерті» в мережі «Інтернет», створення ігор, метою яких є доведення до самогубств підлітків, виникає питання моменту, коли дане діяння буде закінченим. Враховуючи, що це іменник, що походить від дієслова недоконаного виду, з лінгвістичного тлумачення терміна, схиляння до самогубства буде закінченим при вчиненні будь-яких дій, які викликають в особи рішучість вчинення самогубства, незалежно від того, чи був факт замаху на самогубство чи ні, тобто має місце формальний склад кримінального правопорушення. Разом з тим досвід інших країн вказує на інше розуміння такого способу вчинення цього кримінального правопорушення. Так, в КК Республіки Білорусь є дві статті: ст. 145 «Доведення до самогубства», тобто доведення особи до самогубства або замаху на нього шляхом жорстокого поводження з потерпілим чи систематичного приниження його особистої гідності, та ст.146, в диспозиції якої йдеться: «Умисне викликання в іншої особи рішучості вчинити самогубство, якщо особа покінчила життя самогубством або

здійснила замах на нього (схилення до самогубства)» [322], яка переконує в тому, що йдеться про матеріальний склад кримінального правопорушення. Українською мовою така б стаття мала назву б «Схилення до самогубства», мовою ж оригіналу кодексу це «склонение к самоубийству», де термін «склонение» не може передати таких нюансів, як українські відповідники, тому законодавець детально пояснює момент закінчення в самій диспозиції ст. 146 КК Республіки Білорусь. На жаль, в КК України законодавець не завжди використовує можливості мови, тому неправильно передає зміст, що зумовлює протилежно різне тлумачення статей.

Так, іменник «втягнення» у ст. 258-1 «Втягнення у вчинення терористичного акту» утворений від дієслова доконаного виду «втягнути», що вказує на завершеність дії, тобто кримінальне правопорушення є закінченим з моменту, коли дії, спрямовані на викликання бажання, прагнення особи взяти участь у терористичному акті, знайшли свій результат у фактичному вчиненні особою, яку втягували, терористичного акту. Разом з тим в науково-практичних коментарях говориться про те, що кримінальне правопорушення є закінченим з моменту вчинення дій по втягненню у вчинення терористичного акту чи примушування до його вчинення, незалежно від того, чи вдалося винному відповідно втягнути особу у вчинення терористичного акту чи примусити до його вчинення [124, С. 480], незалежно від їх успішності (результативності), тобто незалежно від того, чи вчинила терористичний акт особа, яку втягували чи примушували до вчинення цього злочину [186, С. 792]. Таке тлумачення можна пояснити вживанням в диспозиції слова «примушування», що вказує на незавершеність дії. КК України був доповнений ст. 258-1 у зв'язку з прийняттям Україною міжнародних зобов'язань після ратифікації 20 вересня 2006 року Протоколу, що доповнює Європейську конвенцію про боротьбу з тероризмом від 15 травня 2003 р.[245] та ратифікації 31 липня 2006 року Конвенції Ради Європи про запобігання тероризму [103], в яких йде мова про «підбурювання інших до вчинення...», «залучення до тероризму означає спонукання іншої особи до вчинення чи участі у вчиненні терористичного злочину», «публічне

підбурювання до вчинення терористичного злочину ... незалежно від того, є чи не є вона (поведінка підбурювання) безпосередньою підтримкою терористичних злочинів», тобто такі дії, котрі не передбачають вчинення особами, на яких вчиняється такий вплив, конкретних дій, пов'язаних з тероризмом. Тому зміст цієї норми законодавець спотворив, неправильно вживши форму слова, і в результаті – її незрозумілість, різне тлумачення, тому для усунення цього слід використати в ст. 258-1 словоформу «втягування».

До речі, на тлумачення «втягнення» в статті 304 КК України і очевидно недоцільне вживання «втягування» в ч. 2 ст. 181 КК України вказувала професорка З.А. Загинеї [65, С. 122], про що згадувалося вище.

Таким чином, з урахуванням того, що така морфологічна ознака як вид дієслова, суттєво впливає на значення слова, утвореного від нього, вважаємо, що при формулюванні законодавчої волі слід обов'язково виважено використовувати віддієслівні іменники: по-перше, обираючи словоформу, враховувати, що у певному значенні така форма може мати лише один варіант, утворений від дієслова, яке немає видової пари (як приклад – «утримування» у значенні забезпечення кого-небудь або якого-небудь закладу, підприємства засобами для існування), оскільки при вживанні іншої словоформи, яка має паралельні відповідники, змінюється значення на зовсім інше («утримання/утримування» – тримання, перешкоджання чіємусь рухові, пересуванню); по-друге, при обранні з двох паралельних словоформ враховувати можливість вказівки на завершеність чи незавершеність дії, що впливає на конструювання кримінальних правопорушень з матеріальним чи формальним складом.

Втім, задля уникнення в майбутньому подібних складнощів, пов'язаних з особливостями творення віддієслівних іменників, праві учені, які входять до складу робочої групи з питань розвитку кримінального права, і розробляють проєкт нового КК України, що слід відмовитися від використання віддієслівних іменників шляхом зміни підходу до формулювання диспозицій статей, які починатимуться зі слів «Особа, яка...» і далі – дієслово. Тим самим ми

відновимо й традицію національного законотворення кримінально-правових норм.

Отже, морфологічні категорії числа іменника, виду дієслова, як було показано в даному підрозділі, суттєво впливають на зрозумілість кримінально-правових норм, і це має враховувати законодавець, прагнучи до підвищення якості кримінального закону в умовах реформування кримінального законодавства.

3.3.2. Вплив синтаксичної організації тексту на зрозумілість кримінального закону

Не зважаючи на велике значення лексики, а також граматичного оформлення окремих слів для розуміння мови, лише на рівні словосполучення, речення, тексту слово виступає мисленнєвим засобом праворегулювання, тому, крім лексико-морфологічного значення слова, синтаксична організація тексту кримінального закону є вкрай важливою. Відповідна синтаксична побудова словосполучення, речення також впливає на швидкість та легкість сприйняття та з'ясування смислу, що сприяє мовній доступності, тобто сприйняття норми пересічними громадянами.

Адекватне сприйняття (а відповідно, і наступне розуміння) тексту закону (в тому числі і кримінального) залежить від дотримання низки обов'язкових синтаксичних вимог.

Серед таких елементарних загальносинтаксичних вимог Т.В. Губаєва називає такі: 1. Порядок слів має бути звичайним, типовим для рідної мови. 2. Кількість декількох смислових елементів, виражених різноманітними мовними зворотами в одному реченні (так звана синтаксична глибина) не повинна перевищувати дев'яти. Це число обумовлене оперативною пам'яттю людини. 3. В реченні не повинно бути ланцюжків, складених з однотипних граматичних форм. 4. Кількість поширених означень перед одним словом не повинно перевищувати дев'яти. У той же час після означуваного слова можна ставити не більше п'яти означень. 5. Між компонентами граматичної структури є відповідне

відношення. Одні є головними, а інші – залежними. При збільшенні дистанції між ними втрачаються синтаксичні зв'язки, що призводить до загублення сприйняття смислу. Тому між ними можна поставити не більше п'яти слів [48, С.73-74]. Як бачимо, вказані загальні вимоги впливають на побудову синтаксичної одиниці в цілому (речення), порядок, розташування, кількість дрібніших синтаксичних одиниць (словосполучень). Причому не можна сказати, що недотримання цих вимог повністю унеможливить розуміння висловленого, однак ускладнить сам процес сприйняття суб'єктами, на яких спрямовується висловлювання, тексту, що потребуватиме подальших зусиль для «розкодування» прочитаного, може викривити і віддалити інтерпретаційний зміст від справжнього змісту, який намагався закласти автор тексту, а все це, звичайно, впливає на його зрозумілість.

Враховуючи те, що кримінальний закон зорієнтований на звичайних людей, а тому процеси сприйняття його та первинної інтерпретації, пошуку необхідних положень не повинні бути ускладненими, вказані вимоги повинні бути дотримані у процесі побудови кримінально-правових норм. А усунення можливих порушень, спрощення синтаксичних конструкцій, їх однотипність може бути одним з напрямків розширення меж демократизації мови кримінального закону.

Загальновідомо, що мінімальною синтаксичною одиницею є словосполучення, яке може утворюватись за допомогою таких видів синтаксичного зв'язку: узгодження, керування, прилягання. Словосполучення, як і слово, виконує передусім номінативну функцію, є будівельним матеріалом для речення як комунікативної одиниці.

Формою, в яку втілюється безпосередньо правова норма, є речення, яке виступає як основна знакова одиниця будь-якого тексту, зокрема і кримінального закону. На відміну від словосполучення, для речення характерні такі ознаки як комунікативність, смислова завершеність, структурованість (синтаксична і семантична), модальність. Побудова речення в нормативно-правовому акті має сприяти передусім правильному розумінню правової норми,

яка втілюється у форму речення, точному її подальшому тлумаченню, а отже, і ефективному застосуванню. З огляду на це, до речень, які утворюють текст закону, в тому числі кримінального, мають висуватися відповідні вимоги.

Речення має бути бездоганно граматично сконструйовано з урахуванням специфіки тексту закону. Побудова речення здійснюється не простим набором словосполучень, а підпорядковується певним законам, серед яких – визначений порядок слів [164, С. 187], це й перше правило серед вищеназваних загальносинтаксичних.

Традиційно вважається, що українській мові, як і іншим слов'янським, властивий вільний порядок слів у реченні. Все ж певні правила щодо типових позицій головних і другорядних членів речення існують, що називається прямим порядком слів, характерним для стилістично нейтральних, позбавлених експресії текстів. Зокрема, підмет має передувати присудку, узгоджене означення слід розташовувати перед означальним словом, прямий додаток – після залежного слова тощо. Відходження від подібних норм, яке в мовознавстві називають інверсією, не є граматичною помилкою, а служить певним цілям, серед яких – підкреслення іншого смислового відтінку речення, додаткове смислове та експресивне навантаження на слові, яке займає нетрадиційне для нього місце. Вважається, що інверсія – стилістична фігура, властива в основному для художнього та публіцистичного стилю. Однак, інверсію зустрічаємо і в тексті кримінального закону, який належить до офіційно-ділового стилю. Так, наприклад, ч. 1 ст. 84 КК: *звільняється від покарання особа...* На нашу думку, у цьому випадку логічний наголос переміщується на присудок, що підкреслює імперативність даного припису, адже в наступній (другій) частині цієї статті використовується вже прямий порядок підмета та присудка, де звільнення від покарання має дискреційний характер: *«Особа, яка після вчинення кримінального правопорушення або постановлення вироку захворіла на іншу тяжку хворобу, що перешкоджає відбуванню покарання, може бути звільнена...»*.

У зв'язку з цим, доцільно звернути увагу на статті 44-49 КК України, у яких визначаються види звільнення від кримінальної відповідальності. Звільнення від кримінальної відповідальності як заохочувальний кримінально-правовий захід може застосовуватись на імперативних та дискреційних засадах. Норми, передбачені статтями 44-49 КК України сконструйовані за однотипною синтаксичною конструкцією: це складнопідрядне речення з головною частиною, ускладненою відокремленим означенням, і наступною підрядною частиною умови. При цьому і в головній, і в підрядній частині використовується прямий порядок слів. На нашу думку, з метою наголошення на обов'язковості норм, що визначають види звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям та у зв'язку з примиренням винного з потерпілим, і відокремлення цих двох видів від інших, що застосовуються на розсуд суду (статті 47-48), слід використати інверсію – на перший план винести присудок: *звільняється від кримінальної відповідальності особа...* [164, С. 187-188].

Слід зазначити, що професор П.В. Хряпінський, досліджуючи юридичну техніку викладення заохочувальних норм, підкреслював, що заохочувальна санкція з точки зору підвищення ефективності спонукального впливу на правосвідомість їх адресатів, повинна знаходитися на першій позиції. У зв'язку з цим учений вказував на вади законодавчої техніки викладення ч. 5 ст. 321 КК України, оскільки за інформативним перевантаженням цієї заохочувальної норми, описом кримінально протиправних дій, що утворюють об'єктивну сторону ч.1 ст. 321 КК України, та бланкетним характером предмета кримінального правопорушення – «отруйних чи сильнодіючих речовин, що не є наркотичними або психотропними чи їх аналогами, або отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів» – адресату заохочення важко в тексті цієї норми, не володіючи спеціальними знаннями і навичками, знайти конкретне правове заохочення позитивної посткримінальної поведінки [341, С. 85]. Отже, науковець підкреслював не лише можливість зміною розташування порядку слів у реченні розставити логічні наголоси, але й можливість адресатів норми «не загубитися» в складному текстовому масиві норми.

Досить часто в тексті кримінального закону присудок виступає в препозиції до підмета, коли підмети є однорідними і структурно виокремлені самостійними пунктами, наприклад, ст. 51, с. 67, ст. 89 КК. Це зумовлено структурною організацією тексту КК України, що не порушує зрозумілості, а навпаки, сприяє їй.

Стосовно другорядних членів речення, їх позиція в реченні може бути різною. Для узгоджених означень нейтральна позиція – перед означуванним словом. В КК України дуже велика кількість подібних означень, що зумовлено особливостями термінотворення – велика кількість термінів утворено за допомогою іменних словосполучень з ад'єктивом. Тут слід зауважити, що таких ад'єктивів можуть бути два, і в цьому випадку вужче за обсягом означення має передувати більш широкому, наприклад, *амбулаторна психіатрична допомога, тяжке тілесне ушкодження*. Неузгоджені означення зазвичай виступають після означуваного слова: *в розмірі не більше трьох тисяч неоподаткованих мінімумів доходів громадян* [164, С. 188].

Окремої уваги заслуговує означення, виражене дієприкметниковим зворотом. Значно краще сприймається такий зворот, що стоїть після означуваного слова і виділяється на письмі комами. Таких зворотів в КК України досить велика кількість: *у випадках, передбачених цим Кодексом; до особи, визнаної винною у вчиненні кримінального правопорушення*. Однотипними є конструкції з відокремленим дієприкметниковим зворотом, що використовуються в Особливій частині КК при описі кваліфікуючих ознак кримінального правопорушення: *дії, передбачені ...; дії, вчинені ...*, а особливо кваліфікуючих ознак – нанизуванням цих зворотів як однорідних: *дії, передбачені частиною першою цієї статті, вчинені щодо кількох осіб або повторно*. Вживання дієприкметникового звороту перед означуванним словом і, особливо у реченні, де вже використовується такий зворот типово – після означуваного слова, гірше сприймається при читанні тексту і це ускладнює розуміння тексту. Наприклад: *розмір штрафу, що призначається судом, не може бути меншим за розмір майнової шкоди, завданої кримінальним*

правопорушенням, або отриманого внаслідок вчинення кримінального правопорушення доходу. На нашу думку, в цьому випадку доречно останній дієприкметниковий зворот поставити в постпозицію до означуваного слова. Порівняймо: *розмір штрафу, що призначається судом, не може бути меншим за розмір майнової шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, або доходу, отриманого внаслідок вчинення кримінального правопорушення.*

Що стосується додатків (прямих і непрямих), при нейтральному викладі вони знаходяться в постпозиції до залежного слова, що загалом спостерігаємо в КК України. З метою переміщення логічного наголосу на додаток, він може бути перенесений у препозицію до слова, яке ним керує, наприклад: *кримінальній відповідальності підлягають особи..., часом вчинення кримінального правопорушення визнається час...* Часто додатки знаходяться в препозиції до залежного слова як прийом при формулюванні дефініцій в Загальній частині КК України: *замахом на кримінальне правопорушення є вчинення особою...; закінченим кримінальним правопорушенням визнається діяння...; суб'єктом кримінального правопорушення є фізична осудна особа тощо* [164, С. 189].

Позиція обставин у реченні може бути різною і залежить від типу обставин (умови і способу дії зазвичай розташовуються після залежного слова), слова, до якого відноситься обставина тощо. Ускладнюють розуміння тексту обставини різних типів, які розміщуються поряд. Розглянемо приклад. У ч. 4 ст. 95 *У разі припинення застосування примусових заходів медичного характеру / через видужання / особи, які вчинили кримінальне правопорушення у стані неосудності, але захворіли на психічну хворобу до постановлення вироку, підлягають покаранню...* У даному випадку на початку речення вживаються дві обставини – умови (до скісної ризику) та причини (виділено скісними ризиками). Інтонаційно після виділеної фрази слід зробити паузу, на письмі ці обставини не відокремлено комою, тому фраза є складною для сприйняття. Характерно, що в цій же статті у п. 3 подібна обставина (умови та причини) відокремлена комами, що полегшує розуміння тексту. Зауважимо, що якщо обставина вживається перед залежним словом, поряд з іншими частинами складної синтаксичної

конструкції, її слід відокремити, як наприклад: *...тобто така, яка під час вчинення кримінального правопорушення, через наявний у неї психічний розлад, не була здатна...*, що законодавцем робиться не завжди і тому порушується вимога зрозумілості закону [164, С. 189].

Слід підкреслити, що відповідно до синтаксичних правил української мови поширені обставини, виражені не дієприслівниковими зворотами, а сполученням прийменників з іменниками можуть відокремлюватися, а можуть і не відокремлюватися комами. Відокремлення залежить від того, наскільки зворот поширений, близький за змістом до основної частини речення, яка його стилістична функція, залежно від наміру автора тощо (так званий авторський знак). Однак, як бачимо, у вищевказаному прикладі відсутність розділового знаку заважає сприйняттю речення. Тому необхідно в подібних випадках відокремлювати обставини на письмі комами.

Сам законодавець в абсолютно однакових синтаксичних конструкціях може використовувати кому при поширених другорядних членах речення (як авторський знак), відокремлюючи їх, а може і ні, що є, звичайно, неприпустимим. Наприклад, в. ч. 1 ст. 212 КК України: *...вчинене службовою особою підприємства, установи, організації, незалежно від форми власності або особою...*, і в ст. 212-1 КК України: *...вчинене службовою особою підприємства, установи, організації незалежно від форми власності або особою...* Причому в першому випадку при поширеному відокремленому означенні кома використовується тільки перед ним, а в даному випадку слід відокремлювати з обох боків, тобто ще необхідно кому після слова *власності*.

Як бачимо з наведених прикладів, порядок розташування між собою в реченні головних і другорядних членів речення підкорюється певним філологічним правилам, відступ від цих правил можливий, але кожен з них несе в тексті закону певне смислове навантаження, чим не можна нехтувати при побудові кримінально-правових норм, оскільки це призводить до ускладнення розуміння змісту, вираженому в приписі.

Зважаючи на те, що речення – форма втілення правової норми, бажано, щоб одному реченню відповідав один правовий припис. Особливості побудови речення як в Загальній, так і Особливій частині КК України зумовлюються складністю відносин, які охороняються кримінальним законом, тому дуже важко виразити простим реченням норму права, враховуючи такий принцип як адекватність вираження правового матеріалу, з якого випливають мовні вимоги точності та чіткості. Тому в КК України переважають складні речення, при тому не складносурядні, а складнопідрядні, які різносторонньо можуть описати явище.

У Загальній частині КК України за допомогою лінійних складнопідрядних речень, які утворені нанизуванням підрядних частин створюється своєрідний алгоритм певних дій, якими слід керуватись (наприклад, статті 45–48, 69, 69-1, 71 КК України тощо).

Особливістю конструювання речень Особливої частини КК України є те, що вони є переважно складнопідрядними з підрядними зв'язками різного типу, найчастіше – з'ясувальні, мети, умови, причини. При цьому підрядні частини відносяться до групи підмета, і це не дивно, адже за допомогою мовних засобів, у тому числі засобів синтаксису, слід точно і однозначно описати діяння, які є кримінально караними.

Тут слід наголосити на тому, що для уникнення незрозумілості при побудові речень з кількома підрядними частинами, необхідно враховувати те, що вони мають бути якнайближче розташовуватися до слова, від якого залежить підрядна частина, адже із збільшенням цієї відстані ускладнюється розуміння викладеного, про що йшлося у вищевикладених правилах.

Зустрічаються в Особливій частині КК України складні синтаксичні конструкції, утворені різними типами синтаксичного зв'язку – сурядності та підрядності, але знову таки вони відносяться до групи підмета.

Отже, особливості синтаксичної організації речень кримінального закону зумовлюються вимогами конкретності, точності, необхідності передати складну систему причинно-наслідкових зв'язків. Саме тому в тексті кримінального

закону функціонують складні синтаксичні конструкції, які дозволяють встановити усі обставини, усі умовності викладеної інформації. Однак, враховуючи те, що норми кримінального закону мають бути зрозумілими, при побудові складних синтаксичних конструкцій слід брати до уваги наближеність підрядних частин до слова, від якої вони залежать.

Що стосується групи присудка (санкція статті), ця частина речень є однотипною, яка загалом не містить підрядних частин, і може бути ускладнена однорідними або неоднорідними додатками. Причому однорідні додатки розділяються між собою сполучником *або* (якщо в санкції передбачається два альтернативних основних види покарань), чи комою і сполучником *або* (якщо таких більше двох). Неоднорідні додатки є в тих реченнях, де вказаний також додатковий вид покарання (в кумулятивних санкціях), вони утворені шляхом додавання прийменника *з* та іменника в орудному відмінку.

Важливе значення для правильного розуміння можливого призначення покарання, передбаченого санкцією, має такий пунктуаційний знак як кома. Якщо кома розташована перед прийменником *з*, додатковий вид покарання поширюється на усі альтернативні основні види покарання, вказані перед нею, її ж відсутність свідчить про те, що додатковий вид покарання поширюється лише на останній із зазначених основних видів покарання. Наприклад, відповідно до санкції ч. 2 ст. 109 КК України, в якій прописано так: *караються обмеженням волі на строк до трьох років або позбавленням волі на той самий строк з конфіскацією майна або без такої*, конфіскацію майна можна призначати лише разом з позбавленням волі, з обмеженням волі вона не призначається, а от у санкції ч. 1 ст. 436-1 КК України вказано: *карається обмеженням волі на строк до п'яти років або позбавленням волі на той самий строк, з конфіскацією майна або без такої*, відповідно кома перед прийменником *з* вказує на те, що конфіскація майна можлива й у випадку призначення основного покарання у виді обмеження волі, й у випадку призначення позбавлення волі. Судова практика також вказує на важливість даного розділового знака.

Так, в одному з рішень ВСУ йдеться про те, що засуджений скаржився з підстави неоднакового застосування судом касаційної інстанції однієї і тієї самої норми права, передбаченої законом України про кримінальну відповідальність, у подібних правовідносинах, що зумовило ухвалення різних за змістом судових рішень, оскільки додаткове покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю, яке передбачено ч. 1 ст. 366 КК у редакції від 7 квітня 2011 р. відповідно до ЗУ № 3207-VI, який набув чинності 1 липня 2011 р., може застосовуватися лише до основного покарання у виді обмеження волі і не може бути приєднане до основного покарання – штрафу. А йому вироком Новоград-Волинського міськрайонного суду Житомирської області визначено покарання у виді штрафу у розмірі 8500 грн. з позбавленням права обіймати керівні посади на підприємствах, установах, організаціях усіх форм власності на строк один рік шість місяців. Апеляційний суд Житомирської області ухвалою від 25 березня 2014 року вирок щодо ОСОБА 2 залишив без змін. Колегія суддів судової палати у кримінальних справах Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 9 жовтня 2014 р. судові рішення щодо ОСОБА 2 змінила: пом'якшила засудженому призначене основне покарання за частиною першою статті 364-1 КК до штрафу у розмірі 6800 грн.

Справді, у попередніх редакціях санкції частини першої статті 366 КК, які діяли до набрання чинності 1 липня 2011 р. ЗУ № 3207-VI, теж передбачалося два види основних покарань (штраф або обмеження волі) і додаткове покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю. Проте перед додатковим покаранням коми не було, а тому синтаксичний розрив тексту проходив у іншому місці, а саме у місці розташування розділового сполучника «або», і тому один із видів основного покарання (штраф) потрібно було розглядати (тлумачити) як однорідний, альтернативний вид покарання іншому, наявному в цій же санкції виду основного покарання, а саме обмеженню волі, але вже поєднаному із додатковим покаранням. Однак, у кримінальній справі, в якій заперечується рішення суду

касаційної інстанції, встановлено, що ОСОБА 2 вчинив службове підроблення у серпні 2011 року, тобто після набрання чинності 1 липня 2011 року Закону № 3207-VI. Тому у правовому висновку ВСУ вказується, що друга частина тексту санкції, у якій ідеться про призначення додаткового покарання, завдяки комі набуває ознак відносно самостійного елемента речення, який, однак, не пориває семантичного і структурного зв'язку з першою частиною тексту санкції, а навпаки, нерозривно з нею пов'язаний. Оскільки в першій частині тексту санкції передбачено декілька альтернативних видів основних покарань, то друга частина тексту стосується кожного з них, а не тільки одного з них [219].

У проілюстрованому випадку вживання розділового знаку не так підпорядковується філологічним правилам, як служить для розуміння кримінально-правової норми, стає своєрідним орієнтиром для її правильного тлумачення. До речі, використання тире після диспозиції перед санкцією і знак абзацу також не зумовлене філологічними правилами, а виступає в тексті кримінального закону способом виокремлення диспозиції від санкції з метою кращого візуального сприйняття статті Особливої частини КК України.

Отже, синтаксичні конструкції у подібних випадках, із застосуванням не лише розділових знаків, а й прийменників, сполучників, використані в санкціях статей, є не довільними, а дозволяють адекватно тлумачити припис.

Використання однотипних синтаксичних конструкцій при конструюванні кримінально-правових норм сприяє їх зрозумілості, а саме однаковому розумінню суб'єктами їх сприйняття й з'ясування. Проте відхід від певного трафарету зумовлює варіативність розуміння норми, а отже, потребує додаткового тлумачення в кожному випадку.

Так, коли санкцією передбачено два додаткових види покарання, то законодавець використовує після визначення основного покарання або таку конструкцію: прийменник *з* + перший додатковий вид і міра покарання + сполучник *та* + прийменник *з* + другий додатковий вид покарання (наприклад, ч. 1 ст. 110-2 КК України: *карається позбавленням волі на строк від трьох до п'яти років з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною*

діяльністю на строк до двох років та з конфіскацією майна), або таку: прийменник *з* + перший додатковий вид і міра покарання + *кома* + прийменник *з* + другий додатковий вид покарання (наприклад, ч. 3 ст. 368 КК України: *карається позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років, з конфіскацією майна*). Така неоднаковість може привести до хибних висновків, наприклад, що використання *коми* замість сполучника *та* в останньому випадку свідчить, про наявність у цьому місці синтаксичного розриву, який може вказувати на альтернативність застосування додаткових покарань до позбавлення волі (або перше, або друге). У першому ж випадку сполучник вказує на те, що додаткові покарання слід застосовувати разом (і те, і інше). Однак, альтернативність передається через розділовий сполучник *або*, як при основних видах покарань. Виникає питання сенсу вживання сполучника *та*.

Відповідно до ч. 4 ст. 52 КК України до основного покарання може бути приєднане одне чи кілька додаткових покарань у випадку та в порядку, передбачених КК України. Додаткові покарання, передбачені санкцією, можуть бути сформульовані або як обов'язкові, або як факультативні, але тоді з вказівкою «*або без такої (такого)*». В інших випадках – вони є обов'язковими. Щоправда, практикою відзначається, що якщо додаткове покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю за санкцією статті (санкцією частини статті) є обов'язковим, то воно застосовується лише до тих осіб, які обіймали посади чи займалися діяльністю, з якими було пов'язано вчинення кримінального правопорушення (п. 17 ППВС від 24.10.2003 № 7) [237]; якщо санкцією відповідної статті КК України передбачено обов'язкове додаткове покарання у виді конфіскації майна, але кримінальне правопорушення вчинено не з корисливих мотивів, то таке додаткове покарання не може бути застосовано [216; 217; 218]. З цього виникає питання доцільності використання сполучника *та* у вищепроілюстрованому випадку замість *коми*. У даному прикладі сполучник виступає в значенні єдиного, тобто функціональне призначення його в контексті – вказати на одночасність, обов'язкову єдність

двох додаткових видів покарань, однак, як бачимо, в окремих випадках вони разом призначені не можуть бути. На це вказує й практика застосування. Наприклад, із 21 проаналізованого вироку судів першої інстанції (по Україні всього) за ч. 1-2 ст. 258-5 КК України (санкції передбачають в якості додаткових обов'язкових покарань, поряд з основним – позбавленням волі, позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю та конфіскацію майна, поєднані сполучником *та*) судами призначено разом з основним покаранням два додаткові – і позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, і конфіскацію лише в 5 вироків, в інших рішеннях здебільшого застосовується ст. 69 КК України, і відповідно, обидва додаткові покарання не призначаються (11 вироків), або не призначається позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, а конфіскація призначається (1 вирок), або навпаки (1 вирок), у 2 рішеннях, звільняючи особу від відбування покарання з випробуванням, суди посилаються на ст. 77, відповідно до якої додаткове покарання у виді конфіскації майна не застосовується, а в 1 вирокі суд призначає додаткове покарання у виді конфіскації майна, а інше додаткове обов'язкове не призначає, аргументуючи це тим, що особа у силу ст. 55 КК України не відноситься до спеціальних суб'єктів, яка на момент вчинення кримінального правопорушення обіймала ту посаду чи займалася тією діяльністю, з якими було пов'язане кримінальне правопорушення, передбачене ч. 2 ст. 258-5 КК України.

Тому використання *коми* в двох вищезгаданих подібних синтаксичних конструкціях є виправданим, а сполучника *та* – недоцільним. Тим більше, конструкція *та* + *з* при приєднанні двох додаткових видів покарань використовується в тексті КК України нечасто – у ч. 1-4 ст. 110-2, ч. 5 ст. 191, ч. 2-3 ст. 201-1, ч. 3 ст. 206-2, ч. 2 ст. 258-2, ч.1-3 ст. 258-5, ч. 2 ст. 308, ч. 3 ст. 312, ч. 2 ст. 367 КК України. Особливо звертає на себе увагу ч. 1-2 ст. 370 КК України, в санкції якої передбачено лише одне додаткове покарання – штраф, але приєднане до основного(их) тією ж конструкцією «та з», причому в ч. 1 ст. 370 КК України ще й використанням *коми* перед нею, функціональне

призначення якої ми розглядали в цьому підрозділі. Тому для того, щоб не викликати можливу двоякість трактувань санкцій, не порушувати вимоги однаковості синтаксичних конструкцій, пропонуємо упорядкувати дані санкції шляхом вилучення з них сполучника *та* і його заміни на *кому*, крім ч. 1-2 ст. 370 КК України, в якій лише вилучити сполучник *та*.

Отже, в санкціях статей розділові знаки, сполучники і прийменники не лише є звичайним мовним засобом, іноді вони не підкорюються загальнолінгвістичним правилам пунктуації, а встановленням штучних синтаксичних розривів виступають для правозастосовника орієнтиром при виборі варіантів призначення покарання.

Таким чином, можливості синтаксису та пунктуації української мови, на відміну від інших, приміром германських мов, мають великі ресурси щодо передання значеннєвих відтінків донесення інформації до адресата, що може використовувати законодавець, оформлюючи законодавчі приписи.

3.4. Структуризація кримінального закону як засіб його зрозумілості

КК України, виступаючи цілісною текстовою одиницею, має своєрідну структуру, а розміщення правового матеріалу в ньому підкорюється специфічним законам юридичної техніки, притаманним саме кримінальному закону. В процесі проведеного нами опитування щодо засобів забезпечення зрозумілості сучасного кримінального закону, яке проводилось серед фахівців та пересічних громадян, на структуру, як один з факторів зрозумілості кримінального закону, вказали 41% з опитаних респондентів (Додаток Г). Відтак, очевидно не тільки для представників кримінально-правової доктрини, що належна структура суттєво впливає на результати системного тлумачення кримінально-правових норм, допомагає зрозуміти зміст встановлень, закріплених у кримінальному законі.

Останнім часом до КК України вносяться численні зміни, які позначаються на якості закону, адже часто вносяться передчасно, не пройшовши належним

чином відповідних експертиз, і лінгвістичних в тому числі. Не слід забувати про те, що КК України – це все ж єдиний нормативно-правовий акт, єдиний текст, який має відповідати принципу системності побудови правового матеріалу.

У мовознавстві текст розглядається як об'єднаний за змістом і граматично писемний чи усний мовленнєвий масив, основними властивостями якого є зв'язність і цілісність [350, С.372]; як певна система комунікативних елементів, функціонально (для відповідної конкретної мети) об'єднаних в єдину замкнуту ієрархічну семантико-сміслову структуру спільною концепцією або задумом (комунікативною інтенцією) [69, С.30-31]. Основними ознаками тексту є цілісність, зв'язність, структурна організованість, завершеність, єдність мети.

Дослідниця, яка присвятила свою монографію текстології кримінального закону, О.І. Ситникова окреслює такі ознаки, що притаманні кримінальному закону як тексту: 1) наявність назви (заголовка) закону, частини, розділу, глави, статті; 2) об'єктивованість у нормативно-правовому акті; 3) текстуальна завершеність; 4) літературна опрацьованість відповідно до типу нормативного акта; 5) наявність особливих одиниць, об'єднаних різними типами зв'язків; 6) цілеспрямованість, притаманна кримінальному акту загалом; 7) прагматична установка, тобто орієнтація на досягнення соціально значущих результатів [279, С.43]. Як бачимо, деякі з названих ознак співпадають з тими, що характерні для тексту загалом, а деякі мають свою специфіку.

Незважаючи на те, що текст є предметом лінгвістики, в контексті даного дослідження нас цікавить саме структурна організація тексту як елемента зовнішнього компонента законодавчої техніки, який впливає на зрозумілість кримінального закону. Як було зазначено раніше (підрозділ 3.1 дисертації), структурна організація кримінального закону охоплює правила розміщення правового матеріалу, і це є іншим, відмінним від суто мовних засобів, компонентом зовнішнього вираження кримінального закону.

У теорії права структура закону розуміється як система впорядкованих і взаємопов'язаних елементів, які утворюють певну цілісність, обумовлену змістом закону, притому структура закону включає два аспекти: логічну систему

викладу норм права у законі та системну будову елементів тексту закону [54, С.5]. Зазначені аспекти структури є взаємообумовленими, адже логічні правила впливають певним чином на побудову й розташування елементів закону.

Оскільки кримінальний закон, маючи свою специфіку, орієнтований на широке коло суб'єктів, його структура, композиційне оформлення повинні відповідати правилам логічного викладу, відзначатися стрункістю, послідовністю, і це досягається чітким поділом його на елементи.

Загалом будь-який текст можна поділити на дрібніші структурно-сміслові частини: висловлювання (часто співпадають з реченням), складне синтаксичне ціле (або надфразові єдності) та структурно-прагматичні частини (частини, розділи, глави, параграфи, абзаци тощо). Останні спрямовані на пришвидшення й полегшення орієнтування в текстовому масиві суб'єктів, на яких спрямована інформація.

Для КК України характерним є чітке виділення структурно-прагматичних компонентів: двох частин (Загальної та Особливої); розділів, пронумерованих римськими цифрами з першого в кожній частині (усього 17 в Загальній та 20 в Особливій частині); статей з наскрізною нумерацією арабськими цифрами (усі перелічені компоненти мають також заголовки); частин статей, пронумерованих арабськими цифрами з крапкою; пунктів, пронумерованих арабськими цифрами з дужкою; підпунктів, які позначаються маленькою літерою й дужкою; приміток, які теж можуть поділятися на частини, оформлені як і частини статей; абзців, які в Особливій частині КК України, крім знаку абзацу, відокремлюються ще й пунктуаційним знаком тире.

Перераховані компоненти не лише структурують матеріал, надають кодексу певної композиційної завершеності, але й допомагають чітко й однозначно зрозуміти, яке положення враховує правозастосовник при посиланні на КК України.

Даним компонентам, як описувалось вище, притаманна індексація — розстановка цифрових (римських, арабських) та буквених індексів з

пунктуаційними знаками (наприклад, арабська цифра з крапкою або дужкою – різні індекси).

Звернемо увагу, що на відміну від кодексів, прийнятих пізніше – КАС України, КПК України, ЦК України, ЦПК України – КК України не містить цифрового позначення частини статті, якщо вона в статті лише одна (винятком є статті 223-2, 255-3, 351-1, 351-2, 389-1 КК України, де законодавець в єдиній частині використав цифрове позначення 1., аналогічно була оформлена ст. 381-1, яку законодавець невдовзі виключив). На наш погляд, введення в усіх випадках цифрового позначення частини статті в КК України, незалежно від того, чи є одна вона, по-перше, спростить виклад статей 52, 53, 55, 65, 68, 69, 69-1, 70 КК України, в яких використовується відсильна норма – конструкція «санкція статті (санкція частини статті)» (14 випадків), по-друге, стане простіше вносити зміни і доповнення до статей, в яких міститься лише одна частина, по-третє, цифрове позначення під час кваліфікації стане більш стандартизованим.

Чітке композиційно-графічне членування тексту необхідне, щоб реципієнт мав змогу виявити юридично значимі фрагменти. Усі структурні компоненти, які згадувалися (розділи, статті, частини, пункти, абзаци, примітки, заголовки) зумовлюють завершеність композиційного оформлення кодексу. Така висока структурна організація тексту впливає з правил законодавчої техніки, в тому числі правил розміщення матеріалу – розділ Особливої частини КК України має охоплювати кримінальні правопорушення за спільним родовим об'єктом, в межах розділу статті групуються відповідно до видового об'єкта кримінально-правової охорони, послідовність розміщення статей в межах розділів Особливої частини визначаються ієрархією цінностей, поставлених під кримінально-правову охорону – від більш суспільно небезпечного кримінального правопорушення, до менш небезпечного. Зауважимо, що в КК деяких країн, які були прийняті досить давно, не враховуються дані правила, що негативно впливає на якість кримінального закону. Так, наприклад, багаточисленні глави Особливої частини КК Японії 1907 р. не згруповані в розділи; їх послідовність не

завжди логічна [317]. Сучасники неодноразово звертали увагу на проблеми, пов'язані з розумінням КК Японії звичайними громадянами.

Врахування композиційних елементів зумовлює особливу юридичну техніку при доповненні або виключенні окремих структурних елементів КК України. Так, за необхідності доповнення закону розділом, він розташовується відразу після розділу, який є найбільш близьким за змістом і отримує нумерацію попереднього розділу з додаванням позначки арабськими цифрами. Такими в Загальній частині КК України є розділ XIII-1 «Обмежувальні заходи», що розміщується після розділу «Судимість» та перед розділом «Інші заходи кримінально-правового характеру»⁵, а також розділ XIV-1 Загальної частини КК України «Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб», що розміщується слідом за розділом «Інші заходи кримінально-правового характеру». У випадку необхідності включення нової статті до кримінального закону, вона поміщується у відповідний розділ Загальної або Особливої частини КК України услід за статтею з найбільш близьким змістом, з присвоєнням номеру попередньої статті з відповідною позначкою, яка нумерується, починаючи з першої, і позначається арабськими цифрами. Нумерація статей, які включаються до нового розділу, здійснюється з урахуванням нумерації статей попереднього розділу шляхом додавання наступної позначки. Так, Розділ XIV Загальної частини закінчується ст. 96-2 КК України, а Розділ XIV-I Загальної частини починається ст. 96-3 КК України. У разі доповнення законодавства шляхом розміщення статті серед тих, які самі є новелами КК України (номера статей мають позначки), то новій статті може надаватися позначка, яка раніше належала іншій статті із зміною позначок наступних статей задля збереження порядку нумерації. Так, у 2009 році ст. 158-1 КК України «Незаконне знищення виборчої документації або документів референдуму» надано номер 158-2 КК України, в той час як номер 158-1 КК України був наданий статті «Голосування виборцем на виборчій ділянці більше ніж один раз». За необхідності доповнення статті новою частиною, вона розміщується відповідно до загальних

---

⁵ Щоправда, на непослідовність розміщення цього розділу вказувала В.В. Шпіляревич [349].

вимог (наприклад, в статтях Особливої частини КК України ознаки основного складу описуються в частині, яка передує частині з кваліфікуючими/особливо кваліфікуючими ознаками), при цьому нумерація наступних частин статті змінюється відповідно до вимог послідовності нумерації. Відповідним чином змінюється нумерація і у випадку виключення окремих частин статей КК України. При доповненні пунктів частин або статей КК України новим пунктом законодавцем використовується номерна позначка, при цьому нумерація інших пунктів не змінюється. У випадку виключення розділів, статей або пунктів (підпунктів) нумерація наступних за виключеними структурними елементами закону про кримінальну відповідальність не змінюється.

Зауважимо, що зазначені правила, якими користується законодавець при зміні і доповненні КК України, по-перше, спрямовані на те, щоб кримінальний закон і після цього виглядав цілісним і завершеним, виступав як єдине джерело кримінального права; по-друге, відповідав логіці й послідовності викладу кримінально-правових норм; по-третє, відповідав змістовним правилам розміщення кримінально-правових норм; по-четверте, відповідав вимозі доступності, оскільки відповідна побудова сприяє кращій орієнтації у великому правовому масиві.

Тому зрозумілість закону як його якісна властивість зумовлює відповідні вищезазначені особливості оновлення кримінального закону.

В аспекті дослідження зрозумілості кримінального закону важливим елементом, як зазначалось в 2 розділі дисертації, є його сприйняття. Певні недоліки тексту, пов'язані зі структуризацією, зумовлюють труднощі його сприйняття. Передусім це нераціональна структура повідомлення – зайва розтягнутість або, навпаки, стислість окремих його частин; нелогічна послідовність структурних одиниць; непропорційність при описі однаково значущих елементів змісту; повтори вже сказаного або ж, навпаки, пропуски потрібного матеріалу, що позбавляє читача відтворити смисл, тощо [75, С.122]. Деякі порушення спостерігаємо при оформленні окремих структурних компонентів кримінального закону, про що буде мова йти далі.

Правила юридичної техніки також визначають розміщення матеріалу в межах однієї статті КК України. Зокрема, в одній статті в різних частинах може бути передбачено кваліфікуючі та особливо кваліфікуючі ознаки, які за загальним правилом повинні розташовуватися послідовно: від тих, які вказують на меншу суспільну небезпеку до більш суспільно небезпечних. Крім того, в останніх частинах статей розміщуються заохочувальні приписи, якщо такі передбачено в окремих випадках за відповідну позитивну посткримінальну поведінку особи.

З даного правила є винятки. Зокрема, деякі статті КК України містять в частинах 2-3 не кваліфікуючі ознаки, а різні за своєю суттю, але близькі за змістом, самостійні склади кримінальних правопорушень. У КК України досить велика кількість подібних статей, в частинах яких описуються схожі за змістом або суміжні ознаки, які, втім, не можна віднести до кваліфікуючих: 109, 110-2, 130, 134, 136, 143, 146-1, 157, 158-1, 158-3, 159-1, 160, 171, 180, 183, 184, 191, 197-1, 204, 209-1, 220-1, 232-1, 240, 243, 244, 254, 260, 263, 266, 267-1, 268, 279, 297, 298, 310, 321, 337, 338, 342, 345, 345-1, 346, 350, 351, 354, 357, 358, 362, 368-3, 368-4, 369-2, 369-3, 371, 377, 382, 387, 389, 390, 398, 405, 407, 409, 422, 426-1, 431, 433, 442, 444, 447.

Іноді, в самих назвах статей йде мова про різні діяння. Наприклад, ст. 279 КК України «Блокування транспортних комунікацій, а також захоплення транспортного підприємства», ст. 298 «Незаконне проведення пошукових робіт на об'єкті археологічної спадщини, знищення, руйнування або пошкодження об'єктів культурної спадщини», ст. 197-1 «Самовільне зайняття земельної ділянки та самовільне будівництво». В науці існує думка, що діяння, які описують різні за характером кримінальні правопорушення, необхідно розміщувати в різних статтях. Так, у згадуваній ст. 197-1 пропонується розмежовувати норми, передбачені ч. 1 і ч. 3 в окремі статті, оскільки це зовсім різні за характером кримінальні правопорушення [56, С. 37-48], адже самовільне будівництво на самовільно зайнятій земельній ділянці є самостійним

кримінальним правопорушенням, що кваліфікується за ч. 3 ст. 197-1 КК України [74, С. 142].

Все ж здебільшого в аналогічних випадках описуються діяння, які є подібними, тісно пов'язаними між собою, тому законодавець залишає їх в одній статті, виокремлюючи за допомогою таких структурних одиниць як частини статті. Залишається відкритим питання правил виокремлення статей, частин, послідовності їх розміщення в тексті статті, оскільки аналіз подібних норм в КК України показав, що певної закономірності їх розташування іноді не прослідковується і це негативно впливає на їх розуміння, порушує композиційну організацію тексту кримінального закону.

Так, наприклад, в ст. 220-1 КК України ч. 1 «Внесення керівником або іншою службовою особою банку до бази даних про вкладників завідомо неправдивих відомостей» і ч. 3 «Внесення керівником або іншою службовою особою банку у звітність, яка подається до Фонду гарантування вкладів фізичних осіб, завідомо неправдивих відомостей» передбачені абсолютно однакові санкції. Більш того, різниця в даних диспозиціях лише в тому, куди вносяться завідомо неправдиві відомості, а дії («внесення»), суб'єкти («керівники або інші службові особи банку»), відомості, які вносяться («завідомо неправдиві»), є абсолютно однаковими. Незрозуміло, чому законодавець виокремив дані частини, якщо можна було б об'єднати в одну частину в такій редакції «1. Внесення керівником або іншою службовою особою банку до бази даних про вкладників, а так само у звітність, яка подається до Фонду гарантування вкладів фізичних осіб, завідомо неправдивих відомостей – карається штрафом від восьмисот до тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян», що відповідатиме принципу економного використання мовних конструкцій. Тоді в частині 2 відобразяться кваліфікуючі ознаки дії – вчинення повторно або за попередньою змовою групою осіб. Ці ознаки стосуються внесення завідомо неправдивих відомостей до бази даних про вкладників, тому дослівне посилення в тексті ч. 2 слід зберегти. Однак, незрозуміло, чому дану кваліфікуючу ознаку законодавець не передбачив для внесення завідомо неправдивих відомостей у звітність, яка

подається до Фонду гарантування вкладів фізичних осіб. До речі, в ч. 4 санкції даної статті вказане додаткове покарання, ні назва, ні розмір якого не передбачене Загальною частиною КК України – «обмеження права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до десяти років». З урахування викладеного, вважаємо стаття потребує суттєвого редагування (додаток А).

Аналіз послідовності розміщення правового матеріалу у вищевказаних статтях, де є декілька простих (основних) складів кримінального правопорушення, показав, що здебільшого за основним складом слідують склади з кваліфікуючими ознаками, далі – інший основний склад та склад з його кваліфікуючими ознаками. Крім того, послідовність основних складів така: від менш суспільно небезпечного діяння до більш небезпечного, крім випадків, коли другий простий склад більш віддалений за змістом від назви статті, ніж перший. Наприклад, у ст. 338 «Наруга над державними символами» законодавець вважає більш небезпечною публічну наругу над Державним Прапором України, Державним Гербом України або Державним Гімном України, ніж над офіційно встановленим або піднятим прапором чи гербом іноземної держави, хоча розміщує цей припис в ч. 1. Таке розміщення відповідає одній з вимог, сформульованих теоретиками, яка стосується логічного викладу в ньому норм права – більш загальні положення мають передувати менш загальним [54, С.5]. За такою ж логікою побудовані ст. 243 «Забруднення моря», 369-3 «Протиправний вплив на результати офіційних спортивних змагань», ст. 358 «Підроблення документів, печаток, штампів та бланків, збут чи використання підроблених документів, печаток, штампів», ст. 442 «Геноцид» та ін.

Не відповідає даній логіці ст. 431 «Злочинні дії військовослужбовця, який перебуває в полоні», де усі частини з основним складом (в трьох частинах описуються суттєво різні за змістом дії військовополонених, які є кримінально протиправними), притому ті діяння, що становлять найменшу небезпеку розміщені в ч. 3, перед такими як насильство над іншими військовополоненими

або жорстоке поводження, що караються позбавленням волі на строк від 5 до 8 років.

Окремої уваги потребує аналіз розміщення і оформлення кваліфікованих складів. Кваліфікуючі ознаки відображені у частинах статей, які розміщуються після частини з конструктивними ознаками основного складу кримінального правопорушення. Вони утворюють новий юридичний склад, що відображений у новій структурній одиниці тексту кримінального закону: в першій (перших) частинах статті – основний, далі – кваліфікований, ще далі – особливо кваліфікований склад кримінального правопорушення, при кваліфікації це відображено в індексно-цифровому та словесному позначенні. Тому, як правильно зазначає О.З. Мармура, «використання у законі ознак, що кваліфікують злочин [кримінальне правопорушення], та правильна їх структуризація дає змогу відобразити при кваліфікації, безпосередньо у формулі, рівень суспільної небезпеки вчиненого злочину [кримінального правопорушення]» [142, С. 299]. Разом з тим, аналіз послідовності розміщення частин деяких статей в КК України, а також аналіз тексту певних кваліфікованих складів викликає низку зауважень.

Підкреслимо, що принципи зовнішнього оформлення кримінального закону повинні поширюватися і на структуризацію та розміщення правового матеріалу в КК України, про що вказувалося в підрозділі 3.1 дисертації. Так, виходячи з принципу економного використання мовних конструкцій кримінального закону, законодавець користується такими прийомами текстуального оформлення при формулюванні кваліфікуючих та особливо кваліфікуючих ознак, як використання словосполучень «ті самі дії..», «те саме діяння...», «дії, передбачені частиною першої цієї статті...», «діяння, передбачене частиною першою цієї статті...», «дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті...» та подібними.

З огляду на зміст основного складу кримінального правопорушення, логіку викладу правового матеріалу, для того, щоб відсильні диспозиції статей були зрозумілими, можна сформулювати наступні правила використання даних

конструкцій на початку речень частин 2 і т.д. статей Особливої частини КК України при побудові кваліфікованих та особливо кваліфікованих складів:

1) при конструюванні відсильних диспозицій кваліфікованих складів допустимими є повторення термінів, які містять дефініцію в ч. 1 і становлять слово чи словосполучення, в інших випадках слід використовувати кліше: *те саме діяння (дії); діяння (дії), передбачена(і)...*;

2) використовувати дослівні повтори ознак, передбачених в основних складах лише в тому випадку, якщо кваліфікуючі ознаки поширюються не на всі ознаки основного складу;

3) якщо об'єктивна сторона основного складу кримінального правопорушення може утворюватися шляхом лише дій, тоді обирається слово «дія», якщо як дії, так і бездіяльності слід використовувати слово «діяння»;

4) словосполучення «те саме діяння (та сама дія, ті самі дії)» повинно використовуватися лише в частинах 2 статей Особливої частини КК України;

5) конструкція «діяння (дії), передбачені частиною першої цієї статті» повинна використовуватися лише в частинах 3 і т.д. статей Особливої частини КК України;

6) конструкції «діяння (дії), передбачені частинами першою або другою (третьою, четвертою) цієї статті», «діяння (дії), передбачені другою (третьою, четвертою)» також повинні використовуватися лише в частинах 3 і т.д. статей Особливої частини КК України виключно з метою посилання на конкретний номер частини статті.

На наш погляд, даних правил слід дотримуватися, зважаючи на специфіку юридичної техніки кримінального закону, на такі вимоги як однотипність викладу тексту закону, однаковість використання мовних конструкцій, їх уніфікацію, це сприятиме стрункості побудови кваліфікованих (особливо кваліфікованих) складів. Інакша побудова викликає необхідність додатково тлумачити певну норму, порушує принципи зовнішнього оформлення тексту кримінального закону, що в кінцевому рахунку впливає на його зрозумілість.

Зауважимо, використання відсилки «те саме діяння» у випадках, коли відсилка стосується не усіх ознак, передбачених у диспозиції, на яку посилаються, а лише деяких, призводить також до неадекватного розуміння кримінального закону.

Так, в ухвалі Другої судової палати Касаційного кримінального суду ВС за результатами касаційної скарги захисника О.О. Якименка на вирок Могилів-Подільського міськрайонного суду Вінницької області від 29 березня 2012 року та ухвалу Апеляційного суду Вінницької області від 11 липня 2018 року щодо ОСОБА_3, обвинуваченого у вчиненні злочину, передбаченого ч. 2 ст. 194 КК України стало необхідним роз'яснити положення ч. 2 ст. 194 КК України. Захисник звернувся зі скаргою у зв'язку з відсутністю, на його думку, в діянні складу злочину, так як для кваліфікації дій за ч. 2 ст. 194 КК України необхідним є заподіяння шкоди у великих розмірах, шляхом підпалу. Шкода заподіяна ОСОБА_3 не відноситься до великого розміру [330].

Справді, якщо тлумачити буквально «те саме діяння» в ч. 2 ст. 194 КК України, то в ч. 1 це описується як «Умисне знищення або пошкодження чужого майна, що заподіяло шкоду у великих розмірах», однак ВС вказав на наступне: «Якщо припустити, що словосполучення «те саме діяння», застосоване законодавцем у ч. 2 ст. 194 КК віддзеркалює повністю ч. 1 цієї статті, тобто: «умисне знищення або пошкодження чужого майна», і «заподіяння шкоди у великому розмірі», то за такого підходу кожна із обставин, зазначених у ч. 2 ст. 194 КК потребує у якості попередньої умови встановлення також заподіяння шкоди у великому розмірі. Наприклад, при наявності такої кваліфікуючої ознаки як «заподіяння майнової шкоди в особливо великих розмірах», що свідчить про необхідність установлення саме такого розміру шкоди, безвідносно від наявності інших обставин та великого розміру, зазначеного у ч. 1 ст. 194 КК. Якщо ж стати на позицію, що і тут потрібно встановити шкоду у великих розмірах як у ч. 1, то вийде, що спочатку слід встановити великий, а потім ще й особливо великий розмір шкоди. Так само обставина «спричинення загибелі людей чи інші тяжкі наслідки», вкрай обмежує можливості застосування цієї частини, залишаючи за

межами кримінальної відповідальності випадки, коли умисне знищення або пошкодження чужого майна не супроводжувалося заподіянням шкоди у великому розмірі, але спричинило загибель людей чи інші тяжкі наслідки. Такий підхід є вкрай суперечливим. Тобто під словами «те саме діяння» законодавець має на увазі лише «суспільно небезпечне діяння», як ознаку об'єктивної сторони складу аналізованого кримінального правопорушення. Нормативний зміст складу даного кримінального правопорушення пов'язаний з особливим варіантом його утворення – заміщення обов'язкової характеристики основного складу – «що заподіяло шкоду у великих розмірах» обтяжуючими обставинами «те саме діяння, що: вчинене шляхом підпалу, вибуху чи іншим загальнебезпечним способом; заподіяло майнову шкоду в особливо великих розмірах; спричинило загибель людей; спричинило інші тяжкі наслідки». В цьому разі «заподіяння шкоди у великих розмірах» до змісту формулювання «те саме діяння» не входить» [330].

Формулювання ч. 2 ст. 365 КК України через використання «дії, передбачені частиною першої цієї статті» також викликало незрозумілість даної норми через не охоплення при кваліфікації за ч. 2 ст. 365 усіх ознак, передбачених ч. 1 зазначеної статті. Так, апеляційний суд ухвалою від 14 червня 2017 року вирок Іршавського районного суду Закарпатської області від 30 січня 2014 року в частині засудження ОСОБА_3 за ч. 2 ст. 365 КК України скасував вирок і закрити кримінальне провадження, умотивувавши своє рішення тим, що обов'язковою ознакою злочину, передбаченою ч. 2 ст. 365, є завдання істотної шкоди охоронюваним законом правам, інтересам окремих громадян, державним чи громадським інтересам, інтересам юридичних осіб. Натомість у касаційній скарзі прокурор порушив питання про скасування ухвали апеляційного суду і призначення нового розгляду кримінального провадження у суді апеляційної інстанції на підставах неправильного застосування закону України про кримінальну відповідальність. Як зазначає прокурор, об'єктивну сторону цього злочину становлять лише дії, що явно виходять за межі наданих службовій особі прав чи повноважень і супроводжуються застосуванням визначеного у

диспозиції відповідної частини статті насильства чи погрозою його застосування, незалежно від наявності чи відсутності матеріального еквіваленту завданої шкоди. Це стало підставою для передачі справи на розгляд Великої Палати Верховного Суду, оскільки міститься виключна правова проблема, розв'язання якої необхідне для забезпечення розвитку права та формування єдиної правозастосовчої практики. Виключна правова проблема в цій справі полягає у визначенні способу тлумачення викладених у ч. 2 ст. 365 КК України слів: «дії, передбачені частиною першою цієї статті» – як таких, що відсилають тільки до дій, які явно виходять за межі наданих службовій особі прав чи повноважень, чи охоплюють ще й їх наслідки у виді істотної шкоди [215].

У висновку Постанови Великої Палати Верховного Суду щодо застосування норми права надається тлумачення ч. 2 ст. 365 КК України і вказано: «Об'єктивна сторона злочину, передбаченого частиною другою статті 365 КК, вичерпується діями, які явно виходять за межі наданих працівнику правоохоронного органу прав чи повноважень і містять принаймні одну з ознак: супроводжуються насильством або погрозою застосування насильства, застосуванням зброї чи спеціальних засобів або болісними і такими, що ображають особисту гідність потерпілого, діями, за відсутності ознак катування. Заподіяння наслідків у вигляді істотної шкоди не є обов'язковою умовою для кваліфікації дій за частиною другою статті 365 КК» [215].

Зауважимо, що до редакції даної статті ЗУ № 746-VII від 21.02.2014 в ч. 2 ст. 365 КК України замість слів «дії, передбачені частиною першої цієї статті...» зазначалося «перевищення влади або службових повноважень...» з наступним перерахуванням кваліфікуючих ознак. На наш погляд, таке формулювання відповідало вимозі точності формулювання норми та не давало підстав для подвійного тлумачення норми, адекватно відображало нормативний зміст норми, оскільки в ч. 1 цієї статті міститься дефініція даного поняття: «Перевищення влади або службових повноважень, тобто умисне вчинення працівником правоохоронного органу дій, які явно виходять за межі наданих йому прав чи

повноважень, якщо...», тому воно є більш вдалішим з позиції зрозумілості даної норми.

І в першому, і в другому вищезгаданому рішенні вищої судової інстанції йдеться про необхідність правової визначеності в аспекті вимог статті 7(1) КЗПЛ, проте дотримання вимоги правової визначеності Конвенції забезпечується, на нашу думку, не так існуванням усталеної судової практики, як зазначається в рішенні, як шляхом точного і зрозумілого формулювання диспозицій, причому в даних випадках це можливо здійснити.

З огляду на можливі суперечності при тлумаченні словосполучень «ті самі дії (діяння)», «дії, передбачені частиною першою (другою і т.д.)», якими можуть не охоплюватися усі ознаки складу кримінального правопорушення, викладені в частині статті, на яку посиляються у відсильній диспозиції, слід вказати на ще одне правило формулювання кваліфікуючих ознак: не можна використовувати відсилку типу «ті самі дії (діяння)», «дії, передбачені частиною першою (другою і т.д.)» при формулюванні кваліфікуючих ознак у випадках, коли нормативний зміст інший, ніж в диспозиції, на яку вказує посилання. У такому разі при формулюванні кваліфікованого складу слід використовувати повторення лише тих ознак, які передають нормативний зміст частини відповідної статті, з виключенням зайвих ознак.

Так, в ст. 152 «Згвалтування» в ч. 2-3 при формулюванні кваліфікуючих ознак, законодавець використовує слово «згвалтування», оскільки в ч. 1 описуються ознаки згвалтування і норма є дефінітивною, а в ч. 4 використовує формулювання: *«дії, передбачені частиною першою цієї статті, вчинені щодо особи, яка не досягла чотирнадцяти років, незалежно від її добровільної згоди»*, чим не порушує однотипність конструкцій в статті, адже словосполучення «незалежно від її добровільної згоди» вказує, що за даною ознакою дії не охоплюються дефініцією, наданою в ч.1 ст.152 КК України. Точно так побудована ст. 153 «Сексуальне насильство», тільки відносно іншого поняття.

У ч. 2 ст. 154 КК України законодавець повторює повністю ознаки ч. 1 «Примушування особи без її добровільної згоди до здійснення акту сексуального

характеру з іншою особою» замість типового використання *«ті самі дії з особою, від якої потерпіла особа матеріально або службово залежна»*. Зазначимо, що редакційних змін усі згадані статті зазнали відповідно до ЗУ від 06.12.2017 «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами», до проекту якого та доопрацьованого проекту надали висновки і зауваження Головне юридичне управління [73] від 12.07.2016 р. та Головне науково-експертне управління [36] від 2.11.2016 р., із вказівкою на суттєві недоліки, в тому числі і до юридичної техніки, термінології, які не були враховані.

Законодавець іноді відходить від традиційної побудови кваліфікуючих і особливо кваліфікуючих ознак, від сформульованих вище правил.

Так, у ч. 2 ст. 327 КК України дослівно дублюється ч. 1 цієї ж статті: «Заготівля, перероблення з метою збуту або збут продуктів харчування чи іншої продукції, радіоактивно забруднених понад допустимі рівні» і далі – «якщо вони спричинили загибель людей чи інші тяжкі наслідки» – вже власне кваліфікуюча ознака. З метою економії мовних засобів пропонуємо змінити ч. 2 ст. 327 КК України на: «Ті самі дії, якщо вони спричинили загибель людей чи інші тяжкі наслідки». Так само невиправданим є дослівний повтор у ч. 3 ст. 305, що на нашу думку, також слід замінити на «Ті самі дії...» (додаток А).

Зауваження викликає і виклад ст. 435 КК України «Незаконне використання символіки Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала та зловживання нею», де диспозиція ч. 1 і ч. 2 майже дослівно дублюються: ч. 1 «Носіння в районі воєнних дій символіки Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала особами, які не мають на те права, а також зловживання в умовах особливого періоду, крім воєнного стану, прапорами чи знаками Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала або пофарбуванням, присвоєним санітарно-транспортним засобам» і ч. 2 «Носіння в районі воєнних дій символіки Червоного Хреста, Червоного

Півмісяця, Червоного Кристала особами, які не мають на те права, а також зловживання в умовах воєнного стану прапорами чи знаками Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала або пофарбуванням, присвоєним санітарно-транспортним засобам».

Справа в тому, що в даному випадку норма сформульована так, що може викликати конкуренцію кримінально-правових норм. Адже використання сполучника *«а також»* шляхом граматичного тлумачення дає підстави для висновку, що зловживання прапорами чи знаками Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала або пофарбуванням, присвоєним санітарно-транспортним засобам підлягає різній кваліфікації залежно від того в умовах особливого періоду чи воєнного стану вчинені ці дії, натомість носіння в районі воєнних дій зазначеної символіки особами, які на це не мають права, не залежить від особливого періоду чи воєнного стану. Тому в даному випадку, на наш погляд, законодавець першочергово не зміг за допомогою форми відобразити законодавчу волю, адже мета закону, яким вносилися відповідні зміни, в тому числі і до даної статті, – встановити відповідальність за військові кримінальні правопорушення, передбачені вказаними статтями КК, якщо їх вчинено не лише в умовах воєнного стану, а й в умовах особливого періоду [221]. На наш погляд, внесення змін до ч. 2 ст. 435 КК України «Ті самі дії, вчинені в умовах воєнного стану» дасть змогу усунути цю прогалину, не дасть підстав для можливої конкуренції при вчиненні дій, пов'язаних з носінням в районі воєнних дій символіки особами, які на це не мають права.

Крім даної статті, через неуважність законотворців дослівне текстове повторення «у присутності малолітнього чи неповнолітнього» наявне в ч. 2 і ч. 3 ст. 299 КК України «Жорстоке поводження з тваринами» при описі кваліфікуючої та особливо кваліфікуючої ознак. Цей факт обумовлює конкуренцію ч. 2 ст. 299 і ч. 3 ст. 299 КК України, і незрозуміло як кваліфікувати жорстоке поводження з тваринами у випадку, якщо вони вчинені у присутності малолітнього чи неповнолітнього.

Аналіз вироків по засудженню за даним кримінальним правопорушенням показав, що у разі, коли жорстоке поводження з тваринами обтяжується лише вчиненням у присутності малолітнього чи неповнолітнього, дії кваліфікують за ч. 2 ст. 299 КК України. Наприклад, відповідно до вироку Слов'янського міськрайонного суду Донецької області від 5 лютого 2018 року ОСОБА_1, реалізуючи свій злочинний умисел, направлений на жорстоке поводження з твариною, усвідомлюючи злочинний характер своїх дій, не зважаючи на присутність сусідів та малолітніх осіб ОСОБА_2, ІНФОРМАЦІЯ_6 та ОСОБА_3, ІНФОРМАЦІЯ_7, використовуючи свій власний транспортний засіб, а саме автомобіль марки «АЗ-DAEWOO», модель «LANOS», чорного кольору, реєстраційний номер НОМЕР_1, 2008 року випуску, за допомогою мотузки прив'язав свого собаку рижої масті на прізвисько «Рекс» до фаркопу автомобіля та сів за кермо. Після чого, ОСОБА_1 на вищевказаному автомобілі попрямував по пров. Маяковському та вул. Лісозахисній м. Слов'янська Донецької області, з метою вбивства свого собаки на прізвисько «Рекс». В результаті волочіння собаки по дорозі, йому було причинено численні травми голови, тулуба та внутрішніх органів, що призвело до смерті. Вчинене ОСОБА_1 вірно кваліфіковано за ч. 2 ст. 299 КК України, як вчинення умисних дій, які виразились у знущанні над твариною, що відноситься до хребетних, вчиненому із застосуванням жорстоких методів, у присутності малолітніх [33]. Підтверджується правильність кваліфікації і у вироках Першотравенського міського суду Дніпропетровської області від 14 вересня 2018 року: «Кваліфікація скоєного ОСОБА_2 по ч. 2 ст. 299 КК України правильна, за ознакою жорстоке поводження з тваринами, що відноситься до хребетних, що вчинене умисно та призвело до каліцтва, вчинене у присутності малолітнього» [32], Ківерцівського районного суду Волинської області від 26 січня 2018 року: «ОСОБА_2 своїми умисними діями, що виразились у жорстокому поводженні з твариною, що відноситься до хребетних, вчинене з хуліганських мотивів в присутності неповнолітньої, вчинив кримінальне правопорушення, передбачене ч. 2 ст. 299 КК України» [31].

А от у випадках, коли, крім присутності малолітніх чи неповнолітніх, є й інші особливо кваліфікуючі обставини, передбачені ч. 3 ст. 299, суди кваліфікують за ч. 3 ст. 299 КК України. Наприклад, Софіївський районний суд Дніпропетровської області від 18 грудня 2018 року визнав: «Своїми умисними діями гр.ОСОБА_1, вчинила кримінальне правопорушення передбачене ч.3 ст. 299 КК України, тобто жорстоке поводження з тваринами, що відносяться до хребетних, у тому числі безпритульних, яке вчинене умисно та призвело до загибелі тварини з особливою жорстокістю у присутності малолітнього, вчинене активним способом» [34].

Це є правильним, оскільки і думка науковців така ж – кваліфікація кримінальних правопорушень при конкуренції норми-частини та норми-цілого за об'єктивною стороною складу кримінального правопорушення здійснюється за нормою, яка найбільш повно та змістовно передбачає ознаки об'єктивної сторони фактично вчиненого суб'єктом діяння [329, С.146].

Все ж, для зрозумілішого викладу норм, уникнення сумнівів при кваліфікації, зважаючи на принцип адекватного вираження правового матеріалу, на наш погляд, слід внести зміни до ч. 3 ст. 299 КК України в процесі поточного законодавства, шляхом видалення слів «або у присутності малолітнього чи неповнолітнього».

Схожою є проблема, що впливає на кваліфікацію, пов'язана з формулюванням ст. 297 КК України. Дана стаття зазнала редакційних змін відповідно до ЗУ від 21.01.2014 р. [232], метою якого було посилення відповідальності за кримінальні правопорушення, пов'язані з оскверненням або руйнуванням пам'ятників, споруджених в пам'ять тих хто боровся проти нацизму в роки Другої світової війни. В ч. 3 ст. 297 КК України одна з кваліфікуючих ознак – дії, передбачені ч. 1 чи 2 цієї статті щодо пам'ятника, спорудженого в пам'ять тих, хто боровся проти нацизму в роки Другої світової війни – радянських воїнів-визволителів, учасників партизанського руху, підпільників, жертв нацистських переслідувань, а також воїнів-інтернаціоналістів та миротворців, але в ч. 2 ст. 297 КК України вона є й

основною: «Осквернення або руйнування братської могили чи могили Невідомого солдата, пам'ятника, спорудженого в пам'ять тих, хто боровся проти нацизму в роки Другої світової війни – радянських воїнів-визволителів, учасників партизанського руху, підпільників, жертв нацистських переслідувань, а також воїнів-інтернаціоналістів та миротворців». Тому пропонуємо в ч. 3 ст. 297 КК України прибрати дублювання, оскільки ця ознака вже передбачена в ч.2 даної статті.

Продовжуючи аналіз побудови складів кримінальних правопорушень з кваліфікуючими та особливо кваліфікуючими ознаками, слід також звернути увагу, що не завжди точно і послідовно законодавець використовує терміни «дії», «діяння». Так, наприклад, у ч. 2 ст. 365-2 КК України «Зловживання повноваженнями особами, які надають публічні послуги» правильно використовується «те саме діяння», оскільки об'єктивна сторона даного кримінального правопорушення характеризується діянням, яке може бути вчинене як шляхом дії, так і бездіяльності [124, С. 805], однак у ч. 3 цієї статті вживається «дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті...», що слід змінити на «діяння...». Навпаки, замість слова «дії» неправильно використовується «діяння» у ч. 2 ст. 126 «Побої і мордування», хоча в ч. 1 цієї ж статті прямо зазначено «Умисне завдання удару, побоїв або вчинення інших насильницьких дій», ч. 2 і 3 ст. 277 «Пошкодження шляхів сполучення і транспортних засобів», хоча теж в 1 частині пряма вказівка на дії. У деяких статтях шляхом логічного аналізу, виходячи з тлумачення, даних в науково-практичних коментарях, можна встановити, що об'єктивна сторона основного складу полягає у вчиненні дій, а у кваліфікованому неправильно використовується «діяння»: ч. 2 ст. 129 «Погроза вбивством», ч. 2 ст. 158-2 «Незаконне знищення виборчої документації або документів референдуму», ч. 2 ст. 194 «Умисне знищення або пошкодження майна», ч. 2 ст. 259 «Завідомо неправдиве повідомлення про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності», ч. 5 ст. 260 «Створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань», ч. 3 ст. 298-1 «Знищення,

пошкодження або приховування документів чи унікальних документів Національного архівного фонду» (хоча в ч. 2 цієї статті вказівка на «дії»), ч. 2 ст. 366 «Службове підроблення», ч. 2 ст. 477 «Найманство» (хоча в ч. 3 цієї статті використовується «дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті»).

Законодавець має бути уважнішим до подібних моментів, дотримуватися вимоги точності використовуваних термінів, тим більше до таких часто вживаних конструкцій. Іноді на подібні технічні недоліки звертає увагу Науково-експертне управління, і вони вчасно ліквідуються. Так, у Висновку на проект ЗУ «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо удосконалення системи гарантування вкладів фізичних осіб та виведення неплатоспроможних банків з ринку)» [35] в п. 4 запропоновано в частині 2 ст. 220 (надалі через вади законодавчої техніки законопроекту вона набула індексу 220-1) поняття «діяння» замінити на поняття «дії».

Для полегшеного сприйняття й адекватного розуміння реципієнтом кримінально-правової норми важливим є ще одне правило юридичної техніки кримінального закону, яке пов'язане із структуризацією – одному нормативному припису повинен відповідати один пункт чи частина статті.

У КК України все ж є приписи, які недиференційовані в композиційному відношенні (наприклад, ч. 2 ст. 53, ч. 5 ст. 53, ч. 1 ст. 69, ч. 2 ст. 95). На загальному фоні структурно недиференційовані в нормативному тексті подібні кримінально-правові приписи виглядають як недостатньо пророблені, є нечитабельними, тому підлягають розукрупненню за допомогою вже вироблених юридичною технікою способів [179, С.212]. Це може бути поділ статей на частини. Разом з тим негативним є явище, коли в Загальній частині КК України частини поділяються на абзаци без цифрового позначення, адже при застосуванні закону це викликає труднощі. Тому, наприклад, в ст. 53 КК України, доцільно виділити за допомогою цифрового позначення з крапкою частину 6 і 7 замість абзаців в ч. 5.

Окремим структурним елементом кримінального закону є примітки. У КК України примітки можуть бути до однієї чи декількох статей. Мета приміток –

роз'яснення певних термінів, кількісних або якісних ознак понять, які передбачені статтями КК України.

З приводу необхідності і доцільності використання приміток в законі в юридичній науці немає однозначної думки.

Ті науковці, які розглядали дане питання в розрізі теорії права, юридичної техніки загалом, схиляються до позиції, що використання в тексті закону приміток є явищем небажаним. С.С. Алексєєв вважає, що на відміну від інших структурних елементів, примітки ускладнюють текст [2, С. 464], Т.В. Кашаніна вказує на те, що вони загромождають, заплутують нормативні документи, погіршують їх структуру, розсіюють увагу правозастосовників, ускладнюють засвоєння і користування нормативними актами, на практиці себе не виправдовують [83, С. 118]. Схоже обережне ставлення до приміток виражене в Порядку подання нормативно-правових актів на державну реєстрацію до Міністерства юстиції України та проведення їх державної реєстрації, відповідно до п. 2.16 якого включення до нормативно-правових актів приміток не допускається, за винятком випадків, якщо необхідно дати визначення будь-якого суміжного поняття або помістити короткий коментар, що допоможе точніше зрозуміти положення, викладені в структурній одиниці нормативно-правового акта. Примітки не повинні містити норм права [214].

Інша група науковців, здебільшого це дослідники кримінального закону, досить багато уваги приділяли вивченню приміток у КК як необхідному і важливому елементу в структурі кримінального закону, що має своє функціональне навантаження, хоча щодо сутності приміток підходи відрізняються. Так, О.П. Войтович вказує на примітку як нетипове явище [41, С. 17], а професор В.Є. Новічков не погоджуючись з тим, що примітки є винятком чи певним квазі-нормативним утворенням, говорить про нормативність приміток [190, С. 208-209]. На самотійному характері приміток в авторському визначенні наголошує Ю.В. Сомова: «примітка в кримінальному законодавстві – це відносно самотійний, об'єктивно існуючий і реально функціонуючий прийом юридичної техніки, що являє собою державно-владне

нормативне типове законодавче встановлення, закріплює певні правові положення, що мають характер конкретизації, і структурований в рамках юридичної норми, є обов'язковим в процесі правозастосовної діяльності та враховується в процесі нормотворення» [293, С.11-12].

Погоджуємося з думкою М.М. Сивака, що традиційним, типовим і звичним засобом-інструментом законодавчої техніки саме кримінального закону є примітки; вони не «захаращують» текст, а сприяють лаконічності і стислості формулювання кримінально-правових приписів, оскільки виносять частину нормативного матеріалу за межі диспозиції статті Особливої частини КК України; вони не мають другорядного значення, адже при кваліфікації нормативні положення приміток використовуються одночасно з диспозицією [276, С.412]. Водночас науковець вважає, що як структурний елемент Загальної частини КК України примітки не можуть використовуватися, бо і самі норми Загальної частини виступають свого роду примітками до правил застосування норм Особливої частини КК України [275, С.63]. Однак, зважаючи на те, що функціональне призначення приміток в тому, що вони є прийомом законодавчої техніки, який дозволяє дотримуватися вимог лаконічності, стислості тексту, а також точності закону (оскільки вони конкретизують норму, а винесення цих уточнень поза текст, наприклад, у рішення судів вищої інстанції позбавить їх юридичної сили закону), і в кінцевому рахунку його зрозумілості, вважаємо, що сучасна практика законотворця, який використовує примітки і в Загальній частині КК України, є правильною. Так, відповідно до ЗУ № 1698-VII від 14.10.2014 ст. 45 зазнала редакційних змін, до неї додалася примітка з визначенням корупційних правопорушень, Загальна частину доповнено розділом XIV-1 згідно із Законом № 314-VII від 23.05.2013, де в ст. 96-3 також міститься примітка.

Учена О.І. Ситникова підкреслює незамінну роль приміток у розвантаженні тексту кримінально-правових приписів, їх дієвість при корегуванні застосування тих чи інших приписів, тому інструментальна роль приміток «провокує» їх кількісний ріст [279, С. 92]. Справді, кількість приміток

в кримінальному законі збільшується, з'явилися примітки і в Загальній частині, як було зазначено вище.

Можемо погодитися з думкою Ж.О. Дзейко, що в буденній свідомості існує думка про другорядність приміток. Однак, не можна з нею погодитися в тому, що вони ускладнюють розуміння і застосування закону [54, С. 7]. Як зазначає З.А. Загинеї, «вивчення закономірностей формулювання приміток до статей є запорукою адекватного з'ясування змісту кримінально-правової заборони» [68, С. 39]. Крім того, поділяємо думку І.А. Зінов'євої, що головне призначення приміток полягає у винесенні за межі основного тексту закону додаткових відомостей, що можуть ускладнити текст у композиційному та змістовному відношеннях [76, С. 222-232]. Тому правильне оформлення приміток сприяє зрозумілості кримінального закону, вони допомагають усвідомити окремі норми та дають змогу розвантажити текст.

Однак, ускладнювати розуміння вони можуть у випадках, коли оформлені по-різному, неоднотипно, коли примітки розміщені в тексті віддалено від тієї статті чи групи статей, які вони уточнюють, роз'яснюють.

Оскільки примітки виконують конкретизуючу роль відносно кримінально-правової норми чи групи таких норм, виникає питання щодо розміщення їх в тексті кримінального закону, зокрема наближеності до норми, яку уточнюють. На наш погляд, вони повинні розміщуватися максимально наближено до цієї норми чи групи норм.

Наведемо один з прикладів. Так, в примітці 3, 4, 5 до ст. 354 КК України йдеться про роз'яснення пропозиції, обіцянки неправомірної вигоди для цієї статті, а також статей 368, 368-3–370 КК України, повторності для статей 354, 368, 368-3, 368-4 і 369, а також вимагання неправомірної вигоди для статей 354, 368, 368-3 і 368-4. Вказані кримінальні правопорушення об'єднує те, що вони відповідно до примітки до ст. 45 КК України відносяться до корупційних (крім ст. 370 «Провокація підкупу»), однак, вони дуже віддалені від примітки до ст. 354 КК України, яка знаходиться в Розділі XV, а статті, на які вона посилається – в іншому Розділі XVII «Кримінальні правопорушення у сфері

службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг».

Принагідно зазначимо, що в ч. 5 цієї ж ст. 354 КК України сформульована заохочувальна норма, в якій визначено умови звільнення від кримінальної відповідальності за вчинення кримінальних правопорушень, передбачених статтями 368-3, 368-4, 369, 369-2 КК України. На наш погляд, таке віддалене розміщення правового матеріалу, що стосується пояснення цілої групи норм, негативно впливає на зрозумілість змісту низки корупційних кримінальних правопорушень для звичайних громадян. Згадаємо слова професора П.В. Хряпінського, що заохочувальні норми мають бути на першому місці для ефективного впливу на правосвідомість їх адресатів [341, С. 85].

Специфіка побудови тексту КК України також в тому, що частини складного синтаксичного цілого в усіх випадках (великі це смислові одиниці чи дрібніші) мають відповідну назву, заголовок, що говорить як про відносну їх текстову самостійність, так і про зручність у сприйманні норм для адресата, і це є нормою сучасною юридичної техніки.

Приміром, юридична техніка одного з найстаріших кримінальних законів – КК Японії 1907 року – має свою специфіку. Так, у даному кодексі частини і глави мають свої назви, а от назви статей відсутні. Однак, як зазначають дослідники, у виданих в Японії і за кордоном збірниках японського законодавства статтям присвоюється заголовки, які формулюються упорядником збірника або його редактором, причому ці назви відрізняються у різних виданнях, їх беруть у дужки, щоб показати, що такі назви відсутні в оригіналі закону [317, С. 527]. Цей приклад свідчить, що для сучасної юридичної техніки кримінального закону наявність заголовків є необхідним елементом КК.

Назви в КК України, крім описової й інформаційної, мають системно-інтегративну функцію, тобто дають змогу швидко отримати необхідні відомості про структуру кримінального закону, системні зв'язки його інститутів і кримінально-правових приписів, їх взаємне розташування і зміст.

Аналізуючи назви статей Особливої частини КК України, З.А. Тростюк говорить про те, що багато назв потребує вдосконалення з огляду на дотримання відповідності між змістом тих чи інших структурних підрозділів Особливої частини КК та заголовками, єдності термінології при формулюванні назв, стислості їх викладу, системності та співвідносності [311, С. 70]. Учена виявила низку недоліків у формулюванні назв статей: зміст статті є ширшим від її назви та навпаки; назва змінює сам юридичний припис, вміщений у кримінально-правовій нормі; зміст статті не відповідає її назві; багатослівність назв; певне дублювання назв; використання у назвах відмінних термінологічних зворотів для позначення однакових діянь з різними предметами; використання назв, якими можуть позначатися і суспільно небезпечні діяння, передбачені іншими статтями Особливої частини КК; вживання у назвах узагальнених термінів, які неприпустимо вживати; різне використання сурядних сполучників при формулюванні однорідних положень у назвах та диспозиція статей; назви статей Особливої частини КК збігаються з назвами статей інших нормативно-правових актів [311, С. 66-70]. Майже на кожен із вказаних недоліків можемо навести декілька прикладів. На сьогодні маємо ще один недолік – повний збіг назв різних статей КК України. Так, ст. 368-2 «Незаконне збагачення» та ст. 368-5 «Незаконне збагачення». Так трапилося тому, що відповідно до Рішення КСУ № 1-р/2019 від 26.02.2019 першу із вказаних статтю визнано неконституційною, а ЗУ № 263-IX від 31.10.2019 КК України доповнено ст. 368-5 з аналогічною назвою. Таке вирішення питання вважаємо неправильним, слід було б, відповідно до усталених правил юридичної техніки кримінального закону виключити редакцію ст. 368-2, натомість ЗУ внісши відповідні редакційні зміни до статті з цим же номером і назвою.

З огляду на досить велику кількість недоліків заголовків КК України, слід наголосити, при їх формулюванні законодавець повинен враховувати вимоги точності, стислості, єдності термінології, співвідносності змісту норми, для того щоб самі назви були зрозумілими і не заважали зрозумілості безпосередньо статті.

Підсумовуючи наголосимо на тому, що текстова завершеність кримінального закону, яка досягається його стрункою структурою, не виключає «дискурсивної незавершеності» діючого КК України, про що свідчать регулярні зміни, завдяки яким законодавець намагається надати кримінальному закону актуального ступеня завершеності на певному етапі розвитку суспільства. Однак, законодавцю ні в якому разі не слід забувати про те, що КК України – цілісна текстова одиниця, тому обов'язково це слід враховувати при прийнятті нових законів, якими вносяться зміни і доповнення до КК України, не порушуючи структурованість закону та правильно розміщуючи нормативний матеріал.

Висновки до третього розділу

У ланцюгу донесення кримінально-значущої інформації до кінцевого суб'єкта: воля законодавця – її матеріалізація в кримінально-правовій нормі – інтерпретаційний текст суб'єкта пізнання кримінально-правової норми, надважливого значення набувають компоненти законодавчої техніки кримінального закону, які є специфічними. Усі вони можуть бути поділені на внутрішні та зовнішні, але саме останні (мова і структуризація кримінального закону) впливають на зрозумілість кримінального закону як його якісну властивість, адже якщо внутрішні компоненти (юридичні конструкції, дефініції, примітки тощо) є абстрактними моделями, то компоненти зовнішньої техніки наповнюють їх матеріалом, який конкретно сприймається адресатами і є безпосереднім продуктом для розуміння змісту кримінально-правових норм.

У науковій літературі досить велика увага приділяється мовним вимогам, правилам оформлення кримінального закону, однак вони є різноманітними, термінологічно неточними. Визначення в якості принципів зовнішньої законодавчої техніки кримінального закону (тобто засад, що стосуються мовних засобів і структуризації кримінального закону і визначають вимоги, правила, прийоми зовнішнього оформлення волі) таких як принцип адекватного

вираження правового матеріалу в кримінальному законі; принцип економного використання мовних конструкцій кримінального закону; принцип доступності кримінально-правової норми, дозволило об'єднати положення, які є подібними при описі вимог, правил оформлення кримінального закону. Вказані принципи тісно між собою пов'язані, їх дотримання є кроком до удосконалення закону, а їх сукупність впливає на зрозумілість кримінального закону як його якісну властивість.

Поділ лексики кримінального закону на групи: загальновживана лексика, юридична термінологія, спеціалізована неправова термінологія, дозволив сформулювати правила слововживання для кожної з цих груп, спрямовані на те, щоб кримінальний закон зберігав зрозумілість – його якісну властивість.

Крім лексики, граматика української мови суттєво впливає на зрозумілість кримінального закону. Неврахування особливостей словотворення, вживання морфологічних категорій множини, виду дієслова, від якого утворюються іменники, або правил об'єднання слів у словосполучення і речення без урахування функціонального призначення кримінального закону призводить до викривлення змісту законодавчої волі. З урахуванням впливу конкретних морфологічних категорій на розуміння тексту кримінального закону, сформульовано низку загальних правил, а також запропоновано зміни, зокрема, в статтях 164, 165, 288, 302, 317, 222 КК України замінити словоформу «утримання» на ту, яка точно передає і не спотворює значення даного слова, а саме «утримування»; в ст. 120 КК України слово «схиляння» на «схилення»; в ст. 179 КК України слово «утримування» на «утримання»; в ст. 258-1 КК України «втягнення» замінити на «втягування» (що відповідатиме міжнародним зобов'язанням України); в ч. 3 ст. 300, ч. 1 ст. 304, ч. 1 ст. 323, ст. 324 «неповнолітніх» замінити на «неповнолітнього» тощо.

При розробці нового КК України слід відмовитися від використаної в чинному кодексі метонімії шляхом формулювання статей Особливої частини КК України через іншу граматичну конструкцію – «Особа, яка...», що дасть змогу уникнути проблеми віддієслівних іменників, які не завжди точно передають

завершеність чи незавершеність дії, враховуватиме особливості сучасної української мови і відновить національну традицію формулювання кримінально-правових норм.

Синтаксична організація тексту напряду впливає на сприйняття тексту, а отже, і на подальше з'ясування його змісту. Врахування типового розташування синтаксичних одиниць, спрощення складних синтаксичних конструкцій речення – один з шляхів до розширення меж демократизації кримінального закону. Аналіз певних синтаксичних структур КК України дозволив сформулювати правила синтаксичної організації речення.

Структура кримінального закону, як і послідовність розміщення матеріалу впливає на його зрозумілість. Аналіз текстового оформлення й розміщення кваліфікованих/особливо кваліфікованих складів дозволив констатувати проблеми, які виникають на практиці і пов'язані з розумінням та наступною правильною кваліфікацією кримінальних правопорушень.

Використання приміток у кримінальному законі як однієї з його структурних одиниць, їх правильне оформлення сприяє зрозумілості кримінального закону, дає змогу розвантажити текст. Однак, слід зважати на відповідність принципам техніки оформлення кримінально-правових положень, правильність їх формулювання, віддаленість від статті чи групи статей, для уточнення змісту яких використовуються примітки.

Назви розділів, статей КК України, як структурні елементи кримінального закону, мають багато недоліків в їх формулюванні. Не можна сказати, що вони безпосередньо спотворюють чи викривляють зміст норми, адже мають інше призначення, аніж текст статті, частини статті. Однак з огляду на їх описову, інформаційну, системно-інтегративну функції, при їх оформленні слід дотримуватися загальних мовних вимог, а також відповідності між заголовком і змістом тексту.

Порівняльний аналіз КК України та КК інших країн (Білорусі, Іспанії, Молдови, Польщі, ФРН, Японії) надав додаткової аргументації висновкам стосовно факторів, які сприяють зрозумілості кримінального закону, та

додаткового обґрунтування пропозиціям щодо виділення окремого термінологічного розділу в кримінальному законі; особливостей пояснення спеціалізованих неправових термінів в КК України; відмови від метонімії шляхом зміни початку диспозицій Особливої частини КК України.

ВИСНОВКИ

На підставі проведеного дисертаційного дослідження були сформульовані наступні висновки та пропозиції.

1. Про необхідність створення й існування зрозумілого закону як одного з аспектів його ефективного застосування йшла мова в роботах філософів і правників здавна. І дотепер в теорії права, а також в окремих галузях права, в тому числі кримінальному, юридичній лінгвістиці, юридичній техніці питанню зрозумілості нормативно-правового акта приділяється достатня увага. Втім, єдиного підходу щодо змісту цього широко розповсюдженого терміна в науці не існує, що й обумовило необхідність подальших розробок в напрямку комплексного дослідження зрозумілості кримінального закону, визначення шляхів для підвищення рівня зрозумілості кримінального закону задля його ефективнішого застосування.

2. Аналіз найбільш поширених нормативно-правових актів, які діяли на території нашої держави і в яких закріплювалися норми кримінально-правового характеру, дозволив: по-перше, виділити період становлення національної традиції нормотворення (XI ст. – XVI ст.), за якого велика увага приділялася точності, простоті та зрозумілості кримінально-правових приписів, на відміну від тогочасних європейських актів; по-друге, законотворець у різні часи, переслідуючи власні, соціально шкідливі інтереси щодо створення правового підґрунтя для свавілля і репресій, використовував заплутані і незрозумілі кримінально-правові встановлення; по-третє, якщо спершу зрозумілість пов'язувалася лише з наближеністю мови нормативних актів до живої розмовної, то надалі для зрозумілого викладу поступово удосконалювалися засоби юридичної техніки, а саме, велика увага приділялася точності термінів, стислості викладу, типовості конструкцій статей, чіткому структуруванню кримінального закону в цілому.

3. Ефективне застосування кримінального закону, забезпечення виконання ним виховної, каральної, особливо загальнопревентивної функції, насамперед залежить від його якості, під якою слід розуміти систему притаманних йому

соціальних властивостей (соціальна справедливість, акцентування на людській особистості, відповідність кримінального закону моральним засадам, культурним, духовним цінностям суспільства та об'єктивним тенденціям суспільного розвитку, що відображають його соціальну адекватність) та спеціально-юридичних (фундаментальних: конституційність, вища юридична сила, правова визначеність, і властивостей прикладного характеру), які в сукупності визначають ефективність кримінально-правового впливу. Зрозумілість кримінального закону є його спеціально-юридичною якісною властивістю, що впливає з правової визначеності, однак має прикладний характер, оскільки кримінальний закон через структурно-логічне, мовно-стилістичне оформлення набуває зазначеної властивості.

4. Вивчення різних точок зору до категорії зрозумілості в теорії права дозволило виокремити три групи основних напрямків до досліджуваного поняття: перший – зрозумілість як складова принципу правової визначеності, який є елементом принципу верховенства права; другий – зрозумілість як одна з вимог до мови закону, як одне з правил формулювань нормативних приписів, як критерій для оцінки якісних характеристик нормативно-правових актів; третій – зрозумілість як необхідна якісна властивість закону, яка залежить від правильного використання засобів юридичної техніки.

5. Сформульована наступна дефініція: зрозумілість кримінального закону – це якісна властивість кримінального закону, яка полягає у максимальній наближеності закладеного законодавцем змісту тексту кримінального закону, оформленого за допомогою відповідних засобів юридичної техніки, до внутрішнього інтерпретаційного тексту суб'єктів кримінально-правових відносин, а також тих суб'єктів, які є їх потенційними учасниками.

6. Аналіз міжнародних нормативних актів, міжнародної та національної судової практики дозволив констатувати, що зрозумілість судами розглядається в контексті «передбачуваності наслідків» вчиненого особою діяння, під якою розуміють як визначеність в законі ознак діяння, так і належну якість закону. В судовій практиці вказується на необхідність дотримання державами таких вимог

до кримінального закону як доступність, чіткість, ясність, точність з тим, щоб кожен міг зрозуміти, яка дія або бездіяльність тягне за собою кримінальну відповідальність та інші кримінально-правові наслідки, однак як КСУ, так і ЄПСПЛ визнає існування незрозумілих, нечітких положень в кримінальному законі, останній водночас залишає право за національними судовими органами тлумачити їх.

7. Виокремлення принципів зовнішньої законодавчої техніки кримінального закону дозволило об'єднати і пояснити велику кількість загальнолінгвістичних вимог та правил, які висуваються до кримінального закону. Принципи зовнішньої законодавчої техніки кримінального закону – це основоположні засади, які визначають вимоги, правила, прийоми зовнішнього оформлення законодавчої волі мовними засобами та структуризацією кримінального закону, та дотримання яких визначає якість кримінального закону, і зокрема його зрозумілість. До них належать такі принципи: адекватного вираження правового матеріалу в кримінальному законі (принцип адекватності), економного використання мовних конструкцій кримінального закону, доступності кримінально-правової норми.

8. Аналіз лексичного складу КК України, а саме таких груп, як загальноновживані слова, юридичні терміни, спеціалізовані неправові терміни дозволив сформулювати правила добору лексики для кримінального закону, спрямовані на покращення його зрозумілості. Для загальноновживаних слів: 1) використовувати їх в прямому значенні, прийнятому в сучасній українській літературній мові; 2) із синонімічного ряду обирати слово, яке є найбільш уживаним для носіїв мови, є традиційним, відомим, стрижневим у синонімічному ряді; 3) не можна використовувати синоніми на позначення аналогічного поняття, явища, які мають різні відтінки значення, так звані ідеографічні синоніми; 4) уникати не властивих сучасній українській літературній мові слів, сполучень, утворених шляхом калькування російських відповідників; 5) якщо загальноновживане слово набуває значення юридичного кримінально-правового терміна, його слід роз'яснити в самому законі. Для

юридичних термінів: 1) зважати на вимоги точності, стислості, єдності термінології, які впливають із сформульованих принципів зовнішньої законодавчої техніки кримінального закону; 2) при конструюванні складних термінологічних сполук уникати невиправданої тавтології, «зайвих» слів; 3) не вживати в кримінальному законі терміни-омоніми – ті, що позначають одним словом (словосполученням) декілька різних понять; 4) уніфікувати термінологію як у межах тексту кримінального закону, так і в межах інших галузей права.

Для спеціалізованих неправових термінів: 1) використовувати спеціалізований термін у кримінальному законі в тому ж значенні і в тій граматичній конструкції, що й у сфері спеціальних знань, з якої він запозичений; 2) не допускати зміни або спрощення термінологічної сполуки, особливо якщо така спрощена лексема має власне значення у загальному вжитку; 3) спеціалізований термін пояснювати у кримінальному законі лише у випадку, коли він має відмінне значення від того, за яким закріплене його значення у вузькоспеціалізованій сфері, і якщо складом кримінального правопорушення передбачено загальний суб'єкт; 4) якщо законодавець роз'яснює значення спеціалізованого терміна, в якому він вживається в конкретних статтях, в інших випадках його слід використовувати лише в усталеному значенні, не звужуючи і не поширюючи змісту терміна.

9. Виявлення проблем, пов'язаних з неправильним вживанням граматичної категорії числа, а також з недоліками словотворення віддієслівних іменників, дало змогу сформулювати такі правила: 1) недопустиме використання множини в значенні однини і навпаки у випадках, коли йде мова про потерпілого; 2) для уникнення прийому синекдохи – вживання множини для позначення однини і навпаки – використовувати або прийом виділення закінчень (типу «загибель людини(ей)»), або здійснити це шляхом конструкції (типу «загибель людини чи інші тяжкі наслідки») у подібних випадках; 3) при обранні з двох паралельних слівосполучень віддієслівних іменників, утворених від дієслів доконаного та недоконаного виду, враховувати можливість вказівки на завершеність чи незавершеність дії, що впливає на конструювання кримінальних правопорушень з матеріальним чи формальним складом.

10. Аналіз синтаксичної організації словосполучень, речень у кримінальному законі дозволив визначити напрямки, спрямовані на покращення його зрозумілості, розширення меж демократизації, а саме: 1) при побудові речень не порушувати традиційний порядок слів, зокрема, підмет розміщувати перед присудком, узгоджене означення перед означальним словом, прямий додаток – після залежного слова, крім випадків, коли нетрадиційний порядок розміщення сприяє розстановці логічних наголосів; 2) у статтях, які містять у різних частинах як імперативний, так і диспозитивний припис, розташовувати присудок перед підметом в імперативному приписі; 3) речення, в якому наявні два або більше дієприкметникові звороти, слід будувати однотипно, розташовуючи дієприкметникові звороти після означуваних слів; 4) поширені обставини, утворені сполученням прийменників «через», «у разі», «незалежно від», «відповідно до», «всупереч» з іменниками та іншими частинами мови, на письмі слід виділяти комами, надаючи їм відокремленості; 5) підрядні частини складнопідрядного речення мають бути максимально наближеними до слова, від якого залежать.

Крім того доведено, що синтаксичні конструкції, із застосуванням не лише розділових знаків, а й прийменників, сполучників, використані в санкціях статей, не можуть бути довільними, адже вони дозволяють адекватно правозастосовнику тлумачити припис, тому повинні бути однотипними і підкорюватися визначеним практикою правилам.

11. Дослідження особливостей структури тексту КК України дозволило констатувати, що кримінальний закон є завершеною цілісною текстовою одиницею, яка має свої специфічні ознаки, що доводить його висока структурна організація за допомогою чітко визначених структурних одиниць і правил їх розміщення, а також використання правил юридичної техніки внесення змін до КК України, спрямованих на те, щоб він був цілісним і завершеним, виступав єдиним джерелом кримінального права. Аргументовано необхідність позначення частини статті КК України цифровим індексом, навіть якщо вона в статті єдина; обґрунтовано значення логіки розміщення кримінально-правових приписів в

межах однієї статті КК України; акцентовано увагу на проблемі віддаленості приміток від статей, для яких надається роз'яснення в даному структурному елементі кримінального закону.

Аналіз розміщення і тестового наповнення кваліфікованих/особливо кваліфікованих складів кримінальних правопорушень дозволив виявити проблеми, пов'язані з неправильним розумінням, що виникають при практичному застосуванні кримінального закону, виокремити загальні вимоги щодо їх текстового оформлення: однотипність викладу кваліфікуючих ознак, однаковість використання мовних конструкцій, змістовна наповнюваність, яка виключає дублювання кваліфікуючих ознак, а також сформулювати правила, спрямовані на логічну послідовність та стандартизованість мовного оформлення кваліфікуючих/особливо кваліфікуючих ознак.

12. Компаративістський аналіз мови та структури кримінальних кодексів зарубіжних країн дозволили визначити позитивні та негативні моменти, які впливають на зрозумілість кримінального закону. До позитивних моментів відносимо й ті, які варті запозичення при укладенні проекту нового КК України: наявність особливих структурних елементів, відсутніх в КК України, зокрема, термінологічного розділу (Білорусь, Польща, Молдова); формулювання початку диспозицій з використанням конструкцій, які вказують на суб'єкт вчинення діяння, який підлягає кримінально-правовим заходам впливу (Іспанія, Польща, ФРН, Швеція). До негативних належать: наявність архаїчної термінології; нелогічна послідовність розміщення глав; відсутність назв заголовків статей (Польща, Швеція, Японія). Причому наявність таких хиб упорядники або редактори законодавства намагаються усунути, тим самим показуючи важливість оформлення кримінального закону таким чином, щоб він сприяв кращому сприйняттю і був більш зрозумілим для громадян.

13. Виявлення окремих недоліків під час аналізу тексту кримінального закону на лексичному, граматичному та структурному рівнях дозволило запропонувати низку змін до чинного КК України, які відображені в Додатку А дисертації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Акишин М.О. Юридический язык Советской власти. *Электронные журналы издательства Notabene*. URL: http://e-notabene.ru/hr/article_21362.html (дата звернення: 01.02.2019)
2. Алексеев С. С. Общая теория права: Учебник. 2-е изд., перераб. и доп. М.: Велби, 2009. 576 с.
3. Алмаева Ю.О. Теоретические проблемы определения качества правовых норм. *Грамота*. 2009. № 1 (2). С. 10-12.
4. Андрушко П.П. Законодавча техніка Кримінального кодексу України 2001 року та її вплив на тлумачення його норм. *Новий Кримінальний кодекс України: питання застосування і вивчення: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 25-26 жовт. 2001 р.)* ; редкол.: В.В. Сташис (голов. ред.) та ін. К.-Х.: Юрінком Інтер, 2002. С. 24-30.
5. Артеменко В. Проектування нормативно-правових актів : [навчальний посібник]. К. : Фонд «Європа XXI», 2007. 256 с.
6. Артикуца Н. В. Мова права і юридична термінологія: Навчальний посібник. 2-ге вид., змін, і доп. К.: Стилос, 2004. 277 с.
7. Артикуца Н.В. Найдавніші терміни українського права: етимологічні реконструкції та семантичні спостереження. *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки*. 2013. Т. 144-145. С. 38-44.
8. Артикуца Н.В. Термінологія законодавства і проблеми законодавчих дефініцій. *Актуальні проблеми юридичної науки: зб. тез Міжнар. наук. конф. "Шості осінні юридичні читання"*, (м. Хмельницький, 26-27 жовт. 2007 р.): [у 3-х ч.]. / МОН України, Хмельн. ун-т управління та права. Хмельницький : Вид-во Хмельн. ун-ту упр. та права, 2007. Ч. 1. С. 6-13.
9. Бавсун М. В. Уголовно-правовое воздействие: идеология, цели и средства реализации : автореф. дис... докт. юрид. наук: 12.00.08. Омск, 2013. 39 с.
10. Балтаджи П.М. Юридична мова правозастосовних актів: дис.... канд. юрид. наук: 12.00.01. К., 2008. 205 с.

11. Беккариа Ч. О преступлениях и наказаниях; сост. и предисл. В.С. Овчинского. М.: ИНФРА, 2004. Вып. VI. 184 с.
12. Бентам И. Принцип законодательства: О влиянии условий и места на законодательство / пер. М.О. Гершензона. М., 1896. Вып. 5. 136 с.
13. Бердашский С.А. Литовский статут и польские конституции. СПб., 1893. 114 с.
14. Березовський А.А. Методологічні передумови дослідження проблеми кримінально-правового впливу на злочинність. *Вісник міжнародного гуманітарного університету*. 2011. №1. С. 35-38.
15. Бернюков А. М. Юридична герменевтика як методологія здійснення правосуддя (філософсько-теоретичний аналіз) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.12; Львів. держ. ун-т внутр. справ. Львів, 2008. 20 с.
16. Бессарабская Митрополия (metropolitan church of bessarabia) и другие против Молдовы: Постановление Европейского Суда по правам человека от 13 декабря 2001 года (жалоба № 45701/99). URL: http://www.rroi.narod.ru/echr/anouther_3/metropolitan.htm (дата звернення: 12.06.2016)
17. Биля І. О. Теоретичні основи використання нормотворчої техніки : автореф. дис... канд. юрид. наук : 12.00.01. Х., 2004. 20 с.
18. Биля-Сабадаш І.О. Мовностилістичні правила вираження змісту нормативних правових актів. *Форум права*. 2009. №1. С. 35-42.
19. Білецький Л. Руська Правда й історія її тексту / за ред. Ю. Книша. Вінніпег: Українська Вільна Академія Наук в Канаді, 1993. 166 с.
20. Богачова Л. Л. Принцип правової визначеності в європейському і національному праві (змістовна характеристика). *Теорія і практика правознавства* : електр. наук. фах. вид. Нац. ун-ту «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого». 2013. Вип. 2. URL: http://nauka.jur-academy.kharkov.ua/download/el_zbirnik/2.2013/48_1.pdf (дата звернення: 14.07.2018)

21. Бойко А.И. Язык уголовного закона и его понимание [Текст]. Ростов-на-Дону : Изд-во Северо-кавказской акад. гос. службы, 2009. 307 с.
22. Бокова И. Н. Юридическая техника в уголовном законодательстве : Теоретико-прикладной анализ главы 22 УК РФ : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Нижний Новгород, 2002. 22 с.
23. Борисов В.І., Фріс П.Л. Ефективність кримінально-правової політики. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2014. №1 (2). С. 1-18.
24. Бражник С.Д., Касаткина Н.Н. Лингвистические (языковые) правила в законодательной технике. *Юридическая наука*. 2014. №3. С. 10-12.
25. Брайнин Я.М. Уголовный закон и его применение: Науч. изд.: М.: Юрид. лит., 1967. 240 с.
26. Бэкон Ф. Сочинения в 2-х томах. 2-е изд., исп. и доп. М.: Мысль, 1971. Т. 2. 582 с.
27. Бэtti Э. Герменевтика как общая методика наук о духе. М.: Изд-во «Канон + РООИ Реабилитация», 2011. 144 с.
28. Васьковский Е.В. Руководство к толкованию и применению законов для начинающих юристов. М.: Юридическое бюро «ГОРОДЕЦ», 1997. 128 с.
29. Веккер Л.М. Психика и реальность: единая теория психических процессов. М.: Смысл, 1998. 685 с.
30. Вечерова Є.М. Вади законодавчої техніки (на прикладі інституту співучасті) як перепона ефективності кримінального закону: деякі проблемні аспекти питання. *Право і суспільство*. 2015. №1. С. 198-203.
31. Вирок Ківерцівського районного суду Волинської області від 26 січня 2018 року. Провадження № 1-кп/0158/27/18. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/71873050> (дата звернення: 21 червня 2018 року)
32. Вирок Першотравенського міського суду Дніпропетровської області від 14 вересня 2018 року. Провадження № 1-кп/0186/126/18. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/76448394> (дата звернення 21 червня 2018 року)

33. Вирок Слов'янського міськрайонного суду Донецької області від 5 лютого 2018 року. Номер провадження 1-кп/243/175/2018. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/72052883> (дата звернення: 21 червня 2019 року)

34. Вирок Софіївського районного суду Дніпропетровської області від 18 грудня 2018 року. Провадження №1-кп/193/105/18. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/78848667> (дата звернення: 21 червня 2018 року)

35. Висновок Головного науково-експертного управління від 12.06.2015. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=55531 (дата звернення: 21 червня 2019 року)

36. Висновок Головного науково-експертного управління від 2 листопада 2016 року. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=59648 (дата звернення: 20 червня 2018 року)

37. Владимирский-Буданов М.Ф. Обзор истории русского права. Ростов на Дону: Феникс, 1995. 640 с.

38. Владимирский-Буданов М.Ф. Отношения между Литовским Статутом и Уложением царя Алексея Михайловича. URL : http://publ.lib.ru/ARCHIVES/Raritetnye_knigi/Bezobrazov_V_P_Sbornik_gosudarstvennyhznaniy_04_1877.pdf. (дата звернення: 12 грудня 2018 року)

39. Власенко Н.А. Язык права: Монография. Иркутск: Восточно-Сибирское книжное издательство АО «Норма-плюс», 1997. 176 с.

40. Вознюк А.А. Кримінально-правові ознаки організованих груп і злочинних організацій : монографія. К. : Нац. акад. внутр. справ, 2015. 192 с.

41. Войтович А.П. Примечания в уголовном законе (сущность, виды, общая характеристика) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Ульяновск, 2006. 184 с.

42. Воробьев А.С. Специфические методы правовых изменений и построения правовых механизмов на примере редакции 1885 г. Уложения о наказаниях

уголовных и исправительных 1845 г. *Актуальные проблемы российского права*. 2016. № 8(69). Август. С. 30-34.

43. Гадамер Г.-Г. Истина и метод. : Основы филос. герменевтики: Пер. с нем. / Общ. ред. и вступ. ст. Б. Н. Бессонова. М.: Прогресс, 1988. 704 с.

44. Герменевтика права: розвиток юриспруденції: навч. посіб./ В.В. Дудченко, М.Р. Аракелян, В.В. Завальнюк. Одеса: Фенікс, 2014. 184 с.

45. Господарський процесуальний кодекс України: Закон України від 06.11.1991 № 1798-XII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text> (дата звернення 15.02.2020)

46. Гришук В., Канцір В. Тлумачення і конкретизація кримінально-правової норми як форми реалізації судового угляду (розсуду). *Вісник Львівського університету*. Серія юридична. 2000. № 35. С. 418.

47. Гром'як Р. Літературознавчий словник-довідник / За ред. Р.Т. Гром'яка, Ю.І. Ковалів, В.І. Теремка. К.: ВЦ «Академія», 2007. 752 с.

48. Губаева Т.В. Язык и право. Искусство владения словом в профессиональной юридической деятельности. М.: Норма, 2004. 160 с.

49. Давыдова М. Л. Юридическая техника: проблемы теории и методологии: монография. Волгоград : Изд-во ВолГУ, 2009. 318 с.

50. Демидова Л. Кримінальний кодекс України як якісно-кількісна система (системно-функціональний підхід). *Вісник Академії правових наук України*. 2012. № 2 (69). С. 216-226.

51. Демидова Л. Щодо критеріїв якості кримінального законодавства (історичний аспект). *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди*. «Право». 2010. Вип. 14. С. 123-130.

52. Денисова А.В. О приемах законодательной техники, используемых в Особенной части уголовного кодекса Российской Федерации. *Общество и право*. 2010. №2(29). С. 94-98.

53. Денисова Т.А. Покарання та його виконання крізь призму механізму впровадження нового кримінального законодавства. *Концептуальні засади нової*

редакції *Кримінального кодексу України* : матеріали міжнар. наук. конф., м. Харків, 17–19 жовт. 2019 р. / редкол. : В. Я. Тацій (голов. ред.), А. П. Гетьман, Ю. В. Баулін та ін. Харків : Право, 2019. С. 337-341.

54. Дзейко Ж.О. Стаття, глава, розділ закону як елементи його структури. *Європейські перспективи*. 2014. №1. С. 5-10.

55. Доктринальные основы юридической техники / Отв. ред.: Власенко Н.А. М.: Юриспруденция, 2010. 368 с.

56. Дударець В.Д. Самовільне зайняття земельної ділянки і самовільне будівництво за Кримінальним кодексом України: порівняльний аспект, проблеми формулювання та перспективи удосконалення. *Судова апеляція*. 2009. №3(16). С. 37-48.

57. Дудаш Т. І. Праворозуміння крізь призму герменевтики. Львів : Край, 2010. 248 с.

58. Дудченко В.В. Герменевтика права: розвиток юриспруденції: навч. посіб. / В.В. Дудченко, М.Р. Аракелян, В.В. Завальнюк. Одеса: Фенікс, 2014. 184 с.

59. Дудырев Ф.Ф. Разработка и принятие Уголовного уложения 1903 г. *Актуальные проблемы экономики и права*. 2009. №4. С. 193-198.

60. Дуюнов В.К. Уголовно-правовое воздействие: теория и практика. М.: Научная книга, 2003. 520 с.

61. Дюрягин, И. Я. Язык закона / Под ред. А. С. Пиголкина. М.: Юрид. лит-ра, 1990. 200 с. :[Рецензия] / И. Я. Дюрягин. *Правоведение*. 1991. № 5. С. 108-110.

62. Євграфова Є.П. Система національного законодавства в контексті права (лібертарно-легістський підхід): Монографія. К.:КНТ, 2007. 184 с.

63. Єрмолаєв В.М. Правда Руська Ярослава Мудрого: до витоків і традицій вітчизняного законодавства. *Проблеми законності*. 2015. № 129. С. 3-10.

64. Загальна теорія держави і права: [Підручник для студентів юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів] М. В. Цвік, В. Д. Ткаченко, Л. Л. Богачова та ін.; За ред. М. В. Цвіка, В. Д. Ткаченка, О. В. Петришина. Харків: Право, 2002. 432 с.

65. Загиней З. А. Кримінально-правова герменевтика : монографія. Київ : Видавничий дім АртЕк, 2015. 380 с.
66. Загиней З.А. Герменевтика кримінального закону : автореф. дис ... докт. юрид. наук: 12.00.08. К., 2016. 36 с.
67. Загиней З.А. Герменевтика кримінального закону : дис ... докт. юрид. наук: 12.00.08. К., 2016. 636 с.
68. Загиней З.А. Примітки до статей як частина тексту Кримінального кодексу України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія право. 2014. Випуск 27. Том 3. С. 37-40.
69. Загнітко А. Теорія сучасного синтаксису: Монографія. Вид. 2-ге, виправл. і доп. Донецьк: ДонУ, 2007. 294 с.
70. Зайчук О. В., Оніщенко Н.М. Теорія держави і права. Підручник / За ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. Підручник. К.: Юрінком Інтер, 2006. 688 с.
71. Закон: создание и толкование / Под ред. А. С. Пиголкина. М: Спарк, 1998. 283 с.
72. Законодательная техника. Научно-практическое пособие / Апт Л.Ф., Власенко Н.А., Исаков В.Б., Кузнецов С.В., и др.; Под ред.: Тихомиров Ю.А. М.: Городец, 2000. 272 с.
73. Зауваження Головного юридичного управління від 12.07.2016. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=59648 (дата звернення: 20.06.2018)
74. Захарчук В.М. Самовільне зайняття земельної ділянки та самовільне будівництво за кримінальним правом України: монографія. Хмельницький: Хмельницький університет управління та права, 2015. 214 с.
75. Зелінська Н.В. Сприйняття тексту: передумови, механізм, шляхи полегшення. *Поліграфія і видавнича справа*. 1983. №19 С. 118-123.
76. Зінов'єва І.А. Деякі питання використання приміток у Кримінальному кодексі України. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2012. Випуск 23. С. 223-232.

77. Иванишев Н.Д. О плате за убийство в древнем русском и других славянских законодательствах в сравнении с германскою вирою. *Антологія української юридичної думки*. В 6 т. / редкол.: Ю.С. Шемчушенко (голова) та ін. Том 2: Історія держави і права України: Руська Правда / Упорядники: І.Б. Усенко, Т.І. Бондарук, І.В. Музика, І.К. Омельченко; відп. редактор І.Б. Усенко. К.: Видавничий дім «Юридична книга», 2002. С. 35-48.

78. Иванов Н. Г. Уголовное право России. Общая и Особенная части. М.: Экзамен, 2003. 343 с.

79. Иванчин А.В. Внутренняя и внешняя законодательная техника в структуре уголовного правотворчества : монография. Рязань : Издательство «Концепция», 2014. 184 с.

80. Караванський С. Практичний словник синонімів української мови. Київ: «Українська книга», 2000. 480 с.

81. Карелова Г.А. Кримінальна відповідальність у правових позиціях Конституційного Суду України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. К., 2014. 313 с.

82. Карский Е.Ф. Русская Правда по древнейшему списку. Ленинград: Издательство Академии наук, 1930. 114 с. URL: http://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/MONOGRFII_2019/Karskij_Russkaja_Pravda_po_drevnejshemu_spi_sku_1930.pdf (дата звернення: 20.11.2016)

83. Кашанина Т. В. Юридическая техника : учебник. 2-е изд., пересмотр. М. : Норма : ИНФРА-М, 2011. 496 с.

84. Квіт С. М. Основи герменевтики : навч. посіб. Київ : КМ Академія, 2003. 192 с.

85. Кельман М. С., Мурашин О. Г. Загальна теорія держави і права: Підручник. К.: Кондор, 2006. 477 с.

86. Керимов Д.А. Кодификация и законодательная техника. М.: Госюриздат, 1962. 104 с.

87. Керимов Д.А. Культура и техника законотворчества. М.: Юрид. лит., 1991. 160 с.

88. Кіндюк Б.В. Кримінальний кодекс Української Соціалістичної Радянської Республіки 1927 року: кількісні показники та рівень юридичної техніки. *Право України*. 2017. №7. С. 149-155.

89. Ковальова С.Г. Судебник великого князя Казимира Ягайловича: Монографія. Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2009. 112 с.

90. Ковальський В. С., Козінцев І. П. Правотворчість: теоретичні та логічні засади. К. : Юрінком Інтер, 2012. 228 с.

91. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 06.07.2005 № 2747-IV // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> (дата звернення 15.02.2020)

92. Козаченко О. Кримінальне процесуальне право України : конспект лекцій – довідник. Миколаїв : Іліон, 2019. 204 с.

93. Козаченко О.В. Кримінально-правові заходи: культуро-антропологічний вимір: монографія. Миколаїв: Іліон, 2011. 504 с.

94. Козаченко О.В. Культуро-антропологічна концепція заходів здійснення кримінально-правового впливу. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2012. Т. 11. С. 413-420.

95. Козаченко О.В., Мусиченко О.М. Культуро-антропологічний вимір справедливості кримінально-правового впливу: світові здобутки та національні надбання. *Гуманітарний дискурс: політика, управління, влада*: колективна монографія / За заг. ред. О.А. Івакіна, І.В. Шамши, Д.В. Яковлева. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2015. С. 120-135.

96. Козаченко О.В. Перспективи нормативного закріплення системи кримінально-правових заходів в українському кримінальному законі. *Концептуальні засади нової редакції Кримінального кодексу України* : матеріали міжнар. наук. конф., м. Харків, 17–19 жовт. 2019 р. / редкол.: В. Я. Тацій (голов. ред.), А. П. Гетьман, Ю. В. Баулін та ін. Харків : Право, 2019. С. 282-286.

97. Козюбра М.І. Верховенство права і Україна. *Право України*. 2012. № 1-2. С. 30-63.

98. Коккинакис против Греции (Kokkinakis v. Greece): Постановление Европейского Суда по правам человека от 25 мая 1993 года (жалоба N 14307/88). URL:

<http://europeancourt.ru/resheniya-evropejskogo-suda-na-russkom-yazyke/kokkinakis-protiv-grecii-postanovlenie-evropejskogo-suda/> (Дата звернення: 17.06.2016)

99. Колодин Д. Фальсификация результатов голосования согласно уголовному кодексу Украины: анализ объективной стороны. *Закон и Жизнь*. 2013. № 10/3(262). С. 99-103.

100. Колос М.І. Кримінальне право в Україні (X - початок ХХІ століття): моногр.: [у 2 т.]. Київ, Острог, 2011. Т. 1: Освіта, наука, законодавство. 448 с.

101. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950. Ратифікована Законом України № 475/97-ВР від 17.07.97. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 12.06.2016)

102. Конвенція про права осіб з інвалідністю від 13.12.2006 року. Ратифікована Законом України № 1767-VI від 16.12.2009. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71 (дата звернення: 12.01.2019)

103. Конвенція Ради Європи про запобігання тероризму від 16 травня 2005 р. Конвенцію ратифіковано з заявами і застереженнями Законом № 54-V (54-16) від 31.07.2006. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_712 (дата звернення: 8.08.2019)

104. Консолідовані версії Договору про Європейський Союз та Договору про функціонування Європейського Союзу. *Офіційний вісник Європейського Союзу*. UA. 30.03.2010. С. 15

105. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення 15.02.2020).

106. Копшева К.О. Уголовное законодательство Российской Федерации и его основания : теоретический аспект: автореф. дис... канд. юрид. наук : 12.00.08. Саратов, 2004. 26 с.

107. Коржанський М. Й. Кваліфікація злочинів. Навчальний посібник. Видання 2-ге. К.: Атіка, 2002. 640 с.
108. Коржанський М. Й. Уголовне право України. Частина Загальна : Курс лекцій. К.: Наукова думка; Українська видавнича група, 1996. 336 с.
109. Коржанський М. Кримінальне чи уголовне? *Юридичний Вісник України*. 1997. 2-15 січня.
110. Костенко М. А. Содержательно-правовая эквивалентность текстов нормативно-правовых актов (теоретико-правовой аспект) : автореф. дис... канд. юрид. наук : 12.00.01; Ростовский юрид. ин-т МВД России. Ростов-на-Дону. 2001. 24 с.
111. Костенко О.М. Культура і закон – у протидії злу: Монографія. К.: Атіка, 2008. 352 с.
112. Кострова М. Особенности реализации языковых правил законодательной техники в уголовном законе. *Уголовное право*. 2002. № 2. С. 39-45.
113. Кострова М.Б. Язык уголовного закона: ясность, простота, доступность. *Уголовное право в XXI веке*. Материалы Международной научной конференции, состоявшейся на юридическом факультете МГУ им. М.В.Ломоносова 31 мая - 1 июня 2001 г. Москва : ЛексЭст, 2002. С. 163-172.
114. Котяй Т.В. До питання видів тлумачення кримінального закону та суб'єктів його здійснення. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2016. Випуск 2(11). С.91-95.
115. Кочерган М. П. Загальне мовознавство : підручник. 3-тє видання. К. : Видавничий центр “Академія”, 2010. 464 с.
116. Кравченко М.Г. Основні ознаки та вимоги до якісного закону. *Адміністративне право і процес*. № 4(6). 2013. С. 4-17.
117. Кравченко С. П. Мова як фактор правоутворення та законотворення : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Одеса, 2000. 20 с.
118. Красницька А. В. Юридичні документи: техніка складання, оформлення та редагування. К.: Парламентське видавництво, 2006. 538 с.

119.Кримінальне право і законодавство України. Частина Загальна. Курс лекцій / За ред. М. Й. Коржанського. К.: Атіка, 2001. 432 с.

120.Кримінальне право України: загальна частина: конспект лекцій-довідник / О.В. Козаченко, О.М. Мусиченко. Миколаїв: Іліон, 2017. 298 с.

121.Кримінальне право України. Загальна частина: Підручник. (Ю.В. Александров, В. І. Антипов, М. В. Володько та ін.). Вид. 3-тє, переробл. та допов./ За ред. М. І. Мельника, В. А. Клименка. К.: Юридична думка, 2004. 352 с.

122.Кримінальне право України: Загальна частина: підручник / В.І. Борисов, В.Я. Тацій, В.І. Тютюгін та ін.; за ред. В.Я. Тація, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна. 5-те вид., переробл. і допов. Х.: Право, 2015. 528 с.

123.Кримінальне право України: Загальна частина: Підручник для студентів юрид. спец. вищ. закладів освіти / Ю.В. Баулін, В.І. Борисов та ін.; За ред. професорів В.В. Сташиса, В.Я. Тація. Київ-Харків: Юрінком Інтер–Право, 2002. 416 с.

124.Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. / за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. 5-те вид., допов. Х. : Право, 2013. Т. 2 : Особлива частина / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В.І. Тютюгін та ін. 2013. 1040 с.

125.Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#n198> (дата звернення: 17.07.2020)

126.Кримінальний кодекс України: Закон України від 28.12.1960. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2001-05> (дата звернення: 12.02.2019)

127.Кримінальний кодекс УРСР. Затверджений Центральним Виконавчим Комітетом Української РСР 8 червня 1927 р. (ЗУ УРСР №26-27, ст. 131). Офіціальний текст із змінами і доповненнями на 1 листопада 1949 р., з постатейними матеріалами і додатками. Київ: Держполітвидав, 1950. 168 с.

128.Кримінальний кодекс УСРР 1922 р. (витяги). URL: <https://textbooks.net.ua/content/view/1060/17/> (дата звернення: 2.02.2019)

129.Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 17.07.2020)

130.Кримінально-правові заходи в Україні: підручник / за ред. професора О.В. Козаченка. Миколаїв : Іліон, 2015. 216 с.

131.Кузнецов В. Герменевтика и ее путь от конкретной методики до философского направления. *Логос*. 1999 (20). №10. С. 43-88.

132.Кузнецова Н. Эффективность уголовно-правовых норм и язык закона. *Соц. законность*. 1973. № 3. С. 29-33.

133.Кузьминець О.В., Калиновський В.С. Історія держави і права України. 2-ге вид., доповн. К.: Україна, 2002. 448 с.

134.Кундеус В. Г. Щодо визначення ознак створення злочинної організації як однієї з форм вчинення злочину, передбаченого ст. 255 КК України. *Форум права*. 2016. №1. С. 135-140. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2016_1_24 (дата звернення: 30.06.2019)

135.Ланцедова Ю.А. Сущность антикриминальной и гражданской отрасли права и судопроизводства как антиделиктных юридических наук / Ю.А. Ланцедова, А.С. Тунтула, О.И. Шаповалова, А.А. Шведова. *Молодий вчений*. 2014. Травень №5(08). С. 89-92.

136.Лешков В.М. Русский народ и государство. История русского общественного права до XVIII века. *Антологія української юридичної думки*. В 6 т. / редкол.: Ю.С. Шемчушенко (голова) та ін. Том 2: Історія держави і права України: Руська Правда / Упорядники: І.Б. Усенко, Т.І. Бондарук, І.В. Музика, І.К. Омельченко; відп. редактор І.Б. Усенко. К.: Видавничий дім «Юридична книга», 2002. С. 49-136.

137.Лихова С.Я. Наступність кримінального законодавства України та особливості механізму кримінально-правового регулювання на сучасному етапі. *Наукові записки*. Т. 20 Юридичні науки. К.:Вид. Дім «KM Academia», 2002. С. 12-18.

138.Лопашенко Н. А. Основы уголовно-правового воздействия: уголовное право, уголовный закон, уголовно-правовая политика. СПб.: Юридический центр "Пресс", 2004. 340 с.

139.Лукашов А.И. К вопросу о понятии «уголовного закона» и правилах формулирования уголовно-правового запрета. *Системность в уголовном праве: материалы II Российского Конгресса уголовного права* (г. Москва, 31 мая-1 июня 2007 г.) ; отв. ред. В.С. Комиссаров. М. : Велби, 2007. С. 237-240.

140.Люблинский П.И. Техника, казуистика и толкование Уголовного кодекса. Пг., 1917. 268 с.

141.Макаренко Л.О. Теоретичні закономірності дії правових приписів: дис ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2004. 171 с.

142.Мармура О.З. Поняття ознак, що кваліфікують злочин. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2011. №2. С.298-306.

143.Мельничук О.С. Диглосія. *Українська мова. Енциклопедія.* / НАН України, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні, Ін-т укр. мови; редкол.: В.М. Русанівський [та ін.]. Вид. 2-ге, випр. і допов. Київ: Вид-во "Українська енциклопедія" ім. М. П. Бажана, 2004. 820 с.

144.Михайленко П.П. Нариси з історії кримінального законодавства Української РСР: У 2 ч. К.: Вид-во Академії наук УРСР, 1959. 438 с.

145.Міжінституційна угода від 22 грудня 1998 року про загальні правила якості проектування європейського законодавства; Резолюція Ради Європейського Співтовариства (ЄС) від 8 червня 1993 року щодо якості проектування законодавства ЄС. *Official Journal* C 073, 17/03/1999 P. 0001–0004.

146.Монтескье Ш. Избранные произведения. М.: Госполитивдат, 1955. 803 с.

147.Мор Т. Золотая книга, столь же полезная, как забавная, о наилучшем устройстве государства и о новом острове Утопии / Перевод и комментарии А.И. Малеина ; Предисловие В. П. Волгина. Москва ; Ленинград : Academia, 1935. 239 с. URL: <http://tehne.com/library/mor-t-zolotaya-kniga-stol-zhe-poleznaya-kak-zabavnaya-o-nailuchshem-ustroystvo-gosudarstva-i-o-novom-ostrove-utopii-moskva-leningrad-1935> (дата звернення: 28.12.2016)

148.Музиченко П.П. Статути Великого князівства Литовського – видатна пам'ятка права слов'янських народів. *Актуальні проблеми держави і права: збірник наукових праць*. Вип. 49. Одеса: Юридична література, 2009. С. 7-14.

149.Музиченко П.П. Формування законодавчої процедури у Великому князівстві Литовському. *Актуальні проблеми держави і права : збірник наукових праць*. Вип. 18. Одеса : Юридична література, 2003. С. 151 - 155.

150.Мусиченко О. Визначальні засади оформлення кримінального закону. *Новітні кримінально-правові дослідження – 2019: альманах наукових досліджень / за ред. О. В. Козаченка, О. М. Мусиченко. Миколаїв : СПД Румянцева Г. В., 2019. С. 144-151.*

151.Мусиченко О. Вимоги до мови законодавства як основного засобу юридичної техніки. *Духовні засади сучасного правогенезису : Матеріали Міжнар. наук.-практ. конфер. «ІХ Прибузькі юридичні читання», 29-30 листопада 2013 / відп. ред. д-р юрид. наук, проф., академік С.В. Ківалов. Миколаїв : Іліон, 2013. С.101-103.*

152.Мусиченко О. Зрозумілість закону у світлі принципу правової визначеності. *Традиції та новації юридичної науки: минуле, сучасність, майбутнє: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 19 травня 2017 р.) У 2-х т. Т. 1 / Відп. ред. Г.О. Ульянова. Одеса: Видівничий дім «Гельветика», 2017. С. 136-138.*

153.Мусиченко О. Зрозумілість і чіткість кримінального закону як складова частина принципу правової визначеності в практиці Європейського суду з прав людини. *Visegrad journal on human rights*. 2016. №1/2. С. 149-154.

154.Мусиченко О. Оцінні поняття в Кримінальному кодексі України: до постановки проблеми. *Новітні кримінально-правові дослідження – 2017: збірник наукових праць / відп. ред. д-р юрид. наук, проф. О.В. Козаченко. Миколаїв : Іліон, 2017. С. 109-112.*

155.Мусиченко О. Термінологічна точність як один з критеріїв зрозумілості кримінального закону (на прикладі злочинів проти основ національної безпеки України). *Безпека людини в умовах глобалізації: сучасні правові парадигми:*

[Матеріали VII Міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, Національний авіаційний університет, 24 лютого 2017 року] Том 1. Тернопіль: Вектор, 2017. С. 331-334.

156.Мусиченко О. Щодо поняття зрозумілості кримінального закону. *Юридичний вісник*. 2014. №5. С. 257-262.

157.Мусиченко О.М. Зрозумілість кримінального закону на лексичному рівні. *Юридична наука і практика: виклики часу*: [Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. Т. II, м. Київ, Національний авіаційний університет, 12 березня 2015 р.] С. 78-81.

158.Мусиченко О.М. Вимоги до кримінального закону в світлі практики Європейського суду з прав людини. *Захист прав людини: національний та міжнародно-правовий виміри*: XIV міжнародна науково-практична конференція «Від громадянського суспільства – до правової держави»: Збірник тез доповідей. Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2018. С. 265-268.

159.Мусиченко О.М. Відновлення соціальної справедливості як мета кримінально-правових заходів. *Кримінальне право в умовах глобалізації*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, м. Одеса, 25 травня 2018 року. Одеса: НУ «Одеська юридична академія», кафедра кримінального права, 2018. С. 142-144.

160.Мусиченко О.М. Вплив гармонізації на якість кримінального закону (на прикладі криміналізаційних процесів). *Кримінально-правове забезпечення сталого розвитку України в умовах глобалізації*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 12-13 жовт., 2017 р. / редкол.: В.Я. Тацій, (голов. ред.), В.І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін.. Харків : Право, 2017. С. 509-513.

161.Мусиченко О.М. Вплив граматичної організації тексту кримінального закону на його зрозумілість. *Правове життя сучасної України*: у 3 т.: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 15 трав. 2020 р.) / відп. ред. М.Р. Аракелян. Одеса : Видавничий дім «Гельветика». Одеса, 2020. Т.3. С. 169-171.

162.Мусиченко О.М. Герменевтичний підхід у дослідженні зрозумілості кримінального закону. *Сучасна університетська правова освіта і наука*:

[Матеріали VIII Міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, Національний авіаційний університет. 23 лютого 2018 р.] Том 1. Тернопіль: Вектор, 2018. С. 350-352.

163.Мусиченко О.М. Деякі аспекти юридичної техніки викладу кримінально-правових норм в Руській Правді. *Новітні кримінально-правові дослідження – 2016* : збірник наукових праць / відп. ред. д-р юрид. наук, проф. О.В. Козаченко. Миколаїв: Іліон, 2016. С. 104-109.

164.Мусиченко О.М. Деякі особливості синтаксису кримінального закону. *Новітні кримінально-правові дослідження – 2015*: збірник наукових праць / відп. ред. д-р юрид. наук, проф. О.В. Козаченко. Миколаїв : Іліон, 2015. С.186-190.

165.Мусиченко О.М. Досконалість засобів зовнішньої законодавчої техніки кримінального закону як інструмент його зрозумілості. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія «Юридичні науки». Випуск 4. Том 2. Херсон, 2018. С. 76-80.

166.Мусиченко О.М. Забезпечення зрозумілості кримінального закону – вимога сьогодення (на прикладі транспортних злочинів). *Аеро – 2014. Повітряне і космічне право*: [Матеріали Всеукраїнської конференції молодих учених і студентів, м. Київ, Національний авіаційний університет, 20 листопада 2014 р.] С. 227-230.

167.Мусиченко О.М. Загальносоціальні критерії якості кримінального закону. *Соціальна функція кримінального права: проблеми наукового забезпечення, законотворення та правозастосування* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 12-13 жовт. 2016 р. / редкол.: В.Я. Тацій (голов. ред.), В.І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. Х. : Право, 2016. С. 504-508.

168.Мусиченко О.М. Зрозумілість в контексті юридичних властивостей кримінального закону. *Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку України в умовах європейської інтеграції*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 18 травня 2018) У 2-х т. Т. 2 / відп. ред. Г.О. Ульянова. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2018. С. 221-225.

169.Мусиченко О.М. Зрозумілість кримінального закону в фокусі міждисциплінарних зв'язків. *Наука кримінального права в системі міждисциплінарних зв'язків* : Матеріали Міжнар. наук.-практ. конфер., 910 жовтня 2014 року / редкол. В.Я. Тацій (голов. ред.), В.І. Борисов (заст. гол. ред.) та ін. Х.: Право, 2014. С. 459-463.

170.Мусиченко О.М. Зрозумілість кримінального закону як один з факторів забезпечення ефективності кримінально-правового впливу. *Правовий вплив на неправомірну поведінку: актуальні грані* : монографія / за ред. проф. О.В. Козаченка, проф. Є.Л. Стрельцова. Миколаїв: Іліон, 2016. С. 320-344.

171.Мусиченко О.М. Окремі аспекти якості кримінального закону. *Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку держави та права в умовах євроінтеграції* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (20 травня 2016 р., м. Одеса) : у 2 т. Т.2. / відп. ред. М.В. Афанасьєва. Одеса: Юридична література, 2016. С. 213-215.

172.Мусиченко О.М. Оцінні поняття в контексті зрозумілості кримінального закону. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*: Серія Право. 2017. Вип. 44. Т. 2. С. 98-101.

173.Мусиченко О.М. Принципи зовнішнього оформлення кримінального закону як передумова його ефективності. *Кримінально-правове регулювання та забезпечення його ефективності* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Харків, 18-19 жовт. 2018 р. / редкол.: В.Я. Тацій, (голов. ред.), В.І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. Харків : Право, 2018. С. 503-507.

174.Мусиченко О.М. Проблеми нормативного визначення окремих видів покарань. *Концептуальні засади нової редакції Кримінального кодексу України* : матеріали міжнар. наук. конф., м. Харків, 17–19 жовт. 2019 р. / редкол.: В.Я. Тацій (голов. ред.), А.П. Гетьман, Ю.В. Баулін та ін. Харків : Право, 2019. С. 309-314.

175.Мусиченко О.М. Проблеми реформування кримінального законодавства. *Правова реформа в сучасних умовах: досягнення і перспективи*: [Матеріали VI

Міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, Національний авіаційний університет, 26 лютого 2016 р.] Том 1. Тернопіль: Вектор, 2016. С. 344-346.

176.Мусиченко О.М. Проблеми синонімії в нормативно-правових актах України. *Новітні наукові дослідження держави і права – 2011* : збірник наукових праць. Том 1 / за ред. П.М. Шاپірка, О.В. Козаченка. Миколаїв: Іліон, 2011. С. 183-189.

177.Мусиченко О.М. Різномірні мовні засоби забезпечення зрозумілості кримінального закону. *Новітні кримінально-правові дослідження 2020* : Альманах наукових праць / за ред. професора О.В. Козаченка, О.М.Мусиченко. Миколаїв: Миколаївський інститут права Національного університету «Одеська юридична академія», 2020. С. 160-166.

178. Мусиченко О.М. Співвідношення вимог зрозумілості, точності, лаконічності до тексту кримінального закону. *Проблеми науки кримінального права та їх вирішення у законотворчій та правозастосовній діяльності*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 8-9 жовт. 2015 р. / редкол.: В.Я. Тацій, (голов. ред.), В.І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. Х.: Право, 2015. С. 466-470.

179.Мусиченко О.М. Текстуальні ознаки кримінального закону. *Правові та інституційні механізми забезпечення сталого розвитку України* : Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (15-16 травня 2015 р., м. Одеса) : у 2 т. Т.2 / відп. ред. М.В. Афанасьєва. Одеса: Юридична література, 2015. С.210-212.

180.Мусиченко О.М. Якість кримінального закону України в умовах глобалізації. *Концептуальні основи кримінальної законотворчості* : Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (19 жовтня 2017 р., м. Одеса) / відп. ред. В. О. Туляков, Є. Л. Стрельцов. Одеса : НУ «ОЮА», 2017. С. 543-550.

181.Мусиченко О.М., Різун А.Ю. Проблеми нормативного визначення окремих видів покарань, альтернативних позбавленню волі. *Право та державне управління*: Збірник наукових праць. 2019. № 3 (36) том 2. С. 49-55.

182.Мюллер и другие против Швейцарии (Muller and Others v. Switzerland): Постановление Европейского Суда по правам человека от 24 мая 1988 года

(жалоба N 10737/84). URL: <http://european-court.ru/resheniya-evropejskogo-suda-na-russkom-yazyke/myuller-i-drugie-protiv-shvejcarii-muller-and-others-v-switzerland-postanovlenie-evropejskogo-suda/> (дата звернення: 14.06.2016)

183.Навроцький В. О. Наступність кримінального законодавства України (порівняльний аналіз КК України 1960 р. та 2001 р.). К.: Атіка, 2001. 276 с.

184.Навроцький В.О. Кримінально-правові аспекти принципу правової визначеності. *Соціальна функція кримінального права: проблеми наукового забезпечення, законотворення та правозастосування* : матеріали між народ. наук-практ. конф., 12-13 жовтня 2016 р. Х.: Право, 2016. С. 60-65.

185.Настасяк І.Ю. Тлумачення правових норм : навчальний посібник. Львів: ЛьвДУВС, 2009. 336 с.

186.Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 9-те вид., переробл. та допов. К.: Юридична думка, 2012. 1316 с.

187.Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. 3-тє вид., переробл. та доповн. / За ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. К.: Атіка, 2005. 1064 с.

188.Немов Р.С. Психология: Учеб. для студ.высш. пед. учеб.заведений: В 3 кн. 4-е изд. М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2000. Кн. 1: Общие основы психологии. 688 с.

189.Непомнящая Т.В. Назначение уголовного наказания: теория, практика, перспективы. С.-Пб.: Юрид. центр Пресс, 2006. 781 с.

190.Новичков В.Е. Некоторые замечания относительно понятия «примечание» в уголовном праве России. *Таврический научный обозреватель*. 2016. №5(10). С. 205-211.

191.Новік проти України: Рішення Європейського суду з прав людини від 18 грудня 2008 року (Заява № 48068/06). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_442#Text (дата звернення: 12.06.2016)

192.Новое уголовное уложение, Высочайше утвержденное 22 марта 1903 года. СПб.: Изд. В.П.Анисимова, 1903. 250 с. URL: <http://library6.com/8569/item/553030> (дата звернення: 30.01.2020)

193.Ной И.С. Вопросы теории наказания в советском уголовном праве. Саратов: СГУ, 1962. 156 с.

194.Нормотворческая юридическая техника / Под ред. Власенко Н.А. Учебник. М.: ИЗиСП, 2013. 550 с.

195.Общетеоретическая юриспруденция: учебный курс : учебник / под ред. Ю.Н. Оборотова. О.: Феникс, 2011. 436 с.

196.Овсієнко Л. Текст як об'єкт вивчення психолінгвістики. *Теоретична і дидактична філологія*. 2013. Вип. 15. – С. 58-69.

197.Овчинников А. И. Правовое мышление в герменевтической парадигме : монография. Ростов-на-Дону : Ростов. гос. ун-т, 2002. 285 с.

198.Онищук І.І. Техніка юридичного письма в нормативно-правових актах: Монографія. 2-ге вид., стер. Харків: Право, 2019. 226 с.

199.Онищук І.І. Техніка юридичного письма в нормативно-правових актах: дис.... канд. юрид. наук: 12.00.01. Львів, 2012. 218 с.

200.Панько К. К. Основы законодательной техники в уголовном праве России :Теория и законодательная практика : автореф. дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.08. Саратов, 2006. 52 с.

201.Панько К.К. Методология и теория законодательной техники уголовного права России. Воронеж: Изд-во Воронежского гос. ун-та, 2004. 272 с.

202.Парамонов А. Р. Техничко-юридическое качество законодательных актов: теоретический и прикладной аспекты : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. М., 2000. 26 с.

203.Пасько против России: Постановление Европейского Суда по правам человека от 22 октября 2009 года (жалоба № 69519/01). *Прецеденты Европейского Суда по правам человека по России*. 2010. №1. С. 26-40.

204.Пащенко О.О. Чи може виступати єдність термінології як обов'язкова вимога до всіх кримінальноправових норм? *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. 2016. №3. С. 98-108.

205.Пичета В.И. Белоруссия и Литва XV-XVI вв. М.: Издательство Академии наук СССР 1961. 815 с.

206.Плющ М. Я. Граматика української мови: У 2 ч. Ч. I. Морфеміка. Словотвір. Морфологія: Підручник. К.: Вища школа., 2005. 286 с.

207.Погребной И.М. Теория права: Учебное пособие. 3-е изд., испр. и доп. Харьков: Государственное специализированное издательство «Основа», 2003. 128 с.

208.Погребняк С.П. Основоположні принципи права [Текст] : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. Х., 2009.

209.Подорожна Т.С. Законодавчі дефініції: поняття, структура, функції : монографія. Львів : ПАІС, 2009. 196 с.

210.Подорожна Т.С. Законодавчі дефініції: поняття, структура, функції: автореф... дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2009. 30 с.

211.Полянський Є.Ю. Кримінально-правова доктрина США: монографія. Одеса: Юридична література, 2014. 304 с.

212.Пономаренко Ю.А. Чинність і дія кримінального закону в часі : Монографія. К.: Атіка, 2005. 288 с.

213.Понятковская Т.Г. Концептуальные основы системы понятий и институтов уголовного и уголовно-процессуального права. Ижевск: Изд-о Удм. Ун-та, 1996. 237 с.

214.Порядок подання нормативно-правових актів на державну реєстрацію до Міністерства юстиції України та проведення їх державної реєстрації. Затверджений Наказом Міністерства юстиції України від 12.04.2005 № 34/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0381-05#n16> (дата звернення: 08.06.2017)

215.Постанова Великої палати Верховного Суду від 05 грудня 2018 року. Справа № 301/2178/13-к. Провадження № 13-57к18. URL:

http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/78426368?fbclid=IwAR04_tmy_GUqBeFliPxLhV1vMlMoocY-Gbzm-7s2zorMSrO4pgPZQxqR7YY (дата звернення: 05.07.2019)

216.Постанова Верховного Суду України від 12 вересня 2011 року, справа № 5-15к11, ЄДРСР № 18194911. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua> (дата звернення: 14.10.2019)

217.Постанова Верховного Суду України від 4 квітня 2011 року, справа № 1к-11, ЄДРСР № 14887470. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua> (дата звернення: 14.10.2019)

218.Постанова Верховного Суду України від 5 липня 2012 року, справа № 5-12к12, ЄДРСР № 25609350. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua> (дата звернення: 14.10.2019)

219.Постанова Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 11 червня 2015 р. у справі № 5-61к15. URL: <http://document.ua/pro-zlovzhivannja-povnovazhennjami-z-metoyu-oderzhannja-nepr-doc233852.html> (дата звернення: 15.08.2019)

220.Потебня А.А. Слово и миф. М.: Правда, 1989. 624 с.

221.Пояснювальна записка до проекту Закону України "Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за окремі військові злочини". URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=53043 (дата звернення: 20.06.2019)

222.Права, за якими судиться малоросійський народ 1743 року / Відп. ред. та автор передмови академік НАН України Ю. С. Шемшученко. Київ, 1997. 546 с.

223.Право Європейського Союзу : підруч. / за ред. В. І. Муравйова. К. : Юрінком Інтер, 2011.

224.Прадід Ю. Ф. Вступ до юридичної лінгвістики: Навч. посібник / За ред. чл.-кор. АПрН України Ярмиша О.Н. Сімферополь: Доля, 2002. 274 с.

225.Пригара Л. І. Юридична техніка актів правозастосування : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. К., 2008. 19 с.

226.Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України від 5 липня 2012 року № 5076-VI. Відомості Верховної Ради (ВВР), 2013, № 27, ст.282. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17> (дата звернення: 12.01.2019)

227.Про вдосконалення порядку державної реєстрації нормативно-правових актів у Міністерстві юстиції України та скасування рішення про державну реєстрацію нормативно-правових актів URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0381-05> (дата звернення: 08.07.2019)

228.Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів: Закон України від 03.10.2017 р. № 2147-VIII. Відомості Верховної Ради (ВВР), 2017, № 48, ст.436 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2147%D0%B0-19#n47> (дата звернення: 14.01.2019)

229.Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо застосування терміна "особа з інвалідністю" та похідних від нього: Закон України від 02.10.2018 р. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2018. № 46. ст.371.

230.Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя) від 02.06.2016 р. № 1401-VIII. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2016, № 28, ст.532) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1401-19#n6> (дата звернення: 12.01.2019)

231.Про внесення змін до Цивільного процесуального кодексу України щодо розгляду справ за участю присяжних: Закон України від 09.02.2017 р. №1847-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1847-19/ed20170719#n7> (дата звернення: 12.01.2019)

232.Про внесення зміни до статті 297 Кримінального кодексу України щодо відповідальності за осквернення або руйнування пам'ятників, споруджених в пам'ять тих, хто боровся проти нацизму в роки Другої світової війни - радянських воїнів-визволителів, учасників партизанського руху, підпільників, жертв нацистських переслідувань, а також воїнів-інтернаціоналістів та миротворців: Закон України № 734-VII від 21.01.2014. URL:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/734-18#n5> (дата звернення: 21 червня 2019 року)

233.Про залізничний транспорт: Закон України від 4.07.1996. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 40. ст. 183. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/273/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 30.01.2019)

234.Про застосування судами законодавства про відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну чи іншу антигромадську діяльність: Постанова Пленуму Верховного суду України №2 від 27.02.2004. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-04> (дата звернення: 23.07.2019)

235.Про застосування судами законодавства, що передбачає відповідальність за посягання на життя, здоров'я, гідність та власність суддів і працівників правоохоронних органів: Постанова Пленуму Верховного Суду України від від 26.06.92 № 8. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v0008700-92/print1530968487033027> (дата звернення: 26.06.2019)

236.Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини проти безпеки виробництва: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 12.06.2009 № 7. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/va007700-0> (дата звернення: 23.06.2019)

237.Про практику призначення судами кримінального покарання: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 24.10.2003 № 7. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-03/print> (дата звернення: 23.06.2019)

238.Про практику розгляду судами кримінальних справ про злочини, вчинені стійкими злочинними об'єднаннями: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 23.12.2005 р., № 13. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0013700-05> (дата звернення: 13.07.2019)

239.Про судову практику в справах про викрадення та інше незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами, вибуховими пристроями чи радіоактивними матеріалами: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 26.04. 2002 року № 3 URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v0003700-02> (дата звернення: 23.06.2019)

240.Про судову практику в справах про злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів: постанова Пленуму Верховного суду України № 4 від 26.04.2002. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0004700-02> (дата звернення: 23.07.2019)

241.Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довілля: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 10.12.2004 № 17. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0017700-04/print1531234793914475> (дата звернення: 23.06.2019)

242.Про судоустрій і статус суддів від 02.06.2016 р. № 1402-VIII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19> (дата звернення: 12.01.2019)

243.Про цінні папери та фондовий ринок: Закон України від 23 лютого 2006 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 31. ст. 268. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3480-15> (дата звернення: 17.01.2019)

244.Проблемы теории государства и права: Учебник / Под ред. В.М. Сырых. М.: Эксмо, 2008. 528 с.

245.Протокол, що вносить зміни до Європейської конвенції про боротьбу з тероризмом від 15 травня 2003 р. Протокол ратифіковано з заявою Законом № 167-V (167-16) від 20.09.2006. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_173#Text (дата звернення: 12.02.2019)

246.Проценко Г. П. Правнича лінгвістика : навч. посіб. / Г. П. Проценко та ін. ; за заг. ред. С. М. Гусарова. К. : А.В.Паливода, 2010. 312 с.

247.Психологічна енциклопедія /Автор-упорядник О.М. Степанов. К.: «Академвидав», 2006. 424 с.

248.Пычева О. В. Герменевтика уголовного закона: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08; Ульянов. гос. ун-т. Ульяновск, 2006. 193 с.

249.Радаева Н.Л. Лингвистические основания толкования уголовного закона и квалификации преступлений : дисс ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Волгоград, 2004. 253 с.

250.Развитие русского права во второй половине XIX – начале XX века / Е.А. Скрипилев, В.В. Безбах, Н.Н. Ефремова и др. М.: Наука, 1997. 366 с.

251.Рауделюнас В. Українські списки Другого Литовського Статуту. *Архіви України*. 1973. №4. С. 70.

252.Рикёр П. Герменевтика. Этика. Политика (Московские лекции и интервью). М.: АО «КАМІ», Изд. Центр «Academia», 1995. 160 с.

253.Риндюк В. І. Законодавча техніка : поняття, форми, види, реалізація в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. К., 2008. 20 с.

254.Рішення Конституційного Суду України від 09 липня 1998 р. №12-рп/98 у справі за конституційним зверненням Київської міської ради професійних спілок щодо офіційного тлумачення частини третьої статті 21 Кодексу законів про працю України (справа про тлумачення терміну "законодавство"). *Офіційний вісник України*. 1998. №32. Ст. 1209.

255.Рішення Конституційного Суду України від 10 вересня 2009 року № 20-рп у справі за конституційним поданням Президента України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про тимчасові слідчі комісії, спеціальну тимчасову слідчу комісію і тимчасові спеціальні комісії Верховної Ради України». *Вісник Конституційного Суду України*. 2009. № 6. С. 6

256.Рішення Конституційного Суду України від 11 червня 2020 року № 7-р/2020 у справі за конституційним поданням 55 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) статті 375 Кримінального кодексу України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v007p710-20#n2> (дата звернення: 5.07.2020)

257.Рішення Конституційного Суду України від 2 листопада 2004 року № 15-рп у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання). *Офіційний вісник України*. 2004. № 45. С. 2975, стор.41

258.Рішення Конституційного Суду України від 20 грудня 2017 року № 2-р/2017 у справі за конституційним поданням 49 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 7 частини

другої статті 42 Закону України "Про вищу освіту". URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-17#Text> (дата звернення: 09.07.2020)

259.Рішення Конституційного Суду України від 20 червня 2019 року № 6-р/2019 у справі за конституційним поданням 62 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Указу Президента України «Про дострокове припинення повноважень Верховної Ради України та призначення позачергових виборів». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-19#Text> (дата звернення: 09.07.2020)

260.Рішення Конституційного Суду України від 22 вересня 2005 року № 5-рп/2005 у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 92, пункту 6 розділу X "Перехідні положення" Земельного кодексу України (справа про постійне користування земельними ділянками). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-05#Text> (дата звернення: 09.07.2020)

261.Рішення Конституційного Суду України від 26 лютого 2019 року № 1-р/2019 у справі за конституційним поданням 59 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) статті 368-2 Кримінального кодексу України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-19#n2> (дата звернення: 21.07.2019)

262.Рішення Конституційного Суду України від 29 червня 2010 року № 17-рп/2010 у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) абзацу восьмого пункту 5 частини першої статті 11 Закону України "Про міліцію". URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v017p710-10#Text> (дата звернення: 09.07.2020)

263.Романов А.К. Уголовный закон: Учебное пособие. М.: Дело, 2015. 462 с.

264.Романюк Я. Офіційне тлумачення законів має здійснювати ВС: URL: http://zib.com.ua/ua/126553-oficiyne_tlumachennya_zakoniv_mae_zdiysnyuvati_vs_ya_romany.html (дата звернення: 23.01.2017)

- 265.Российская педагогическая энциклопедия/ URL: <https://pedagogicheskaya.academic.ru/1672> (дата звернення: 25.01.2018)
- 266.Российское законодательство X-XX веков : Тексты и комментарии: в 9 т. / ред. О. И. Чистяков. М. : Юридическая литература, 1994. Т. 9 : Законодательство эпохи буржуазно-демократических революций. 352 с.
- 267.Российское законодательство X-XX веков. В девяти томах / Под общ. ред. д.ю.н., профессора О.И. Чистякова. Том I. Законодательство Древней Руси. М.: Юридическая література. 1984. 432 с.
- 268.Рубан проти України: застосування статті 7 Конвенції (заява № 8927/1, від 12 липня 2016 року). URL: https://protocol.ua/ru/ruban_proti_ukraini/ (дата звернення: 17.06.2018)
- 269.Русанівський В.М. Історія української літературної мови. Підручник. К.: АртЕк, 2001. 392 с.
- 270.Салов проти України: Рішення ЄСПЛ від 6 вересня 2005 року (Заява № 65518/01). *Свобода вираження поглядів: практика Європейського суду щодо України* / [Інститут Медіа Права ; за редакцією Т. Шевченка, А. Балацької]. К. : Фенікс, 2012. С. 41-91.
- 271.Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми. Полтава, «Довкілля», К.: 2008. 710 с.
- 272.Семенов Я. И. Законодательная техника в уголовном праве : автореф. дис... канд. юрид. наук : 12.00.08. Челябинск, 2007. 24 с.
- 273.Сенаторов М. В. Потерпілий від злочину в кримінальному праві / За науковою редакцією доктора юридичних наук, професора, академіка Академії правових наук України В. І.Борисова. Х.: Право, 2006. 208 с.
- 274.Серьогін С.В. Верховенство права в Україні: проблеми розуміння та застосування : монографія. Дніпропетровськ: Видавництво «Грані», 2014. 124 с.
- 275.Сивак М.М. Примітки статей Особливої частини Кримінального кодексу України: теоретико-прикладний аналіз : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. К., 2013. 290 с.

276.Сивак М.М. Чи потрібні примітки як структурна частина статей Особливої частини КК України: до постановки проблеми. *Держава і право*. 2012. Випуск 55. С. 409-414.

277.Симоненко Л.О. Проблема мовної норми в Кримінальному кодексі України. *Наукові записки*. 2003. Том 22. Частина II. С. 259-261.

278.Ситникова А.И. Законодательная текстология уголовного права : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.08. М., 2013. 49 с.

279.Ситникова А.И. Уголовно-правовая текстология : монография. М. : Проспект, 2016. 302 с.

280.Сімейний кодекс України від 10.01.2002. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 21-22. Ст.135. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14> (дата звернення: 29.06.2019)

281.Скакун О.Ф. Теорія держави і права: Підручник / Пер. з рос. Харків: Консум, 2001. 656 с.

282.Скрипченко О.В. Основи психології і педагогіки. Психічні процеси : Навч.-метод. посіб. / О. В. Скрипченко, І. М. Бушай, Л. О. Скрипченко; Нац. пед. ун-т ім. М.П.Драгоманова. К., 2003. 146 с.

283.Словник української мови в 11 томах / за заг. ред. І.К. Білодіда. Том 10. Т-Ф К.: Наукова думка, 1979. 658 с.

284.Словник української мови: в 11 томах / за заг. ред. І.К. Білодіда. Том 11: Х-Ь. К.: Вид-во «Наукова думка, 1980. 699 с.

285.Словник української мови: в 11 томах / за заг. ред. І.К. Білодіда. Том 8: Природа-Рятівливий. К.: Наукова думка, 1977. 927 с.

286.Словник української мови: в 11 томах / за заг. ред. І.К. Білодіда. Том 3: З–К.: Наукова думка, 1972. 744 с.

287.Словник української мови: в 11 томах / за заг. ред. І.К. Білодіда. Том 2: Г–Ж. К.: Наукова думка, 1971. 550 с.

288.Словник української мови: в 11 томах / за заг. ред. І.К. Білодіда. Том 1: А–В. К.: Наукова думка, 1970. 799 с.

289.Словник української мови: в 11 томах / за заг. ред. І.К. Білодіда. Том 10: Т–Ф. К.: Наукова думка, 1979. 658 с.

290.Словник української мови: в 11 томах / за заг. ред. І.К. Білодіда. Том 7: Поїхати–Приробляти. К.: Наукова думка, 1976. 723 с.

291.Соборное уложение 1649 года. Выверено по изданию: М.Н.Тихомиров, П.П.Епифанов. Соборное уложение 1649 года. М., Изд-во Моск. ун-та, 1961. URL: <http://www.hist.msu.ru/ER/Text/1649/whole.htm#22> (дата звернення: 21.07.2018)

292.Советское уголовное право: Советский уголовный закон. Курс лекций. Вып. 2 / Ковалев М.И.; Отв. за вып.: Семенов В.М. Свердловск: Изд-во Свердл. юрид. ин-та, 1974. 226 с.

293.Сомова Ю.В. Примечание в уголовном законодательстве (теоретико-прикладной анализ) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Нижний Новгород, 2009. 25 с.

294.Сотула О. С. Кримінально-правова охорона життя людини у країнах романо-германської правової сім'ї: ретроспектива, компаративістика, моделювання : монографія. Х. : Видавець Іванченко І. С., 2015. 429 с.

295.Статути Великого князівства Литовського: У 3-х томах. Том II. Статут Великого князівства Литовського 1566 року / За ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. Одеса: Юридична література, 2003. 560 с.

296.Статути Великого князівства Литовського: У 3-х томах. Том III. Статут Великого князівства Литовського 1588 року: У 2 кн. Кн. 2 / За ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. Одеса: Юридична література, 2004. 568 с.

297.Статути Великого князівства Литовського: У 3-х томах. Том I. Статут Великого князівства Литовського 1529 року / За ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. Одеса: Юридична література, 2002. 464 с.

298.Степаненко О.В. Принцип доцільності в кримінально-правовій доктрині та кримінальному законодавстві України: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2017. 249 с.

299.Стрельцов Є.Л. Кримінальне право України: вітчизняні постулати в процедурах міжнародної криміналізації. *Юридичний вісник України*. №18-19 (1191-1192). 4-17 травня 2018 року. С. 18-19.

300.Стрельцов Є.Л. Складні процеси реформування кримінального права України. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2018. № 15. С. 82-90.

301.Таганцев Н.С. Русское уголовное право. Лекции. Часть общая. В 2 т. Т. 1. М.: Наука, 1994. 380 с.

302.Таганцев Н.С. Русское уголовное право. Тула: Автограф, 2001. Т. 1. 800 с.

303.Тарасевич И.Б. Адекватность языка закона: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Москва, 2017. 192 с.

304.Теория государства и права: Учебник для вузов / Под ред. проф.В. М. Корельского и проф. В. Д. Перевалова. – 2-е изд., изм. и доп. М.: Издательство НОРМА (Издательская группа НОРМА-ИНФРА • М), 2002. 616 с.

305.Тихенко С.І., Юровський Д.Ю. Питання особливої частини проекту Кримінального кодексу УРСР. *Радянське право*. 1959. №5. С. 60

306.Тихомиров М.Н. Соборное уложение 1649 года: Учебное пособие для высшей школы М.Н.Тихомиров и П.П. Епифанов. М.: Издательство Московского университета, 1961. 444 с.

307.Тихонова С.С. Пределы демократизации языка уголовного закона. *Юридическая техника*. 2014. №8. С. 443-449.

308.Тихонова С.С. Юридическая техника в уголовном праве: Курс лекций. Н.Новгород: Деком, 2008. 243 с.

309.Трахов А.И. Уголовный закон в теории и судебной практике: дисс ... докт. юрид. наук: 12.00.08. Майкоп, 2002. 362 с.

310.Третьякова Н.С. Лингвистические особенности уголовно-правовых норм об ответственности за хищения : дисс ... докт. юрид. наук: 12.00.08. Омск, 2008. 185с.

311.Тростюк З.А. Понятійний апарат Особливої частини Кримінального кодексу України. К.: Атіка, 2003. 144 с.

312.Трофимчук М. Трофимчук О. Латинсько-український словник. Львів: Видавництво ЛБА, 2001. 694 с.

313.Тубелець О. С. Реалізація кримінально-правової політики України шляхом правозастосування : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08; Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2016. 16 с.

314.Тубелець О. С. Реалізація попереджувальної функції норм кримінального права. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія «Право» : зб. наук. пр. Ужгород : [б. в.], 2013. Вип. 23. Частина 2. Том 3. С. 54–57.

315.Туляков В. О., Мирошніченко Н. А., Балобанова Д. О. Кримінальне право України. Загальна частина: текст лекцій: Закон. Злочин. Відповідальність; НУ ОЮА. Одеса: Юридична література, 2014. 128 с.

316.Туляков В.О. Моральна адекватність кримінально-правової заборони. *Актуальні проблеми держави і права* : зб. наук. пр. / редкол.: С. В. Ківалов (голов. ред.), Ю. М. Оборотов (заст. голов. ред.), Ю. П. Аленін [та ін.] ; МОН України, ОНЮА. Одеса: Фенікс, 2008. Вип. 44. С. 257 - 261.

317.Уголовное право зарубежных стран. Общая и Особенная части : учебник для магистров / под ред. Н. Е. Крыловой. 4-е изд., перераб. и доп. М. : Издательство Юрайт, 2015. 1054 с.

318.Уголовное право США: сборник нормативных актов / [сост., отв. ред. и автор вступит. ст. И.Д. Козочкин]. М.: УДН, 1985. 160 с.

319.Уголовное право. Общая часть / Отв. ред. проф. И.Я. Козаченко, проф. З.А. Незнамова. М., 2001. 576 с.

320.Уголовное право. Особенная часть: Учебник для вузов / Отв. проф. И.Я. Козаченко, проф. З.А. Незнамова, доц. Г.П. Новоселов. 3-е изд., изм. и доп. М.: Издательство НОРМА, 2001. 960 с.

321.Уголовный кодекс Испании 1995 года. URL: <http://law.edu.ru/norm/norm.asp?normID=1247923&subID=100111282,100111284,100111479,100111539,100111546> (дата звернення: 21.07.2019)

322. Уголовный кодекс Республики Беларусь от 9 июля 1999 г. № 275-З. Национальный правовой портал Республики Беларусь. URL: <http://pravo.by/document/?guid=3871&p0=hk9900275> (дата звернення: 28.07.2019)

323. Уголовный кодекс Республики Молдова от 18.04.2002. URL: <http://lex.justice.md/ru/331268/> (дата звернення: 27.07.2019)

324. Уголовный кодекс Республики Польша / Науч. ред. канд. юрид. наук, доц. А. И. Лукашов, докт. юрид. наук, проф. Н. Ф. Кузнецова; вступ. статья канд. юрид. наук, доц. А. И. Лукашова, канд. юрид. наук, проф. Э. А. Саркисовой; перевод с польского Д. А. Барилович. СПб.: Издательство «Юридический центр Пресс», 2001. 234с.

325. Уголовный кодекс Федеративной Республики Германии / Науч. ред. и вступ. статья доктора юрид. наук, профессора Д.А. Шестакова; предисловие доктора права Г.-Г. Йешека; перевод с немецкого Н.А. Рачковой. СПб.: Издательство «Юридический центр Пресс», 2003. 524 с.

326. Уголовный кодекс Швеции / Научные редакторы проф. Н.Ф. Кузнецова и канд. юрид. наук С.С. Беляев. Перевод на русский язык С. С. Беляева. СПб.: Издательство «Юридический центр Пресс», 2001. 320 с.

327. Указ Президента України №584/2019 від 7 серпня 2019 року. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/5842019-28949> (дата звернення: 03.02.2020)

328. Уложение о наказаниях уголовных и исправительных. СПб., 1845. 920 с. URL: http://history.org.ua/LiberUA/UINakUgIspr_1845/UINakUgIspr_1845.pdf (дата звернення: 20.01.2018)

329. Ус О.В. Теорія та практика кримінально-правової кваліфікації: лекції. Харків : Право, 2018. 368 с.

330. Ухвала Верховного Суду від 27 березня 2019 року. Справа № 1-8/2012. Провадження № 51-1581км18. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/80889416> (дата звернення: 05.07.2019)

331. Ушаков А.А. Избранное: Очерки советской законодательной стилистики. Право и язык. М. : Российская академия правосудия, 2008. 314 с.

332.Ушаков А.А. Очерки советской законодательной стилистики: Содержание и форма в праве и проблема законодательной стилистики: учебное пособие. Ч. 1. Пермь: Пермский гос. ун-т, 1967. 206 с.

333.Філософський енциклопедичний словник / В.І.Шинкарук та ін. ; НАНУ, Ін-т філософії ім. Г.С. Сковороди. К.: Абрис, 2002. 742 с.

334.Фріс П. Л. Кримінальне право України. Загальна частина: Підручник для студентів вищих навчальних закладів. К.: Атіка, 2004. 488 с.

335.Хавронюк М. Чи знаєш ти, українцю, за що тебе посадять і скільки дадуть. URL: <https://dt.ua/internal/chi-znayesh-ti-ukrayincyu-za-scho-tebe-posadyat-i-skilki-dadut-.html> (Дата звернення: 30.01.2019)

336.Хавронюк М.І. Конституційна скарга і кримінальне право. URL: <http://pravo.org.ua/ua/news/20872546-konstitutsiyna-skarga-i-kriminalne-pravo> (Дата звернення: 13.07.2018)

337.Харитонов Є., Підпригора О. Деякі міркування з приводу нормотворчості. *Право України*. 2000. № 8. С. 81-84.

338.Хартія основних прав Європейського Союзу від 07.12.2000. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/994_524 (дата звернення: 14.11.2018)

339.Хрестоматия по истории отечественного государства и права 1917-1991 годов. М.: Зерцало, 1997. 591 с.

340.Хронологическое собрание законов, указов Президиума Верховного Совета и постановления Правительства РСФСР. Т. 2. М.: Государственное издательство юридической литературы, 1958. 496 с.

341.Хряпінський П.В. Структура та юридична техніка викладення заохочувальних кримінально-правових норм. *Проблеми науки кримінального права та їх вирішення у законотворчій та правозастосовній діяльності: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 8-9 жовт. 2015 р. / редкол.: В.Я. Тацій, (голов. ред.), В.І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. Х.: Право, 2015. С.84-88.*

342.Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 15.02.2020)

343.Червонюк В.И. Качество закона: современная концепция и проблемы демократизации. *Юридическая техника*. 2014. №8. С. 488-503.

344.Черных П. Я. Язык Уложения 1649 года. Вопросы орфографии, фонетики и морфологии в связи с историей Уложенной книги. М.: Изд-во Академии наук СССР, 1953. 374 с.

345.Чулінда Л.І. Українська правнича термінологія: Навч. посіб. К.: Магістр - XXI сторіччя, 2005. 112 с.

346.Чучаев А.И., Фирсова А.П. Уголовно-правовое воздействие: сущность и характеристика. *Lex Russia* (Научные труды МГЮА). 2008. №6. С. 1330-1346.

347.Шаргородский М.Д. Курс уголовного права. М.: Юрид. Изд-во Мин-ва юстиции СССР, 1948. Т. 3: Уголовный закон. 311 с.

348.Шкута О.О. Теоретико-прикладні засади функціонування кримінально-виконавчої системи України : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08; Держ. фіск. служба України, Ун-т держ. фіск. служби України. Ірпінь, 2018. 480 с.

349.Шпілярович В.В. Питання реформування законодавства про кримінальну відповідальність. *Концептуальні засади реформування законодавства про кримінальну відповідальність: Матеріали круглого столу*. Івано-Франківськ, 2019. С. 42-43.

350.Шульжук К.Ф. Синтаксис української мови: Підручник. Київ: Видавничий центр «Академія», 2004. 408 с.

351.Шутак І.Д., Онищук І.І. Юридична техніка: навч. посібник для вищих навч. закл. Івано-Франківськ: Лабораторія академічних досліджень правового регулювання та юридичної техніки, 2013. 496 с.

352.Шутак І. Д. Дефекти дефініцій міжнародного права: теоретико-методологічні й техніко-юридичні аспекти. *Вісн. Нац. акад. прокуратури України*. 2009. № 3 (15). С. 85–91.

353.Шутак І.Д. Юридична техніка: курс лекцій. Івано-Франківськ : Лабораторія академічних досліджень правового регулювання та юридичної техніки. Дрогобич : Коло, 2015. 228 с..

354.Щепельков В. Ф. Уголовный закон: преодоление противоречий и неполноты. М.: Юрлитинфор, 2003. 416 с.

355.Щодо запропонованих змін до Конституції України в частині правосуддя: Проміжний висновок № 803/2015 Європейської комісії «За демократію через право» (Венеціанської комісії). С. 1-12. URL: https://www.vkksu.gov.ua/userfiles/doc/promi_visnovok.pdf (дата звернення: 14.01.2019)

356.Язык закона / Под ред. А. С. Пиголкина. М.: Юрид. лит-ра, 1990. 192 с.

357.Ogneviuk H. Z. Anthropological approaches in legal certainty research. *Anthropological Measurements of Philosophical Research*. 2018. № 14. P.62-72. <https://doi: 10.15802/ampr.v0i14.150573> (дата звернення: 20.08.2020)

358.Report on the rule of law - Adopted by the Venice Commission at its 86th plenary session (Venice, 25-26 March 2011). URL: [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2011\)003rev-ukr](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2011)003rev-ukr) (дата звернення: 15.12.2018)

359.Robinson Paul H. Criminal Law. New York, 1997.

360. S.W. v. the United Kingdom: Judgment, The European Court of Human Rights, 22 November 1995, Application no. 20166/92. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57965> (дата звернення: 12.06.2016)

ДОДАТКИ

Додаток А

Редакційні зміни, які пропонуються до КК України

Стаття, структурний елемент статті	Чинний КК	Змінити у процесі поточного законодавства
Ч. 1 ст. 182	«... поширення конфіденційної інформації...»	«... розповсюдження конфіденційної інформації...»
Ч. 1 ст. 299	«...поширення матеріалів...»	«...розповсюдження матеріалів...»
Назва статті, ч. 1 ст. 436-1	«...поширення...»	«...розповсюдження...»
Примітка до ст. 345-1	«...поширенням, зберіганням або іншим використанням інформації з метою її поширення на невизначене коло осіб...»	«...розповсюдженням, зберіганням або іншим використанням інформації з метою її поширення на невизначене коло осіб...»
Назва статті, ч. 1 ст. 377, ч. 2 ст. 377, назва 378, ч. 1 ст. 378, назва ст. 379, ст. 379	Слова «народний засідатель» у всіх вжитих відмінках	виключити
Ч. 2 ст. 82	«...займати певні посади...»	«...обіймати певні посади...»
П. 1 ч. 1 ст. 96-6, назва ст. 96-7	«штраф»	« штраф юридичної особи»
П. 2 ч. 1 ст. 96-6	«конфіскація майна»	2) конфіскація майна <i>юридичної особи</i> ;
ч. 1 ст. 96-7	«Штраф – це грошова сума, що сплачується юридичною особою на підставі судового рішення.»	«Штраф <i>юридичної особи</i> – це грошова сума, що сплачується <i>нею</i> на підставі судового рішення.»
Назва ст. 96-8, ч. 1 ст. 96-8	«Конфіскація майна»	«Конфіскація майна <i>юридичної особи</i> »
Ст. 251	«Порушення ветеринарних правил, яке спричинило поширення епізоотії або інші тяжкі наслідки...»	«Порушення ветеринарних правил, яке спричинило поширення <i>заразних хвороб тварин за відносно короткий проміжок часу на значній території (епізоотії) або інші тяжкі наслідки...»</i>
Ч. 1 ст. 164	«Злісне ухилення від сплати встановлених рішенням суду коштів на утримання дітей (аліментів), а також злісне ухилення батьків від утримання неповнолітніх або непрацездатних дітей, що перебувають на їх утриманні...»	«Злісне ухилення від сплати встановлених рішенням суду коштів на <i>утримувannya дитини (аліментів)</i> , а також злісне ухилення батьків від <i>утримувannya неповнолітньої або непрацездатної дитини, що перебуває на їх утримувannya</i> ...»
Ч. 2 ст.181	«Ті самі дії, поєднані із	«Ті самі дії, поєднані із втягуванням в

	втягуванням в діяльність групи неповнолітніх...»	діяльність групи <i>неповнолітнього...»</i>
Ч. 3 ст. 300, ч. 1 ст. 304, ч. 1 ст. 323, ст. 324	«неповнолітніх»	« <i>неповнолітнього</i> »
Назва та диспозиція ст. 179	«Незаконне утримування...»	«Незаконне <i>утримання...»</i>
Назва ст. 165, ч. 1 ст. 165, ст. 288, назва ст.302, ч. 1 ст. 302, назва ст.317, ч. 1 ст. 317, назва ст. 322 та ст. 322	«утримання»	« <i>утримування</i> »
Назва ст. 258-1, ч. 1 ст. 258-1	«Втягнення особи у вчинення терористичного акту...»	« <i>Втягування</i> особи у вчинення терористичного акту...»
Ст. 45	«Особа, яка вперше вчинила кримінальний проступок або необережний нетяжкий злочин, крім корупційних кримінальних правопорушень, звільняється від кримінальної відповідальності, якщо ...»	«Звільняється від кримінальної відповідальності особа, яка вперше вчинила кримінальний проступок або необережний нетяжкий злочин, крім корупційних кримінальних правопорушень, якщо ...»
Ст. 46	«Особа, яка вперше вчинила кримінальний проступок або необережний нетяжкий злочин, крім корупційних кримінальних правопорушень, звільняється від кримінальної відповідальності, якщо ...»	«Звільняється від кримінальної відповідальності особа, яка вперше вчинила кримінальний проступок або необережний нетяжкий злочин, крім корупційних кримінальних правопорушень, якщо ...»
Ч. 2 ст. 53	«...розмір штрафу, що призначається судом, не може бути меншим за розмір майнової шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, або отриманого внаслідок вчинення кримінального правопорушення доходу...»	«...розмір штрафу, що призначається судом, не може бути меншим за розмір майнової шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, або доходу, отриманого внаслідок вчинення кримінального правопорушення...»
Ч. 1 ст. 212	«...вчинене службовою особою підприємства, установи, організації, незалежно від форми власності або особою...»	«...вчинене службовою особою підприємства, установи, організації, незалежно від форми власності, або особою...»
Ч. 1 ст. 212-1	«...вчинене службовою особою	«...вчинене службовою особою

	підприємства, установи, організації незалежно від форми власності або особою...»	підприємства, установи, організації, незалежно від форми власності, або особою...»
В санкціях ч. 1-4 ст. 110-2, ч. 5 ст. 191, ч. 2-3 ст. 201-1, ч. 3 ст. 206-2, ч. 2 ст. 258-2, ч.1-3 ст. 258-5, ч. 2 ст. 308, ч. 3 ст. 312, ч. 2 ст. 367	Сполучник «та»	Замінити на кому
В санкціях ч. 1-2 ст. 370	Сполучник «та»	виключити
Ст. 220-1	«1. Внесення керівником або іншою службовою особою банку до бази даних про вкладників завідомо неправдивих відомостей - карається штрафом від однієї тисячі до чотирьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. 2. Та сама дія, вчинена повторно або за попередньою змовою групою осіб, - карається штрафом від чотирьох тисяч до шести тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років. 3. Внесення керівником або іншою службовою особою банку у звітність, яка подається до Фонду гарантування вкладів фізичних осіб, завідомо неправдивих відомостей - карається штрафом від однієї тисячі до чотирьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. 4. Умисне пошкодження або знищення керівником або іншою службовою особою банку бази даних про вкладників або	«1. Внесення керівником або іншою службовою особою банку до бази даних про вкладників, а так само у звітність, яка подається до Фонду гарантування вкладів фізичних осіб, завідомо неправдивих відомостей – карається штрафом від однієї тисячі до чотирьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. 2. Внесення керівником або іншою службовою особою банку до бази даних про вкладників завідомо неправдивих відомостей, вчинене повторно, або за попередньою змовою групою осіб, - карається штрафом від чотирьох тисяч до шести тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років. 3. Умисне пошкодження або знищення керівником або іншою службовою особою банку бази даних про вкладників або вчинення дій, що унеможливають ідентифікацію вкладника за інформацією, наявною у базі даних про вкладників, або вчинення дій, наслідком яких є незаконне збільшення суми витрат Фонду гарантування вкладів фізичних осіб, пов'язаних з виведенням банку з ринку, або унеможливають початок здійснення виплат коштів вкладникам неплатоспроможного банку відповідно

	вчинення дій, що унеможливають ідентифікацію вкладника за інформацією, наявною у базі даних про вкладників, або вчинення дій, наслідком яких є незаконне збільшення суми витрат Фонду гарантування вкладів фізичних осіб, пов'язаних з виведенням банку з ринку, або унеможливають початок здійснення виплат коштів вкладникам неплатоспроможного банку відповідно до Закону України "Про систему гарантування вкладів фізичних осіб", - караються позбавленням волі на строк до чотирьох років з обмеженням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до десяти років».	до Закону України "Про систему гарантування вкладів фізичних осіб", - караються позбавленням волі на строк до чотирьох років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років».
Ч. 2 ст. 154	«Примушування особи без її добровільної згоди до здійснення акту сексуального характеру з особою, від якої потерпіла особа матеріально або службово залежна...»	«Ті самі дії з особою, від якої потерпіла особа матеріально або службово залежна...»
Ч. 2 ст. 327	«Заготівля, перероблення з метою збуту або збут продуктів харчування чи іншої продукції, радіоактивно забруднених понад допустимі рівні, якщо вони спричинили загибель людей чи інші тяжкі наслідки...»	«Ті самі дії, якщо спричинили загибель хоча б однієї людини чи інші тяжкі наслідки ...»
Ч. 3 ст. 305	«Контрабанда наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів або фальсифікованих лікарських засобів, вчинена організованою групою, а також якщо предметом контрабанди були наркотичні засоби, психотропні речовини, їх аналоги чи прекурсори або фальсифіковані лікарські засоби в особливо великих розмірах...»	«Ті самі дії, вчинені організованою групою, а також якщо предметом контрабанди були наркотичні засоби, психотропні речовини, їх аналоги чи прекурсори або фальсифіковані лікарські засоби в особливо великих розмірах...»
Ч. 2 ст. 435	«Носіння в районі воєнних дій символіки Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного	«Ті самі дії, вчинені в умовах воєнного стану...»

	Кристала особами, які не мають на те права, а також зловживання в умовах воєнного стану прапорами чи знаками Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала або пофарбуванням, присвоєним санітарно-транспортним засобам...»	
Ч. 3 ст. 299	«Дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, вчинені з особливою жорстокістю або у присутності малолітнього чи неповнолітнього, або щодо двох і більше тварин, або повторно, або групою осіб, або вчинені активним способом...»	«Дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, вчинені з особливою жорстокістю або щодо двох і більше тварин, або повторно, або групою осіб, або вчинені активним способом...»
Ч. 3 ст. 297	«Дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, вчинені повторно або за попередньою змовою групою осіб, або з корисливих чи хуліганських мотивів, або щодо пам'ятника, спорудженого в пам'ять тих, хто боровся проти нацизму в роки Другої світової війни, жертв нацистських переслідувань, а також воїнів-інтернаціоналістів та миротворців, або поєднані із застосуванням насильства чи погрозою його застосування...»	«Дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, вчинені повторно або за попередньою змовою групою осіб, або з корисливих чи хуліганських мотивів, або поєднані із застосуванням насильства чи погрозою його застосування...»

**Акти впровадження результатів дисертації у правотворчість,
правозастосовну діяльність, науково-дослідну сферу та навчальний процес**

**КОМІСІЯ З ПИТАНЬ ПРАВОВОЇ РЕФОРМИ
РОБОЧА ГРУПА
З ПИТАНЬ РОЗВИТКУ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА**

61204, м. Харків, вул. Пушкінська 77, каб. 10
E-mail: crimcode@ukr.net, +38057-704-49-212, +3050-331-05-24

Старшому викладачу кафедри
кримінального права та інших
кримінально-правових дисциплін
Миколаївського інституту права
Національного університету «Одеська
юридична академія»
Мусиченко О.М.

Шановна Ольга Михайлівна!

Повідомляємо, що Ваші пропозиції щодо мови сучасного закону отримані і доведені до відома членів робочої групи з питань розвитку кримінального права Комісії з питань правової реформи України, створеної Указом Президента України від 7 серпня 2019 року №584/2019.

Голова робочої групи,
доктор юридичних наук, професор,
академік НАПрН України

Ю.В. Баулін

МИКОЛАЇВСЬКИЙ АПЕЛЯЦІЙНИЙ СУД

54001 м. Миколаїв, вул. 68 Десняників, 2, т. (0512) 50-17-20, inbox@mka.court.gov.ua

26 серпня 2020 р.
№ 6-11/39/2020

Висновок

про можливість використання в діяльності
Миколаївського апеляційного суду
висновків, сформульованих в дисертаційному дослідженні
Мусяченко Ольги Михайлівни, на тему
«Зрозумілість кримінального закону»

Комісія у складі:

Міняйло Миколи Павловича – голови Миколаївського апеляційного суду;

Фаріонові Ольги Миколаївни – секретаря судової палати у кримінальних справах

визнав висновком засвідчує, що окремі результати дисертаційного дослідження старшого викладача кафедри кримінального права та інших кримінально-правових дисциплін Миколаївського інституту права Національного університету «Одеська юридична академія» Мусяченко Ольги Михайлівни, поданого на здобуття наукового ступеня доктора філософії в галузі знань 08 Право за спеціальністю 081 «Право», на тему: «Зрозумілість кримінального закону» (науковий керівник д-р.н., проф. О.В. Козаченко), можуть бути використані в діяльності Миколаївського апеляційного суду, зокрема при наданні місцевим судам методичної допомоги із належного застосування Кримінального кодексу України відповідно до реалізації неспених суду повноважень, передбачених ст. 27 Закону України «Про судоуправління і судів». 17.08.2020 року.

Голова Миколаївського
апеляційного суду

М. П. Міняйло

Секретар судової палати
у кримінальних справах

О.М. Фаріонова

Миколаївський апеляційний суд
6-11/39/2020 від 26.08.2020

Роздруковано 20.08.2020 9:44:17

*0512*31750280*1*1*

**НАЦІОНАЛЬНА ПОЛІЦІЯ УКРАЇНИ
ГОЛОВНЕ УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ
В ПОЛТАВСЬКІЙ ОБЛАСТІ**

вул. Пушкіна, 83, м. Полтава, 36014,
тел./факс (0532) 56-06-07, тел. (0532) 51-74-21
www.pl.npu.gov.ua
Ідентифікаційний код 40108630

Акт впровадження

м. Полтава

3 серпня 2020 року

Комісія СУ ГУНП в Полтавській області у складі:

голови – заступника начальника ГУНП в Полтавській області – начальника слідчого управління підполковника поліції Родигіна Артема Сергійовича та членів комісії:

- заступника начальника СУ ГУНП в Полтавській області підполковника поліції Коновальчука Сергія Сергійовича,

- заступника начальника СУ ГУНП в Полтавській області - начальника відділу капітана поліції Мельниченка Андрія Валерійовича, склала цей акт про те, що комісією розглянуто окремі результати дисертації старшого викладача кафедри кримінального права та інших кримінально-правових дисциплін Мусиченко О.М. на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право» на тему «Зрозумілість кримінального закону».

Комісія вважає, що отримані результати зазначеного наукового дослідження, які стосуються розуміння й тлумачення окремих статей Кримінального кодексу України, пов'язаних з особливостями вживання морфологічних категорій виду, числа, синтаксичної побудови, є доцільними і належним чином обґрунтованими і можуть бути враховані слідчими при кваліфікації кримінальних правопорушень.

Матеріали дослідження Мусиченко О.М. реалізуються при проведенні занять з підвищення професійного рівня слідчих.

Голова комісії:

Заступник начальника ГУНП
в Полтавській області -
начальник слідчого управління
підполковник поліції

Артем РОДИГІН

Члени комісії:

Заступник начальника СУ
ГУНП в Полтавській області
підполковник поліції

Сергій КОНОВАЛЬЧУК

Заступник начальника СУ
ГУНП в Полтавській області -
начальник відділу
капітан поліції

Андрій МЕЛЬНИЧЕНКО

ВДЗ ГУНП в Полтавській області			
Бух. №	2726	11508.24	28.10.20
"	05	08	20.10.20
Кількість аркушів			
осн. док.	1	додат.	-

Акт

**про впровадження в науково-дослідну та освітню діяльність
ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»
результатів дисертації на здобуття ступеня доктора філософії
за спеціальністю 081 «Право»
Мусиченко Ольги Михайлівни
на тему: «Зрозумілість кримінального закону»**

Комісія у складі:

Голови:

директора Навчально-наукового юридичного інституту ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», Заслуженого юриста України, доктора юридичних наук, професора В.А. Васильєвої;

Членів комісії:

доцента кафедри кримінального права Навчально-наукового юридичного інституту ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», кандидата юридичних наук, доцента І. В. Козича;

доцента кафедри кримінального права Навчально-наукового юридичного інституту ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», кандидата юридичних наук, доцента І. Б. Медичкого;

доцента кафедри кримінального права Навчально-наукового юридичного інституту ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», кандидата юридичних наук В. В. Шпілярович

склали цей акт про те, що результати дисертації старшого викладача кафедри кримінального права та інших кримінально-правових дисциплін на тему: «Зрозумілість кримінального закону» є актуальними, мають теоретичне та практичне значення, і впроваджені в науково-дослідну та освітню діяльність ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника».

1. Результати дисертації О.М. Мусиченко використовуються в освітньому процесі під час підготовки викладачами кафедри кримінального права ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» лекцій, методичних рекомендацій та навчально-методичних матеріалів з викладання таких навчальних дисциплін: «Кримінальне право України»; «Вчення про кримінально-правові заходи впливу»; «Теоретичні та практичні проблеми кваліфікації злочинів».

2. Студентам під час опанування навчальними дисциплінами та використання під час написання наукових робіт рекомендовані такі оприлюднені О.М. Мусиченко праці:

1. Козаченко О.В., Мусиченко О.М. Культуро-антропологічний вимір справедливості кримінально-правового впливу: світові здобутки та національні надбання. *Гуманітарний дискурс: політика, управління, влада: колективна монографія* / За заг. ред. О.А. Івакіна, І.В. Шамши, Д.В. Яковлева. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2015. С. 120-135.

2. Мусиченко О.М. Зрозумілість кримінального закону як один з факторів забезпечення ефективності кримінально-правового впливу. *Правовий вплив на неправомірну поведінку: актуальні грані: монографія* / за ред. проф. О.В. Козаченка, проф. Є.Л. Стрельцова. Миколаїв: Іліон, 2016. С. 320-344.

3. Кримінальна відповідальність та форми її реалізації: підручник / О.В. Козаченко, О.М. Мусиченко, О.М. Сидоренко та ін.; за ред. професора О. В. Козаченка. Миколаїв : Іліон, 2015. 142 с.

4. Козаченко О.В. Кримінальне право: Загальна частина: конспект лекцій-довідник / О.В. Козаченко, О.М. Мусиченко. Миколаїв: Іліон, 2017. 298 с.

5. Мусиченко О. Щодо поняття зрозумілості кримінального закону. *Юридичний вісник*. 2014. №5. С. 257-262.

6. Мусиченко О. Зрозумілість і чіткість кримінального закону як складова частина принципу правової визначеності в практиці Європейського суду з прав людини. *Visegrad journal on human rights*. 2016. №1/2. С. 149-154.

7. Мусиченко О.М. Оцінні поняття в контексті зрозумілості кримінального закону. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*: Серія Право. 2017. Вип. 44. Т. 2. С. 98-101.

8. Мусиченко О.М. Досконалість засобів зовнішньої законодавчої техніки кримінального закону як інструмент його зрозумілості. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія «Юридичні науки». Випуск 4. Том 2. Херсон, 2018. С. 76-80.

9. Мусиченко О.М., Різун А.Ю. Проблеми нормативного визначення окремих видів покарань, альтернативних позбавленню волі. *Право та державне управління*: Збірник наукових праць. 2019. № 3 (36). Том 2. С. 49-55.

Голова комісії:

доктор юридичних наук, професор,
Заслужений юрист України,
Директор Навчально-наукового юридичного інституту
ДВНЗ «Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника»

В.А. Васильєва

Члени комісії:

доцент кафедри кримінального права
Навчально-наукового юридичного інституту
ДВНЗ «Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника»,
кандидат юридичних наук, доцент

І.В. Козич

доцент кафедри кримінального права
Навчально-наукового юридичного інституту
ДВНЗ «Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника»,
кандидат юридичних наук, доцент

І.Б. Медицький

доцент кафедри кримінального права
Навчально-наукового юридичного інституту
ДВНЗ «Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника»,
кандидат юридичних наук

В.В. Шпіляревич

ЗАТВЕРДЖУЮ

Проректор з навчальної роботи
доктор юридичних наук, професор

Г.О. Удольнова

« 10 » 2020 р.

Акт

про впровадження в навчальну діяльність

Миколаївського інституту права

Національного університету «Одеська юридична академія»
результатів дисертації на здобуття ступеня доктора філософії
за спеціальністю 081 «Право» Мусиченко Ольги Михайлівни
на тему: «Зрозумілість кримінального закону»

Комісія у складі:

Голови: директора Миколаївського інституту права Національного університету «Одеська юридична академія», кандидата юридичних наук, доцента Б.В. Фасія;

членів комісії: доктора юридичних наук, професора О.В. Козаченка, кандидата юридичних наук, доцента кафедри Л.В. Чорнозуб; кандидата юридичних наук, в.о. доцента кафедри О.К. Василяки

склали цей акт про те, що результати дисертації старшого викладача кафедри кримінального права та інших кримінально-правових дисциплін О.М. Мусиченко на тему: «Зрозумілість кримінального закону» є актуальними, мають теоретичне та практичне значення, і впроваджені в навчальну діяльність Миколаївського інституту права Національного університету «Одеська юридична академія», а саме:

1. Результати дисертації О.М. Мусиченко використовуються в навчальному процесі під час підготовки науково-педагогічними працівниками кафедри кримінального права та інших кримінально-правових дисциплін лекцій, методичних рекомендацій та навчально-методичних матеріалів з викладання таких навчальних дисциплін: «Кримінальне право України»; «Кримінально-правова характеристика злочинів, пов'язаних з терористичною діяльністю», «Кваліфікація злочинів у сфері економіки», «Проблеми сучасного кримінального права», «Кваліфікація корупційних злочинів».

2. Студентам під час опанування навчальними дисциплінами та використання під час написання курсових робіт з кримінального права

рекомендовані такі оприлюднені старшого викладача О.М. Мусиченко праці:

- Козаченко О.В., Мусиченко О.М. Культуро-антропологічний вимір справедливості кримінально-правового впливу: світові здобутки та національні надбання. *Гуманітарний дискурс: політика, управління, влада*: колективна монографія / За заг. ред. О.А. Івакіна, І.В. Шамши, Д.В. Яковлева. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2015. С. 120-135.
- Мусиченко О.М. Зрозумілість кримінального закону як один з факторів забезпечення ефективності кримінально-правового впливу. *Правовий вплив на неправомірну поведінку: актуальні грані*: монографія / за ред. проф. О.В. Козаченка, проф. Є.Л. Стрельцова. Миколаїв: Іліон, 2016. С. 320-344.
- Мусиченко О. Щодо поняття зрозумілості кримінального закону. *Юридичний вісник*. 2014. №5. С. 257-262.
- Мусиченко О. Зрозумілість і чіткість кримінального закону як складова частина принципу правової визначеності в практиці Європейського суду з прав людини. *Visegrad journal on human rights*. 2016. №1/2. С. 149-154.
- Мусиченко О.М. Оцінні поняття в контексті зрозумілості кримінального закону. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*: Серія Право. 2017. Вип. 44. Т. 2. С. 98-101.
- Мусиченко О.М. Досконалість засобів зовнішньої законодавчої техніки кримінального закону як інструмент його зрозумілості. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія «Юридичні науки». Випуск 4. Том 2. Херсон, 2018. С. 76-80.
- Мусиченко О.М., Різун А.Ю. Проблеми нормативного визначення окремих видів покарань, альтернативних позбавленню волі. *Право та державне управління*: Збірник наукових праць. 2019. № 3 (36). Том 2. С. 49-55.
- Мусиченко О. Визначальні засади оформлення кримінального закону. *Новітні кримінально-правові дослідження 2019 : альманах наукових досліджень* / за ред. О. В. Козаченка, О. М. Мусиченко. Миколаїв : СПД Румянцева Г. В., 2019. С. 144-151.
- Мусиченко О.М. Різноманітні мовні засоби забезпечення зрозумілості кримінального закону. *Новітні кримінально-правові дослідження 2020 : Альманах наукових праць* / за ред. професора О.В. Козаченка, О.М.Мусиченко. Миколаїв: Миколаївський інститут права Національного університету «Одеська юридична академія», 2020. С. 160-166.

3.Висновки та окремі пропозиції за результатами дисертації обговорювалися на постійно діючому науковому студентському семінарі «Актуальні проблеми сучасного кримінального права» (наукові керівники: д.ю.н., професор О.В. Козаченко; ст. викладач Мусиченко).

4.Окремі результати дослідження використовувалися при підготовці таких навчально-методичних праць:

- Кримінальна відповідальність та форми її реалізації: підручник / О.В. Козаченко, О.М. Мусиченко, О.М. Сидоренко та ін.; за ред. професора О. В. Козаченка. Миколаїв : Іліон, 2015. 142 с.
- Козаченко О.В. Кримінальне право: Загальна частина: конспект лекцій-довідник / О.В. Козаченко, О.М. Мусиченко. Миколаїв: Іліон, 2017. 298 с.

Голова комісії:

Директор Миколаївського інституту права

Національного університету «Одеська юридична академія»,

кандидат юридичних наук, доцент

Б.В. Фасій

Члени комісії:

доктор юридичних наук, професор

О.В. Козаченко

кандидат юридичних наук, доцент

Л.В. Чорнозуб

кандидат юридичних наук, в.о. доцента

О.К.Василяка

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, у яких опубліковані основні наукові результати дисертації

1. Мусиченко О.М. Зрозумілість кримінального закону як один з факторів забезпечення ефективності кримінально-правового впливу. *Правовий вплив на неправомірну поведінку: актуальні грані* : монографія / за ред. проф. О.В. Козаченка, проф. Є.Л. Стрельцова. Миколаїв: Іліон, 2016. С. 320-344.
2. Мусиченко О. Щодо поняття зрозумілості кримінального закону. *Юридичний вісник*. 2014. №5. С. 257-262.
3. Мусиченко О. Зрозумілість і чіткість кримінального закону як складова частина принципу правової визначеності в практиці Європейського суду з прав людини. *Visegrad journal on human rights*. 2016. №1/2. С. 149-154.
4. Мусиченко О.М. Оцінні поняття в контексті зрозумілості кримінального закону. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*: Серія Право. 2017. Вип. 44. Т. 2. С. 98-101.
5. Мусиченко О.М. Досконалість засобів зовнішньої законодавчої техніки кримінального закону як інструмент його зрозумілості. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія «Юридичні науки». Випуск 4. Том 2. Херсон, 2018. С. 76-80.
6. Мусиченко О.М., Різун А.Ю. Проблеми нормативного визначення окремих видів покарань, альтернативних позбавленню волі. *Право та державне управління*: Збірник наукових праць. 2019. № 3 (36). Том 2. С. 49-55.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

7. Мусиченко О.М. Зрозумілість кримінального закону в фокусі міждисциплінарних зв'язків. *Наука кримінального права в системі міждисциплінарних зв'язків* : Матеріали Міжнар. наук.-практ. конфер., 910 жовтня 2014 року / редкол. В.Я. Тацій (голов. ред.), В.І. Борисов (заст. гол. ред.) та ін. Х.: Право, 2014. С. 459-463.
8. Мусиченко О.М. Забезпечення зрозумілості кримінального закону вимога сьогодення (на прикладі транспортних злочинів). *Аеро 2014. Повітряне і космічне право* : [Матеріали Всеукраїнської конференції молодих учених і студентів, м. Київ, Національний авіаційний університет, 20 листопада 2014 р.] С. 227-230.
9. Мусиченко О.М. Зрозумілість кримінального закону на лексичному рівні. *Юридична наука і практика: виклики часу*: [Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. Т. II, м. Київ, Національний авіаційний університет, 12 березня 2015 р.] С. 78-81.
10. Мусиченко О.М. Текстуальні ознаки кримінального закону. *Правові та інституційні механізми забезпечення сталого розвитку України*: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (15-16 травня 2015 р., м. Одеса) : у

2 т. Т.2 / відп. ред. М.В. Афанасьєва. Одеса: Юридична література, 2015. С.210-212.

11. Мусиченко О.М. Деякі особливості синтаксису кримінального закону. *Новітні кримінально-правові дослідження 2015* : збірник наукових праць / відп. ред. д-р юрид. наук, проф. О.В. Козаченко. Миколаїв : Іліон, 2015. С.186-190.

12. Мусиченко О.М. Співвідношення вимог зрозумілості, точності, лаконічності до тексту кримінального закону. *Проблеми науки кримінального права та їх вирішення у законотворчій та правозастосовній діяльності*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 8-9 жовт. 2015 р. / редкол.: В.Я. Тацій, (голов. ред.), В.І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. Х.: Право, 2015. С. 466-470.

13. Мусиченко О.М. Проблеми реформування кримінального законодавства. *Правова реформа в сучасних умовах: досягнення і перспективи*: [Матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, національний авіаційний університет, 26 лютого 2016 р.] Том 1. Тернопіль: Вектор, 2016. С. 344-346.

14. Мусиченко О.М. Окремі аспекти якості кримінального закону. *Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку держави та права в умовах євроінтеграції*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (20 травня 2016 р., м. Одеса) : у 2 т. Т.2. / відп. ред. М.В. Афанасьєва. Одеса: Юридична література, 2016. С. 213-215.

15. Мусиченко О.М. Деякі аспекти юридичної техніки викладу кримінально-правових норм в Руській Правді. *Новітні кримінально-правові дослідження – 2016* : збірник наукових праць / відп. ред. д-р юрид. наук, проф. О.В. Козаченко. Миколаїв : Іліон, 2016. С. 104-109.

16. Мусиченко О.М. Загальносоціальні критерії якості кримінального закону. *Соціальна функція кримінального права: проблеми наукового забезпечення, законотворення та правозастосування* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 12-13 жовт. 2016 р. / редкол.: В.Я. Тацій (голов. ред.), В.І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. Х. : Право, 2016. С. 504-508.

17. Мусиченко О. Термінологічна точність як один з критеріїв зрозумілості кримінального закону (на прикладі злочинів проти основ національної безпеки України). *Безпека людини в умовах глобалізації: сучасні правові парадигми*: [Матеріали VII Міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, Національний авіаційний університет, 24 лютого 2017 року] Том 1. Тернопіль: Вектор, 2017. С. 331-334.

18. Мусиченко О. Оцінні поняття в Кримінальному кодексі України: до постановки проблеми. *Новітні кримінально-правові дослідження – 2017* : збірник наукових праць / відп. ред. д-р юрид. наук, проф. О.В. Козаченко. Миколаїв : Іліон, 2017. С. 109-112.

19. Мусиченко О. Зрозумілість закону у світлі принципу правової визначеності. *Традиції та новації юридичної науки: минуле, сучасність, майбутнє*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 19 травня 2017 р.) У 2-х т. Т. 1 / відп. ред. Г.О. Ульянова. Одеса: Видівничий дім «Гельветика», 2017. С. 136-138.

20. Мусиченко О.М. Якість Кримінального закону України в умовах глобалізації. *Концептуальні основи кримінальної законотворчості* : Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (19 жовтня 2017 р., м. Одеса) / відп. ред. В. О. Туляков, Є. Л. Стрельцов. - Одеса : НУ «ОЮА», 2017. С. 543-550.

21. Мусиченко О.М. Вплив гармонізації на якість кримінального закону (на прикладі криміналізаційних процесів). *Кримінально-правове забезпечення сталого розвитку України в умовах глобалізації*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 12-13 жовт., 2017 р. / редкол.: В.Я. Тацій, (голов. ред.), В.І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін.. Харків : Право, 2017. С. 509-513.

22. Мусиченко О.М. Герменевтичний підхід у дослідженні зрозумілості кримінального закону. *Сучасна університетська правова освіта і наука*: [Матеріали VIII Міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, Національний авіаційний університет. 23 лютого 2018 р.] Том 1. Тернопіль: Вектор, 2018. С. 350-352.

23. Мусиченко О.М. Вимоги до кримінального закону в світлі практики Європейського суду з прав людини. *Захист прав людини: національний та міжнародно-правовий виміри*: XIV міжнародна науково-практична конференція «Від громадянського суспільства до правової держави»: Збірник тез доповідей. Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2018. С. 265-268.

24. Мусиченко О.М. Зрозумілість в контексті юридичних властивостей кримінального закону. *Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку України в умовах європейської інтеграції*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 18 травня 2018) У 2-х т. Т. 2 / відп. ред. Г.О. Ульянова. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2018. С.221-225.

25. Мусиченко О.М. Відновлення соціальної справедливості як мета кримінально-правових заходів. *Кримінальне право в умовах глобалізації*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, м. Одеса, 25 травня 2018 року. Одеса: НУ «Одеська юридична академія», кафедра кримінального права, 2018. С. 142-144.

26. Мусиченко О.М. Принципи зовнішнього оформлення кримінального закону як передумова його ефективності. *Кримінально-правове регулювання та забезпечення його ефективності*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Харків, 18-19 жовт. 2018 р. / редкол.: В.Я. Тацій, (голов. ред.), В.І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. Харків : Право, 2018. С. 503-507.

27. Мусиченко О.М. Проблеми нормативного визначення окремих видів покарань. *Концептуальні засади нової редакції Кримінального кодексу України* : матеріали міжнар. наук. конф., м. Харків, 17-19 жовт. 2019 р. / редкол.: В. Я. Тацій (голов. ред.), А. П. Гетьман, Ю. В. Баулін та ін. Харків : Право, 2019. С. 309-314.

28. Мусиченко О.М. Вплив граматичної організації тексту кримінального закону на його зрозумілість. *Правове життя сучасної України*: у 3 т.: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 15 трав. 2020 р.) / відп. ред. М.Р. Аракелян. Одеса : Видавничий дім «Гельветика». Одеса, 2020. Т.3. С. 169-171.

**Наукові праці, які додатково відображають наукові результати
дисертації**

29. Мусиченко О.М., Козаченко О.В. Культуро-антропологічний вимір справедливості кримінально-правового впливу: світові здобутки та національні надбання. *Гуманітарний дискурс: політика, управління, влада*: колективна монографія / За заг. ред. О.А. Івакіна, І.В. Шамши, Д.В. Яковлева. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2015. С. 120-135.

30. Мусиченко О. Визначальні засади оформлення кримінального закону. *Новітні кримінально-правові дослідження 2019* : альманах наукових досліджень / за ред. О. В. Козаченка, О. М. Мусиченко. Миколаїв : СПД Румянцева Г. В., 2019. С. 144-151.

31. Мусиченко О.М. Різномірні мовні засоби забезпечення зрозумілості кримінального закону. *Новітні кримінально-правові дослідження 2020* : Альманах наукових праць / за ред. професора О.В. Козаченка, О.М.Мусиченко. Миколаїв: Миколаївський інститут права Національного університету «Одеська юридична академія», 2020. С. 160-166.

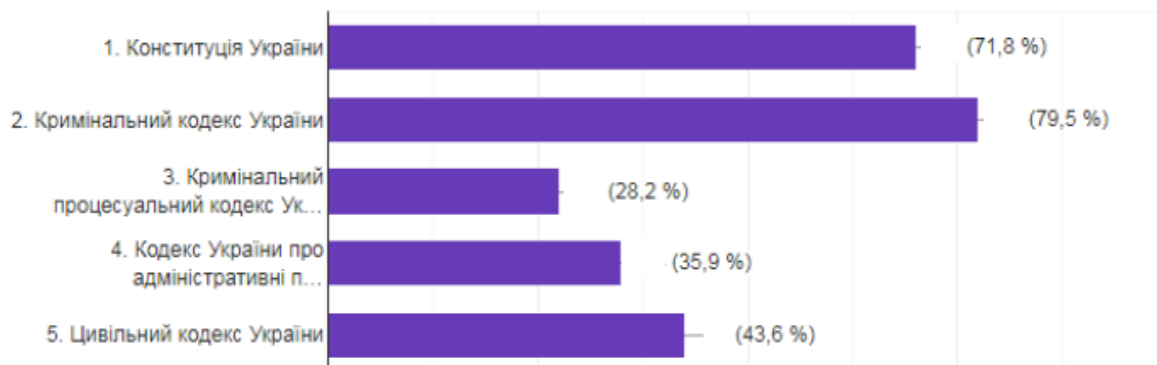
Відомості про апробацію результатів дисертації

Основні результати наукового дослідження оприлюднено протягом 2014-2020 р.р. на 24 міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях, засіданнях «круглих столів», зокрема: Міжнародній науково-практичній конференції «Наука кримінального права в системі міждисциплінарних зв'язків» (м. Харків, 9-10 жовтня 2014 р.); Всеукраїнській конференції молодих учених і студентів «Аеро-2014. Повітряне і космічне право» (м. Київ, 20 листопада 2014 р.); V Міжнародній науково-практичній конференції «Юридична наука і практика: виклики часу» (м. Київ, 12 березня 2015 р.); Міжнародній науковій конференції «Новітні кримінально-правові дослідження – 2015» (м. Миколаїв, 20 квітня 2015 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Правові та інституційні механізми забезпечення сталого розвитку України» (м. Одеса 15-16 травня 2015 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Проблеми науки кримінального права та їх вирішення у законотворчій та правозастосовній діяльності» (м. Харків, 8-9 жовтня 2015 р.); VI Міжнародній науково-практичній конференції «Правова реформа в сучасних умовах: досягнення і перспективи» (м. Київ, 26 лютого 2016 р.); Міжнародній науковій конференції «Новітні кримінально-правові дослідження – 2016» (м. Миколаїв, 20 квітня 2016 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку держави та права в умовах євроінтеграції» (м. Одеса, 20 травня 2016 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Соціальна функція кримінального права: проблеми наукового забезпечення, законотворення та правозастосування» (м. Харків, 12-13 жовтня 2016 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Безпека людини в умовах глобалізації: сучасні правові парадигми» (м. Київ, 24 лютого 2017 р.); Міжнародній науковій конференції «Новітні кримінально-правові дослідження – 2017» (м. Миколаїв, 20 квітня 2017 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Традиції та новації юридичної науки: минуле, сучасність, майбутнє» (м. Одеса, 19 травня 2017 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Кримінально-правове забезпечення сталого розвитку України в умовах глобалізації» (м. Харків, 12-13 жовтня, 2017 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Концептуальні основи кримінальної законотворчості» (м. Одеса, 19 жовтня 2017 р.); VIII Міжнародній науково-практичній конференції «Сучасна університетська правова освіта і наука» (м. Київ, 23 лютого 2018 р.); XIV Міжнародній науково-практичній конференції «Від громадянського суспільства – до правової держави» (м. Харків, 20 квітня 2018 р.); Міжнародній науково-практичній

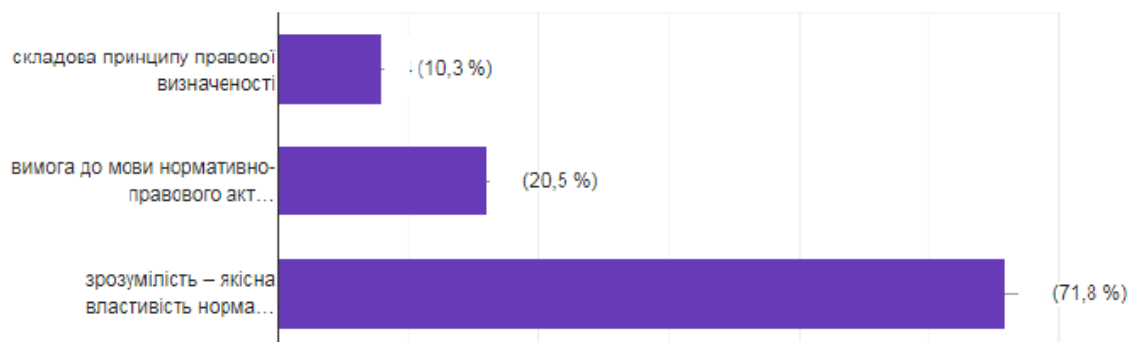
конференції «Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку України в умовах європейської інтеграції» (м. Одеса, 18 травня 2018 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Кримінальне право в умовах глобалізації» (м. Одеса, 25 травня 2018 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Кримінально-правове регулювання та забезпечення його ефективності» (м. Харків, 18-19 жовтня 2018 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Концептуальні засади нової редакції Кримінального кодексу України» (м. Харків, 17-19 жовтня 2019 р.); міжкафедральному «круглому столі» «Мова кримінального закону» (м. Миколаїв, 15 листопада 2019 р.); міжкафедральному «круглому столі» «Перспективи реформування кримінального закону» (м. Миколаїв, 20 листопада 2019 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Правове життя сучасної України» (м. Одеса, 15 травня 2020 р.).

Результати проведеного анкетування

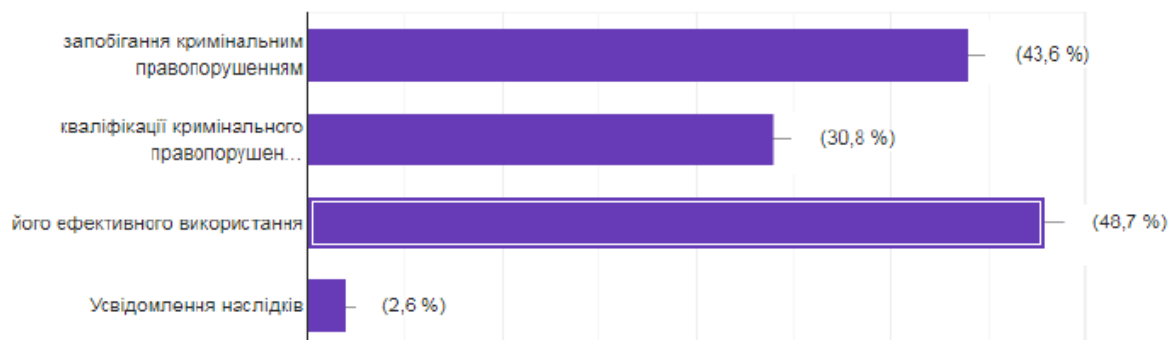
Вкажіть з перелічених нормативно-правових актів той (ті), які, на Ваш погляд, повинні бути найбільш зрозумілими для громадян:

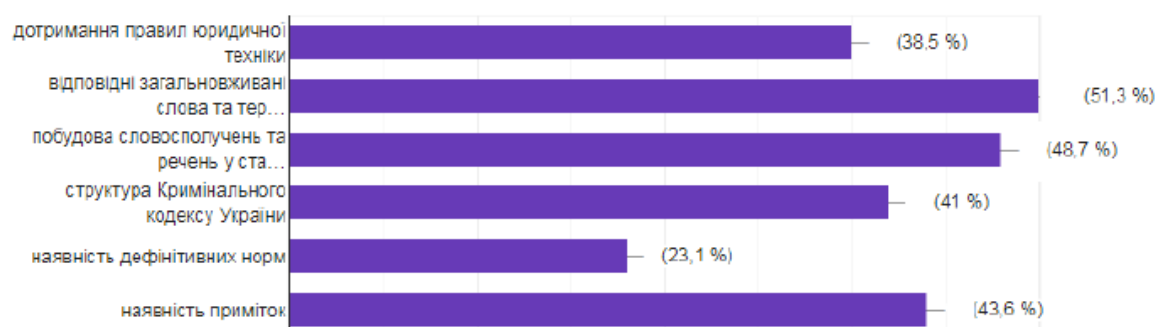
Зрозумілість закону – це:

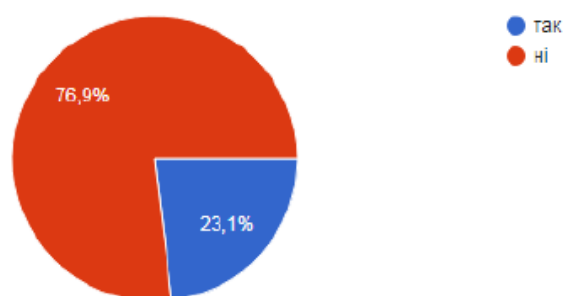
Зрозумілість кримінального закону має значення для:

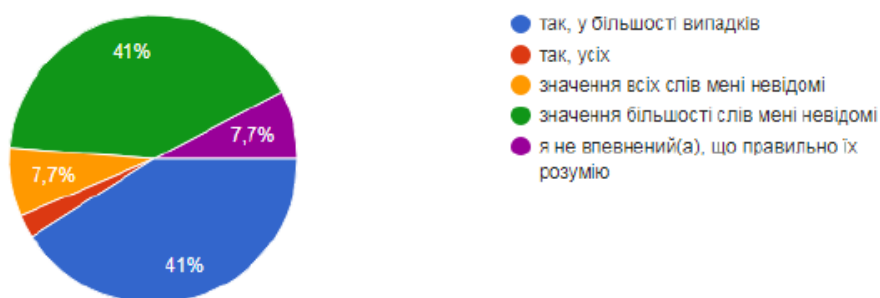
Що з перерахованого забезпечує зрозумілість кримінального закону?

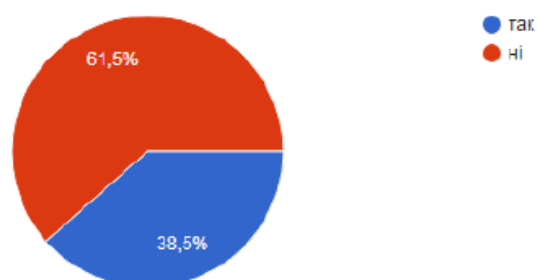
Чи містить Кримінальний кодекс України статті, які для Вас є незрозумілими?

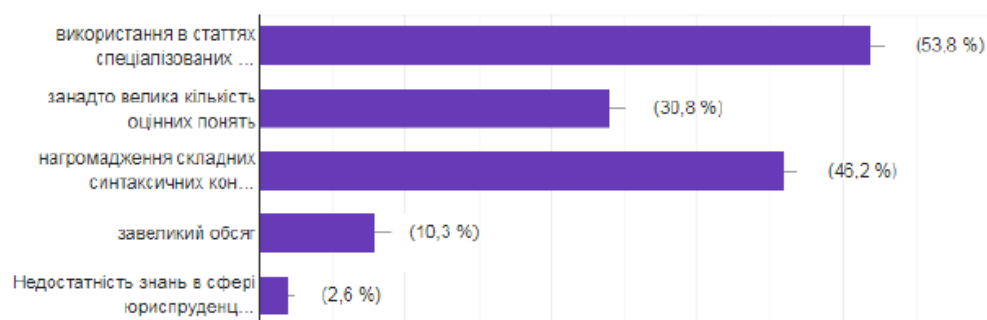
Чи знаєте Ви значення слів та словосполучень: агрегат транспортного засобу, дериватив, емітент, епізоотія, епіфітотія, інсайдерська інформація, камкординг, кардшейрінг, конденсатопровід, континентальний шельф, матриця, субвенція, спиртовий дистиллят, топографія інтегральної мікросхеми, фондовий ринок

Чи вважаєте Ви статті Особливої частини Кримінального кодексу України цілком зрозумілими для пересічних громадян?

Що заважає розумінню деяких кримінально-правових норм?

Чи слід вносити зміни до окремих статей Кримінального кодексу України, якщо вони є незрозумілими?

